

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE OG LOKALHISTORIE
UDGIVET AF DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

FORTID OG NUTID

BIND XVIII. HEFTE 1. SIDE 1—120. KØBENHAVN 1949

Vore middelalderlige Voldsteder.

Af Vilhelm Lorenzen.

Et virkeligt og grundlæggende Studium af vore talrige Voldsteder fra Middelalderen med deres eventuelle Bygningslævn, har mærkelig længe maattet vente paa sig — og gør det endnu.

Da Sansen for Danmarks Fortidsminder først egentlig blev vakt — for halvandet Hundrede Aar siden — samlede den sig til at begynde med, saa godt som udelukkende, om Oldtidsminderne, og Øhlenschlägers »Guld-hornene« er et straalende Vidnesbyrd om nyvakt Forstaaelse af, hvad det betyder at kende sit Lands Fortid gennem dets Fortidsminder. En lille Menneskealder senere kom N. L. Høyens banebrydende Virksomhed til, og med ham vaagnende Interesse ogsaa for vore Kirkebygninger — til at begynde med fortrinsvis vor Middelalders store Monumentalkirker, der gennem Høyens Tolkning fik Mund og Mæle paa ny Maade. Først med ham grundlagdes et alvorligt Studium af dansk Kunsts — ogsaa dansk Bygningskunsts — Historie.

Utvivlsomt blev Romantikken, med dens særlige Indstilling paa fjærne Tider en mægtig Løftestang for den historiske Interesse i Almindelighed og derigennem ogsaa for Sansen for de synlige Minder fra vor Fortid. For den romantiske Søgen efter poetisk, vækkende Indhold, der ikke mindst vendte sig mod den dunkle Middelalder, blev Ingemann den store Talsmand.

Lad saa være, at det saa overvejende var med poetisk Blik, man anskuede de svundne Tider! Man fik dog Øjet opladt for »Tingene« fra Fortiden og saa paa dem paa anden Maade end før, vilde have dem til at fortælle noget paa en for Sindet berigende Maade.

Ret hurtigt meldte sig da ogsaa Interesse for vore Herregaarde, der jo for langt største Partens Vedkommende gaar tilbage til Middelalderens Aarhundreder. Men betegnende for Romantikken var det første, man fik Øje paa ikke de levende Monumenter, men de øde og forladte Gaarde, hvor kun et Voldsted med dets eventuelle Bygningslævn stod tilbage. Den Mand, der saaledes som den første opdagede Voldstedet, var den fyenske Herremand, L. S. Vedel Simonsen, lærd Historiker, frugtbar Poet og med et mærkeligt vidtskuende historisk Blik, der søgte den store, alsidige Sammenhæng i »Nationalhistorien«. Han er utvivlsomt den første danske Historiker, der ret havde Forstaaelsen for hvad »Tingene« var

værd og hvad de kunde komme til at betyde for den levende Tilegnelse af vort Lands Historie. Og han kunde sige det paa begejstret, henreven Maade.

Det var i Aaret 1813, han udsendte de to Hæfter: Borgruiner, der behandlede gamle Borganlæg paa hans Fødeø Fyen, Næsbyhoved, Ørkel, Gamborg og Hindsgavl. I Romantikken højspændte poetiske Sprog blev de to smaa Hæfter »en Oldtidskærmind«, plukket fra Fortids gyldne Mark«, som han skriver i Tilegnelsesdigtet til »Dannerkongen«:

Alt længst i Støv og Grus sank Borgen hen,
men af Ruinerne, som stod tilbage
saa huldt Kærminden hæved sig igen
i Farveskæret af de svundne Dage.

Og i Forordet tolker han sine Følelser, naar han ensomt vandrer »mellem Fortids omstyrtede Minder, dens nedbrudte Borge, mosklædte Ruiner og øvrige talende Spor af en svunden Tidsalders hensynkende Herlighed«. Det er som en Efteraarsvandring i Naturen med Forkrænelighedens Spor for Øje. Saaledes er ogsaa »Riddertiden« vandret heden. »De tilbageblevne Minder om dens Tilværelse, de mod Skyen optaarnende Stenmasser, hvori den levede og virkede, staar nu øde og tomme synke lidt efter lidt tilbage i Tidens Favn eller nedbrydes af Tidens ryggesløse Sønner. Helteslægten er uddød, dens stolte Gerninger er glemte, og kaade Dreng bryder Trophæen paa dens ensomme Grav«.

Ja! det er sandelig paa Tide, at Skribenten »drager Ægiden frem« for at værne henfarne Fædres Minde. Og Vedel Simonsen vælger da »Ridderborgen« til Æmne for sin Flid.

Men til en Forstaaelse af Voldstedet som selvstændigt historisk Monument var Tiden endnu ikke inde. Vedel Simonsen kan nok beskrive det, men det underordner sig ganske det, der for ham alligevel bliver Hovedsagen — vedkommende Borgs almindelige Historie, flittigt skrevet sammen mange Steder fra. Behandlingen er rent litterær, baseret alene paa skriftlige Kilder og Vidnesbyrd, uden at selve Voldstedet og dets Ruiner afæskes Svar. Det er Forfaldets Skønhed og »Ruinen« som saadan, der ret egentlig har inspireret ham til at gribe Pennen og faa klarlagt Stedets historiske Fortid, hvis store Herlighed begejstrer ham.

Mere nøgtern men forøvrigt paa samme litterære Maade griber K. Hansen i »Danske Ridderborge« 1832 og Becker i »Efterretninger om gamle Borge i Danmark og Hertugdømmerne« 1932—34 Æmnet an. Ligesom Vedel Simonsen i sin lille Bog: »Bidrag til danske Slotte og Herreborges Bygnings- og Befæstningshistorie i den katholske Tidsalder« 1840 — et fantastisk flittigt Arbejde. Og dog — alle disse tre Skribenter er klare over, at Opmaalinger af Voldsteder med deres Beliggenhed i Terrainet er en nyttig Ting. De bringer da ogsaa en Del Kort og Planer og røber derved en spirende Forstaaelse af, at Voldstedet alene kan have en selvstændig

historisk Værdi, uden at de dog drager Konsekvensen deraf — hvad Tidens Forskningsvilkaar og -standpunkt vel ogsaa umuliggjorde. Ganske paa samme Maade forholdt man sig overfor Herregaardenes Bygninger, overfor deres historiske Tale. Og hvorledes kunde det ogsaa være anderledes! Man interesserede sig nok for dem og beskrev dem, men uden Forstaaelse. Studiet af vor verdslige Bygningskunst var dengang knapt nok begyndt. Der skulde gaa mere end et Slægtled endnu, før man fik et mere positivt forstaaende Syn paa vore endnu bestaaende Herregaarde og Slotte som arkitektoniske Mindesmærker — ogsaa saadanne, der i Tid følger efter »den catholske Tidsalder«. Men Voldsteder efter forladte Herregaarde, Konge- eller Bispegaarde fra Middelalderen stod man stadig ret uforstaaende og uinteresseret overfor. Disse Voldsteder, græsgroede, ofte ude i Mose eller Kær, undertiden paa Bakketoppe eller gemt hen i Skov, var stadig ikke værdsat efter Fortjeneste — heller ikke af Karl Hansen i hans »Danske Ridderborge« 1876.

Den første, der i Litteraturen var inde paa det helt rigtige, var R. Mejborg — i saa meget forud for sin Tid — der i »Gamle danske Hjem« 1888 viste klart Blik for Voldstedet som *selvstændigt historisk Vidnesbyrd* — og drog Konsekvenserne deraf.

Men da var ogsaa arkæologisk Methode, med dens Muligheder for Udforskning, ogsaa af Voldsteder og deres Bygningslævn, i fuld Udvikling, omend endnu ikke helt sikker i Midler og Maal. Helt havde vore Voldsteder dog ikke været glemt af dem, der havde Ansvaret for dem — som for vore Fortidsminder overhovedet. I Aaret 1849 var »Direktionen for de antiquariske Mindesmærkers Bevaring« blevet oprettet, og den virkede til 1892, da det gamle ærværdige »Oldnordiske Museum« baade fik sit nuværende Navn, Nationalmuseet, og omorganiseredes. Nationalmuseet overtog da alle den tidligere Direktions Beføjelser. Forøvrigt var det i disse Aar, den første større Undersøgelse med tilhørende Udgravninger af et Voldsted fandt Sted — endda under Ledelse af selve Kong Frederik VII. Det var Asserbo i Nordsjælland (C. F. Wegener i *Annaler for nordisk Oldkyndighed*, 1851).

For Kendskab til Voldsteder Landet over blev de fra 1873, paa Vorsaes Initiativ, paabegyndte Herredsrejser til Indregistrering af Fortidsminder yngre end c. 1000, af Betydning. Man fik efterhaanden et Overblik over, hvad endnu fandtes. Systematiske Voldstedsopmaalinger blev sat i Gang i Begyndelsen af dette Aarhundrede ved P. Hauberg og Vilh. la Cour, og et stort Antal Voldsteder opmaales, ligesom der siden 1892 har været foretaget rationelle Undersøgelser af en Række anselige gamle Borganlæg. I Tilslutning hertil har adskillige vigtige Publikationer fundet Sted. P. Hauberg har behandlet Hammershus og Lilleborg paa Bornholm i: *Bornholmske Slgr. VII og VI*, Arkitekt C. M. Smidt har i: *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark offentliggjort: Ravensborg 1929, Søborg 1930, Kalø*

1932 og 1944, Gurre 1933, Kallundborg 1936, Drosningholm 1940. I denne Forbindelse maa ogsaa nævnes hans Afhandling s. St. 1934: Forsvaret i danske Borge. Grave, Flanketaarne, Vægtergange og Port og Faldgitter (1939) samt Vordingborg. Nogle Træk af By- og Borganlægets Befæstning m. m. En stor og lykkelig Indsats har denne Forsker gjort til Klarlægning af vore gamle Byanlæg.

I Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1941 har endelig Dr. A. Roussel behandlet Middelalderborgen Halkjær og Elna Møller s. St. 1944: Hinds-gavl Borgbanke. Hjortholm ved Furesø er behandlet af E. Nystrom i: »Fra Nordsjællands Øresundskyst«, 1938, og Rugtved i Vendsyssel af Museumsdirektør P. Nørlund i: Vendsysselske Aarbøger IX, 1930—32. Endelig findes der, spredt i Tidsskrifter, særlig Amtstidsskrifterne, større eller mindre Publikationer. Desværre er Dr. Vilh. la Cours store Udgravninger af Næsholm i Odsherred ikke afsluttet endnu.

Ved Nationalmuseets Foranstaltning har ogsaa en Del Fredlysninger af Voldsteder fundet Sted.

Hvad hidtil er omtalt af Litteraturens Behandlinger af Middelalderens Borganlæg er udelukkende Monografier. Et Forsøg paa at skabe et Overblik over vore middelalderlige Voldsteders Udviklingshistorie indenfor et begrænset geografisk Omraade blev gjort 1917 af Forfatteren i en Afhandling i »Fortid og Nutid« I: Bidrag til vore Herregaardes ældste Historie. Studier over Herregaardsvoldsteder i Svendborg Amts fire fyenske Herreder. Ogsaa i min Bog: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarh. 1921 indgaar Voldstedsbetragtninger. Men den første, der har forsøgt at give et almindeligt Overblik over alle vore Voldsteders Historie skyldes Museumsinspektør Chr. Ax. Jensen i hans Afhandling: Voldsteder, Herregaarde og Slotte i Daniel Bruun: Danmark, Land og Folk 1919—23.

Forsøger man nu at gøre Resultatet op for, hvad til Dato er gjort for et virkeligt Kendskab til vore middelalderlige Voldsteder og hvad de kan fortælle os, er Resultatet alligevel ikke imponerende. Set i Forhold til den samlede Bestand, der rundt regnet kan anslaaes til ca. 500 Voldsteder, saaledes som den fremgaar af Traps Danmark, som man foreløbig alene har at holde sig til, er næppe mere end godt og vel halvandet hundrede middelalderlige Voldsteder opmaalt paa forsvarlig Vis. Og selv om disse Opmaalinger gælder, at de oftest træder frem ganske isolerede, uden Antydning af nærmeste Omgivelser, særdeles vigtige for den rette Forstaaelse af dem. Dertil kommer saa det Faatal af rationelt undersøgte større Borganlæg, hvor Resultaterne foreligger i Litteraturen. I de her fremsatte Betragtninger er ikke medregnet Voldsteder som Trælleborg og Aggersborg, der synes mig at tilhøre en særlig Klasse.

Tager man et enkelt geografisk Omraade for, det ganske vist altid herregaardsrige Svendborg Amt, hvortil ogsaa hører Langeland og Ærø, findes der her — efter Trap — 71 Voldsteder, sikkert alle middelalderlige.

Indenfor dette store Antal findes Voldsteder af snart sagt alle mulige Typer, formentlig spændende over samtlige middelalderlige Aarhundreder. Adskillige er dog stærkt udvaskede i deres nuværende Tilstand.

Man bør tillige regne med, at ogsaa endnu bebyggede Voldsteder kan have Betydning for Studiet af Middelalderens, fordi de ofte gaar tilbage til dette Tidsrum. Det gælder i Svendborg Amt bl. a. Tranekær. Og endelig betegner Herregaardsvoldstederne fra eftermiddelalderlig Tid altid Afslutningen paa en aarhundredlang Udvikling — allerede derved af Betydning for det her behandlede Æmne. Af saadanne bebyggede Voldsteder ejer Svendborg Amt ikke mindre end 33, selvsagt ikke alle lige vel bevarede.

Der tiltrænges en rationel Gennemgang og Undersøgelse af samtlige bevarede Voldsteder fra Middelalderen med Opmaalinger og Gravninger. Der gør det saa meget mere, som Naturfredningsloven af 1937 automatisk freder samtlige Voldsteder. I Svendborg Amt er imidlertid til Dato kun 7 fredede med behørig Tinglysning, og hvor Ejeren følgelig er underrettet. Men alle de endnu ikke bindende fredlyste Voldsteder — hvorledes gaar det dem? Hvor længe har man Lov til at vente, at de forbliver intakte?

En *Opmaaling* skulde med Nutidens Maakemethoder ikke være uoverkommelig at faa gennemført. I Forbindelse hermed burde ogsaa udarbejdes en Skitseplan over nærmere Omegn til Oplysning om Beliggenheden i Terrainet og navnlig som dette saa ud i ældre Tid. Her vil Matrikelarkivets Kort kunne yde ypperlig Vejledning.

Opmaalingerne vil give Mulighed for klart Overblik over de forskellige Typer. Thi disse er aabenbart mange! Og i Forbindelse med skriftlige Vidnesbyrd, hvor saadanne foreligger, skulde det ogsaa være muligt at faa bedre fat paa det, der hidtil har vist sig som næsten ugørligt — Typernes Tilblivelsestid. Ganske vist — det vil vise sig, at ikke faa Voldsteder er fuldkommen anonyme — skriftlig Overlevering ved intet om dem! Meget hjælper det dog, at saa mange Herregaarde har vist sig at være flyttede fra Voldsted til Voldsted — i Svendborg Amt baade Arreskov og Nakkebølle ikke mindre end 2 Gange, og 1 Gang er langt fra ualmindeligt. Meget muligt vil man ogsaa kunne faa gode Holdepunkter i Voldsteder efter de Herregaarde, der som Haldager i Svendborg Amt — blev inddraget af Erik Menved eller som Boringholm i Aarhus Amt af Dronning Margrethe.

Men selvfølgelig — man maa ikke standse med Opmaalingerne. En Gennemgang af Landets Voldsteder vil afsløre Anlæg, der — ogsaa i Kraft af Bevaringsforholdene — kan vise sig at have mindre eller større Interesse. Og de, om hvilke det sidste gælder, bør tilbørlig undersøges ved *Gravninger i og ved Voldstedet* — ikke blot for at finde Bygningsrester, men ogsaa for — og bl. a. i de gamle Grave — at søge løse Fund, med de Oplysninger, de kan give bl. a. til Støtte for Voldstedets Datering,

naar det er taget i Brug og naar forladt. Netop nu, da den arkæologiske Undersøgelsesteknik er saa vidt fremskredet, er der langt større Mulighed end tilforn for ogsaa at kunne paavise Bygninger i Træ.

Som alt antydet — han bør begynde den helt rationelle Undersøgelse med Spade og Hakke af saadanne Voldstedsanlæg, der lover størst Udbytte — ikke blot, fordi de er velbevarede — men ogsaa fordi de repræsenterer de klareste Typer, hvadenten de er smaa eller store, og hvad enten de kan formenes at tilhøre ældre eller senere middelalderlige Aarhundreder. Resten kan følge efterhaanden, som Tid og Lejlighed byder.

Hvad Betydning har nu en saadan Fremgangsmaade overfor vore gamle middelalderlige Voldsteder?

Her maa først og fremmest erindres, at de i deres Antal af mange Hundreder er overmaade vigtige *Kilder til vort Lands Historie* endnu langtfra tilbørligt udnyttede. Mangt og meget vil de, rettelig tolkede, kunne fortælle først og fremmest om Datidens Herregaardsmennesker, deres Liv og Færd, men ogsaa om de Forhold, hvorunder Konger og Bisper levede i Fred og Fejde. Det siger sig dog selv, at langt største Parten af vore Voldsteder har baaret almindelige Herregaarde — vor Middelalders Adelsborge.

Det ligger nær her først at pege paa, at de urolige og usikre Forhold tvang ogsaa Herremænd, der havde Raad dertil, til at befæste deres Gaarde eller Dele deraf. Voldstederne afslører derfor danske *Fortifikationsmetoder* hele Tidsalderen igennem, med Brydninger mellem hjemligt og fremmed, gammelt og nyt. Bag dem skimter man ogsaa Tidens Belejnings- og Angrebsmetoder. Vigtigt vil det ogsaa være at faa Klarhed over, hvorledes disse befæstede Gaarde rent beliggenhedsmæssigt indgaar i Terrainet og strategisk i Landskabet: I hvor høj Grad og hvorledes har man — Tid til anden — ved Tildannelsen af et Voldsted taget Hensyn til Terrainforholdene? Og dernæst — i hvilket Omfang er der taget Hensyn til Forsvaret af et større Landomraade og dettes vigtige Vejforbindelser til Lands eller Vands. Dette sidste turde vel nærmest gælde de kongelige Borge, der havde Karakter af Rigsfæstninger, selvom det ingenlunde er utænkeligt, at en og anden Herremand ogsaa kan have haft slige Maal for Øje, naar han skulde udpege Pladsen til sin befæstede Gaard.

Men dernæst er der de Lævn af Bygninger, der kan komme for Dagen og berette om *Byggeskik og Boligkultur* gennem skiftende Tider. Hvad har ikke A. Roussells Undersøgelser af Halkjær bragt for Dagen — et Herregaardshjem fra 13. Aarh., hvori indgik Vikingetidens Halletype!

Alene Resultater paa disse to Omraader turde være overordentlig betydningsfulde.

Men man maa ogsaa regne med, hvad Løsfund af alle Slags vil kunne give i Retning af at oplyse om *den daglige Tilværelse* i disse Overklasse-

hjem. I mangt og meget kan Voldstedet tænkes at supplere, hvad Folkeviser og Kalkmalerier i vore Kirker hidtil har været saa temmelig ene om at forklare os. Kommer nu ogsaa Voldstedsundersøgelser til, vil vor Viden, særlig om Herregaardsliv gennem Middelalderens Aarhundreder, kunne blive saa fuldstændig, som det faktisk kan forventes under vore hjemlige Forhold.

Men der er eet Problem til, der i højeste Grad fremkalder Interesse.

Man ved, at vore Herregaarde i Middelalderen kunde være Særbrudsgaarde — selvstændige Driftenheder — eller de kunde have deres Jorder i Fællesskab med den Landsby, hvori de laa — Landsbyhovedgaarde — eller i hvis Nærhed de laa. Men hvilke var det ene og hvilke det andet? Hvad var naturligere, end at man ved den samlede Gennemgang af vore Voldsteder benyttede Lejligheden til tillige at undersøge, til hvilken *agrarsk Type* den enkelte Gaard har hørt. For vor Agrarhistorie er slige Oplysninger ingenlunde uden Værdi og der ligger sikkert meget brugbart Materiale til slige Undersøgelser i de store Matrikelarbejder fra 17. Aarh. i Rigsarkivet.

Tiden turde nu være moden til et Foretagende som det her skitserede.

Nogle betragtninger over hjemstavnsforskning.

Af C. O. Bøggild-Andersen.¹⁾

I nden for det sidste tjaar har spørgsmaal, der knytter sig til dansk hjemstavnsforskning og til den danske lokalhistoriske literatur, ikke mindst de amtshistoriske aarbøger, været genstand for en livlig drøftelse. Man kunde spørge, om der er grund til at fortsætte denne drøftelse, om der virkelig lader sig fremføre væsentligt mere nyt i sagen. Jeg vil hertil svare, at de kritiske indvendinger, som fra et saakaldt »rigshistorisk« standpunkt kan rejses mod en stor del af indholdet af vore amtsaarbøger og andre lokalhistoriske publikationer, er blevet fremsat saa udførligt og på en saa velbegrundet maade, især af professor Albert Olsen og landsarkivar Hvidtfeldt, at der her maaske ikke er saa forfærdelig meget nyt at føje til. Naar spørgsmaalet stilles om den lokalhistoriske forsknings og literaturs formaal og om den maade, hvorpaa disse formaal i praksis tjenes, kan der dog muligvis være plads for endnu et par betragtninger. Naar jeg for mit vedkommende har følt trang til her at give mit besyv med i laget, er aarsagen den, at jeg i de senere aar, samtidig med, at jeg i 15 aar har været med til at udsende »Historisk Tidsskrift«, er kommet i ret nær berøring med den lokalhistoriske forskning dels som medlem af redaktionen for »Aarbøger for Aarhus Stift«, dels gennem egne studier. Forskellige indtryk og forskellige overvejelser er blevet resultatet heraf.

At jeg i titelen paa disse betragtninger anvender ordet »hjemstavnsforskning«, maa ikke forstaas derhen, at jeg agter at komme ind paa alt hvad der dækkes af dette ord. Jeg er af fag historiker og anser det for klogt overvejende at holde mig til de spørgsmaal, som vedrører mit fag. Det er imidlertid en rigtig erkendelse, at studiet af lokalhistorien hænger intimt sammen med studiet af de enkelte egnes naturforhold og de ændringer, de har undergaaet, med den forhistoriske og historiske arkæologi, med studiet af stednavnene og anden navneskik, med dialektforskningen, med folkeminderne og hvad der ellers kan indgaa i begrebet »hjemstavnsforskning«.

Landsarkivar Hvidtfeldt har i det klare og tankevækkende foredrag om »Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere«, han holdt paa

---

¹⁾ Foredrag holdt ved Dansk historisk Fællesforenings møde i Maribo 6. septbr. 1948.

Fællesforeningens aarsmøde i 1942,¹⁾ vendt sig med megen kritik og skepsis mod den »Haandbog i Hjemstavnsforskning«, som saa lyset i 1939. Den har efter hans mening ikke løst spørgsmaalet om lokalhistoriens opgaver, »har maaske, naar alt kommer til alt, kun medvirket til at vanskeliggøre dets løsning«. Til disse ord kan jeg i det hele slutte mig. Men jeg vil endnu en gang betone, at jeg finder de grundtanker, som ligger bag bevægelsen for »hjemstavnsforskning«, rigtige og frugtbare. Skal man til bunds forstaa en egnshistorie fra alle dens sider, i alle dens forgreninger og sammenhænge, saa maa alle de videnskaber, som kan kaste lys over egnens fortidsudvikling raadspørges. Egnshistorien, »regionalhistorien«, er dybt forbundet med »regionalgeografien« i den videste betydning af dette ord. Og det er sikkert en pædagogisk rigtig betragtning, at en hjemstavnsforskning af denne art er det sikreste middel til at give baade unge og ældre et indblik i den intime sammenhæng mellem natur og menneskeliv. At et saadant studium ogsaa kan have en nationalt opdragende værdi, skal jeg være den sidste til at benægte — selv om det maaske for tiden kan være paa sin plads at pege paa de farer, det kan føre med sig at bide sig saa fast i studiet af den snævrere hjemstavn, at man derover glemmer de større sammenhænge og de større værdier.

Ser man sagen fra faghistorikerens stode, bliver man imidlertid snart klar over, at den, der har uddannet sig som historiker — det være sig paa universiteterne eller paa anden maade — i de færreste tilfælde raader over forudsætninger for at kunne yde en selvstændig indsats paa geologiens, geografiens, palæobotanikens, dyre- og plantebiologiens, arkæologiens, sprogforskningens eller folkemindesvidenskabens omraade. Hjemstavnsforskeren maa paa de videnskabsfelter, som ikke er hans, i almindelighed nøjes med at referere, hvad de lærde har skrevet eller sagt. Og skal en historiker kunne yde et bidrag til løsningen af spørgsmaal inden for et fag, som ikke er hans, kan han kun gøre det som historiker, i kraft af sit kendskab til historisk materiale og historiske aarsagssammenhænge og synsmaader.

Inden for visse ret skarpe grænser kan dog i den videnskabelige uddannelse beslægtede fag kombineres, saaledes at det ene fag altid bliver special- eller hovedfaget, hvor uddannelsen bliver mere grundig, mere videnskabelig. Historien som skoleembedseksamensfag forbandtes tidligere med et eller to sprog. I de senere aar har universiteterne — og ikke mindst Aarhus Universitet — søgt at fremme fagkombinationen historie—geografi. Der eksisterer allerede baade fra Danmark og udlandet vidnesbyrd om, at denne fagforbindelse har baaret gode frugter for det kultur- og hjemstavnshistoriske studium, og jeg afventer med en ikke ringe spænding, hvilken indsats de unge aarhusianske historiker-geografer (af hvilke foreløbig fem har taget afsluttende eksamen) vil komme til at yde. Den

¹⁾ Trykt i »Fortid og Nutid« XIV, 1942, s. 206—25.

kendsgerning, at der om nogle aar blandt landets gymnasielærere og videnskabsmænd vil findes flere folk af denne type, bør sikkert hilses med glæde af hjemstavnsforskningen. Jeg kunde ønske at universitetet i Aarhus i højere grad end det er sket, kunde have indrettet vejledende egnshistoriske øvelser for disse studerende. Men Aarhus Universitet lider i saa henseende under et alvorligt handicap. Jeg skal senere vende tilbage dertil.

Den, som har rettet det skarpeste angreb paa dansk lokalhistorisk forskning i dens hidtidige skikkelse, er professor Albert Olsen i artiklen »Lokalhistorie — Rigshistorie«.¹⁾ I flere afgørende henseender kan jeg slutte mig til, hvad han her skriver. Han har naturligvis ret i, at man ikke kan skildre vort folks historiske udvikling alene paa grundlag af lovgivningens og administrationens forordninger, bestemmelser og handlinger. At udforske, hvad regeringerne og folkets kaarne mænd gennem tiderne har udrettet saa vel for folk og land som i forholdet til den verden, som ligger uden for vore grænser, maa altid forblive en central opgave for dansk historisk forskning. Og det er den saakaldte »rigshistoriske« forskning, der binder al anden forskning over vort folks udvikling sammen til en nationalhistorisk enhed. Sin fulde dybde og sit fulde perspektiv faar rigshistorien imidlertid først ved at forbindes med udforskningen af det liv, som er levet af den danske befolkning i alle dens lokale afdelinger og paa alle omraader: økonomiske, sociale, aandelige.

Den sidste store sammenfattende fremstilling af vort broderland Norges historie hedder »Det norske folks *liv* og historie«. Folkets liv er her sat i spidsen. Nu hænger dette sikkert for en stor del sammen med, at Norge gennem aarhundreder blev styret fra København, saaledes at den norske »rigshistorie« mere eller mindre faldt sammen med den danske. Det særnorske i udviklingen var frem for alt livet i bygderne og byerne. Her til lands skriver vi stadig »Danmarks Riges Historie« eller »Danmarkshistorie«, med absolut hovedvægt paa rigshistorien, og der er heller ikke gjort forsøg paa at skabe en sammenfattende dansk kulturhistorie i lighed med den store norske. Ogsaa vi har imidlertid en historie uden for den statslige, og vi kan lære adskilligt af den maalbevidste energi, med hvilken norske historikere har taget studiet af folkets og bygdernes liv gennem tiderne op.

Albert Olsen paapeger med rette, at en række betydningsfulde sider af det danske folks historiske liv er saare mangelfuldt udforsket. Han nævner borger-patriciatet, dets opstaaen og grundlaget for dets magtstilling, borgerkulturen, haandværkets historie paa land og i by, en række vigtige sider af landbrugets og bondestandens historie, de aandelige forhold paa landet, herunder bl. a. pietismen og dens betydning. Denne liste kunde gøres meget længere, hvad jeg imidlertid ikke her skal trætte Dem med. Lad mig nøjes med rent eksempelvis at pege paa den modsætning af

¹⁾ Trykt i »Fortid og Nutid« XV, 1943.

økonomisk, social og aandelig natur mellem land og by, mellem bonde og borger, der — som Halvdan Koht først med styrke har peget paa — spiller en saa fremtrædende rolle i nyere norsk historie, og som vi atter og atter i skiftende former møder ogsaa paa dansk grund. En beslægtet modsætning er den mellem bonde og embedsmand, der bl. a. fortjener at studeres for sogne- og amtsraadenes vedkommende ned gennem 19. aarhundrede.¹⁾ Der er endvidere pengeøkonomiens gradvise fremtrængen og sejr paa naturalhusholdningens bekostning — et meget stort og centralt emne — der er vejenes og samfærdselens historie, af hvilken Aarhus Universitet er ved at tage visse sider op for Jyllands vedkommende, der er skovenes og skovbrugets historie, der er de enkelte byers og egnenes pressehistorie — og der er meget, meget andet.

Alt dette maa i første omgang studeres inden for de mindre, naturlige og administrative enheder, hvori landet gennem tiderne har været delt, og der frembyder sig derfor her en række opgaver for den lokalhistoriske forskning, opgaver, som denne hidtil har gjort alt for lidt ved.

Olsens plan er en systematisering af arbejdet, saaledes at dette »ordnes og deles ud til flere kvalificerede forskere, som foretager lokale undersøgelser efter en vis plan og over et bestemt »opgivet« emne«. I dette øjemed fik han i 1943 oprettet »Institutet for lokalhistorisk Forskning«, der skulde virke i samarbejde med »Dansk historisk Fællesforening« og blandt sine nærmest foreliggende opgaver have studiet af borgerpatriatets og haandværkets historie og udarbejdelsen af en »standard sognehistorie« og en »ditto godshistorie«.

Jeg kan her ikke undlade at nævne, at mens Københavns Universitet i nævnte institut er repræsenteret ved flere medlemmer, er Aarhus Universitet helt urepræsenteret. Det er muligt, at dette hænger sammen med et forhold, som jeg før var ved at røre ved, nemlig den overordentligt vanskelige stilling, som den historiske undervisning ved Aarhus Universitet lider under, naar det drejer sig om lokalhistorisk forskning. Alb. Olsen udtrykker sin dybe beklagelse over, at »saa faa af de fra Universitetet udgaaede cand. mag. er i historie ... har deltaget i det lokalhistoriske arbejde landet over«. Jeg deler denne beklagelse og har ofte følt, hvor naturligt det var, om der fra universiteternes side blev givet de historie-studerende vejledning og øvelser i lokalhistorisk forskning og dens hjælpemidler — ved siden af det meget, meget andet, som universitetsundervisningen i historie omfatter. En saadan undervisning kan uden vanskelighed gives i København, som den kan gives ved universiteterne i Oslo, Uppsala, Stockholm, Lund og Göteborg. Disse byer raader nemlig over et omfattende lokalhistorisk arbejds- og studiemateriale i de der placerede rigs- eller landsarkiver. For Aarhus' vedkommende er dette, som bekendt, ikke tilfældet. Landsarkivet for Nørrejylland, som maatte

¹⁾ Afdøde dr. P. Munch pegede engang i en samtale med mig paa den betydningsfulde opgave, som her laa og ventede paa kræfterne.

være det naturlige arbejdsfelt for en til Aarhus Universitet knyttet lokalhistorisk undervisning og forskning, ligger i Viborg, et par timers jernbanerejse fra Aarhus. Man har indvendt, at det er da ikke saa lang vej. Det er ikke desto mindre en kendsgerning, at afstanden udelukker, at ubemidlede studenter og universitetslærere fra Aarhus oftere og gennem længere tid kan drive studier i landsarkivet, noget, som maa være en forudsætning for afholdelse af øvelsesrækker. Den forbindelse mellem universitetsundervisning og forskning i statsarkiver, som er andre nordiske universiteter givet, er da nægtet Aarhus Universitet. Saa længe der har eksisteret en universitetsundervisning i historie i Aarhus, d. v. s. en snes aar, har ønsket om en overflytning af det nørrejydske landsarkiv eller dele af dette til Aarhus været brændende. Dette ønske deles, saa vidt jeg har kunnet skønne, af flertallet af de jyske lokalhistorikere, for hvilke Aarhus ligger trafikalt mere centralt end Viborg, samtidig med at byen — hvad der er overmaade betydningsfuldt i denne sammenhæng — raader over Statsbibliotekets bog-, tidsskrift- og avissamlinger. Naar ønsket, hvis opfyldelse uden al tvivl vilde være i høj grad fremmende for jysk lokalhistorisk forskning, hidtil ikke har ladet sig realisere, trods det, at Rigsarkivets ledelse paa et vist tidspunkt (desværre alt for kort) ikke stillede sig afvisende over for tanken, er hovedaarsagen en vis rivalitet mellem de implicerede jyske byer. Det fra historikere i Aarhus og andre steder i Jylland fremførte argument, at en statsinstitution altid bør placeres der, hvor dens *nytteværdi* er størst, har ikke kunnet trænge igennem overfor de fra viborgsk side opstillede argumenter, der, saa vidt jeg ser, reducerer sig til to: byen Viborgs historiske minder og dens smukke omegn. Udfra disse argumenter kunde mange byer i Danmark rejse krav om et landsarkiv. Ene afgørende bør dog her være den jyske lokalhistoriske forsknings tarv. Slutter kreds og staar fast, alle jyske historikere! Magthaverne lader haant om jer. —

En af opgaverne for det oprettede lokalhistoriske institut skulde være at »virke som raadgivende og vejledende organ for danske lokalhistorikere«. Jeg er ikke tilstrækkeligt kendt med, i hvilket omfang instituttet til dato har løst denne opgave. Men jeg finder, at landsarkivar Hvidtfeldt i sit førnævnte foredrag udtrykker en vis skepsis med hensyn til instituttets betydning for de lokalhistoriske punktundersøgelser, for hvilke han tager ordet. —

Vil man til bunds i spørgsmaalet om, hvorfor indholdet af amtsaarbøgerne og andre lokalhistoriske publikationer ofte langt fra er saa tilfredsstillende, som det var at ønske — herom er Hvidtfeldt, Alb. Olsen og jeg og mange andre fuldt enige — og i spørgsmaalet om, paa hvilken maade der kan skabes forbedringer til gavn for dansk historieforskning som helhed, tror jeg, at det lønner sig først at se paa, hvilke *formaal* amtsaarbøgerne og det meste af den øvrige hjemstavnhistoriske litteratur har søgt at tjene og naturligt bør tjene.

Hvidtfeldt har prøvet at sætte sig ind i, hvad det er, som ligger bag ved den lokalhistoriske interesse, som findes uden for de fra universiteterne udgaaede historikers kreds. Hos mange forudsætter han »en vis samlermani«, beslægtet med trangen til at samle paa frimærker, mærkater eller tændstikæsker, hos andre »trangen til underholdning, til at læse om spændende begivenheder og fængslende skikkelser« — »samme trang«, siger han, »som faar saa mange til at læse de kulørte ugeblade«. ¹⁾ Jeg benægter ikke, at baade samlermanien og underholdningstrangen spiller sin rolle, men jeg vil mene, at der er en ikke uvæsentlig forskel mellem den trang, som faar en person til at samle paa historiske oplysninger, og den, der driver andre til at samle tændstikæsker eller mærkater. Den underholdningstrang, som søger tilfredsstillelse ved systemet med hjemstavnens historie, er ogsaa ganske givet en anden end den, som tilfredsstilles ved »Familiejournalen« eller »Tempo«. Jeg tror, at den berømte hollandske kulturhistoriker Huizinga har ret, naar han hos adskillige mennesker finder en trang, en drift til at lade tanker og følelser sysle med det fortidige, det historiske, en drift, som han ikke er i stand til at opløse i dens elementer — til at forklare eller begrunde med andre drifter eller øjemed — saa lidt som trangen til beskæftigelse med musik eller anden kunst. Den historiske drift kan forbinde sig med den ogsaa af Hvidtfeldt nævnte glæde hos ældre folk ved at læse erindringer og fortællinger om en tid, der ikke ligger længere tilbage, end de selv har minder derom, men den har i sig selv næppe noget at gøre med den »genkendelsesglæde«, der virker her. Tværtimod: det vil oftest være det i fortiden, som adskiller sig fra vor egen vante forestillingsverden, som drager mest.

Huizinga mener, at denne primitive historiske drift har sin egen eksistensberettigelse og har lige saa megen ret til at tilfredsstilles som f. eks. trangen til musik, uden hensyn til, hvad den i øvrigt kan føre til.

For mig staar det, som om den hollandske historiker, (der i parentes bemærket er alt for lidt læst herhjemme) her har set meget dybt i tingene og er naaet ned til en menneskelig drift, som mere eller mindre bevidst ligger bag ved al historieforskning. Det passer jo ikke, at det der først driver folk til at sysle med historiske minder, er erkendelsen af, at de derved faar mulighed for bedre at forstaa den tid og den verden, hvori de lever. Denne erkendelse kommer først bag efter, og hos mange historieinteresserede vedbliver den at være noget sekundært. Om historie-trangen udvikler sig til historievidenskab, til en forskning, der sætter sig det maal at finde aarsager og sammenhænge i det, som er sket i menneskeverdenens fortidsvirkelighed, det afhænger af hver enkelts udvikling og uddannelse, hvad enten denne sidste saa erhverves paa universiteterne eller andre læreanstalter eller ved selvstudium — det selvstudium, som ogsaa er universitetsstudiets blomst og krone.

¹⁾ »Fortid og Nutid« XIV, s. 208.

Men er det saaledes, at den historiske drift er til stede hos mange som en helt elementær menneskelig trang, samtidig med at den staar som den dybestliggende forudsætning for al historieforskning, saa bliver det — saa vidt jeg kan se — en selvfølge, at en stor del af den historiske litteratur og ikke mindst de amtshistoriske aarbøger, der jo søger den videst mulige læsekreds, ogsaa har som opgave at tilfredsstille denne drift i dens rent elementære form. Der er jo tale om en trang, hvis tilfredsstillelse — som naar det drejer sig om musiktrangen — føles som noget menneskeligt meget værdifuldt. Amtsaarbøgerne tjener imidlertid ogsaa herved et pædagogisk formaal, nemlig det at lokke de flest mulige med historisk sans til og efterhaanden give dem smag og sans for en kost, der taler ikke blot til instinkt og følelse, men ogsaa til den videnskabelige erkendelsestrang.

Aarbøgerne bør derfor indeholde ikke blot afhandlinger i strengere forstand, men ogsaa skildringer, billeder af milieuer, situationer og personer i fortiden. De kan gøre det med saa meget bedre samvittighed, som jo ogsaa disse billeder — naar de er rigtigt tegnede — giver dele af den fortidsvirkelighed, som det er vort maal at komme paa sporet. Lad mig som et eksempel paa et godt bidrag af den art, jeg tænker paa, nævne lærer Jakob M. Hansens skildring af »Nordby paa Peder Paarses Tid« i Aarhus-aarbogen for 1947—48. Forf. har her ikke stræbt at give direkte svar paa noget af de social- eller erhvervshistoriske spørgsmaal, som jeg før regnede op, men han har — synes jeg da — frem af tingbøger, skifteprotokoller og kirkebøger manet et fortidsmilieu saa levende, at vi næsten kan lugte det. Her er læsning, som maa tiltrække enhver historieinteresseret og her er samtidig givet adskillige træk som den, der søger bestemte spørgsmaal besvaret, kan bruge i *sin* sammenhæng. Jeg kunde rundt om fra aarbøgerne nævne en række bidrag af samme karakter og delvis samme lødighed, og jeg kunde hertil føje en hel del indholdsrige og godt fortalte erindringer. Jeg ser ingen grund til at skjule, at jeg personlig er en hund efter gode erindringer. De er jo (oftest da) primære kilder — alle rigtige historikers livret; de er underholdende og faghistorikeren kan ofte udvinde mere af dem end af mangel flittigt sammensnittet afhandling, fuld af tal og lærdom.

Albert Olsen udtaler den mørke formodning, at de historiske aarbøger trods institutets virksomhed »antagelig vil vedblive at være en Blanding af godt og ondt«. ¹⁾ Det er ikke usandsynligt, at han vilde bryde staven over adskilligt af det, som jeg ud fra de førnævnte betragtninger uden betænkning vilde optage som godt stof. Paa den anden side er mit program mere kræsent end det, som synes at finde udtryk i Hvidtfeldts ord om, at »man er nødt til at tage hensyn til læserne og deres krav, fordi det er en økonomisk livsbetingelse for samfundene at bevare deres

¹⁾ »Fortid og Nutid« XV, s. 7.

medlemstal saa stort som muligt.¹⁾ Jeg vil af hensyn til økonomien ikke optage en linie, som jeg af andre grunde ikke vil have med. Jeg tilføjer, at jeg vilde have stemt mod optagelse af en ret stor procentdel af de i samtlige aarbøger til dato trykte bidrag. Jeg finder det helt urimeligt at trykke noget, som ikke giver os en døjt mere historisk viden af værdi, end vi besad i forvejen eller let kan skaffe os i den allerede foreliggende litteratur, eller noget, som er daarligt underbygget eller fuldt af urigtige fortolkninger, eller noget, som kun har interesse for ganske faa genealoger, sogne- eller gaardhistorikere. Jeg kan heller ikke finde nogen mening i, at visse aarbøger aar efter aar skal oversvømmes af stereotype afhandlinger — paa drøbende ensartet melodi — om skolebygninger, sandflugtsmodforanstaltninger, vandmøller eller hvad nu en bidragyder kan have kastet sig over. Jeg har adskillige vidnesbyrd om, at aarbøgernes læsere her er enige med mig.

Jeg nævnte gode tidsbilleder og erindringer som stof, for hvis optagelse jeg mener at have gode grunde. Hvad vi ikke mindre bør stræbe efter at faa frem, er imidlertid afhandlinger, større eller mindre, som kaster nyt værdifuldt lys over de mange vigtige spørgsmaal, som vi især er interesseret i, naar det gælder om at give et fyldigt og paalideligt billede af vort folks fortidsliv. Aarbøgerne rummer slet ikke saa faa saadanne afhandlinger, men de kunde være langt flere.

Arkivar Hvidtfeldt nævner i sit oftere nævnte foredrag forskellige krav, som han mener, bør stilles til aarbøgernes afhandlinger. Jeg savner blandt dem et krav, som jeg selv vilde nævne som et af de allerførste, men som Hvidtfeldt blot lige strejfer der, hvor han forlanger afhandlingsstoffet mere *bearbejdet*, end det ofte er tilfældet.²⁾ Det lyder saaledes: Alle afhandlinger i lokalhistoriske tidsskrifter bør være saa vel-skrevne og saa fængslende, at de kan læses med interesse af det store flertal af læserne. Ikke-opfyldelse af dette krav vil være ensbetydende med, at holde læserne for nar. Og saa godt som alle de emner, der kan være tale om at behandle inden for dansk lokalhistorisk forskning, kan afhandles paa en for almindelige historieinteresserede læsere fængslende maade. Alle ligegyldige detaljer, alle overflødige talrækker, alle unødvendige gentagelser bør uden skaansel fjernes. De problemer, som behandles, bør fremstilles med den størst mulige anskuelighed og med betoning af de almenmenneskelige eller tids- og samfundstypiske forhold, med hvilke de har berøring. Linier bør derfor, saa vidt muligt, drages til andre emner og tider end dem, som danner afhandlingens direkte genstand. Vægt bør lægges paa gode og letfattelige eksempler. Kompositionen bør være velafvejet, og sproget klart og saa livfuldt, som forfatteren evner. De her opstillede krav bør kun lempes, saafremt forfatteren til en afhandling, som bringer noget værdifuldt, vitterligt ikke evner at give en

¹⁾ »Fortid og Nutid« XIV, s. 225.

mere almenlæselig fremstilling — altsaa lider af en uheldbredelig aandelig invaliditet paa dette punkt — og ikke har mulighed for at faa afhandlingen trykt andet steds.

Det ideal, jeg her har opstillet, kan virkeliggøres. Jeg har gang paa gang fundet det virkeliggjort i flere af de lokalhistoriske aarbøger og i »Fortid og Nutid«. Og jeg tror at kunne opstille den regel, at jo finere, jo mere mangesidig og vidtskuende en historiker der er tale om, jo mere fængslende er fremstillingen. Det er ikke noget tilfælde, at de største historikere fra Thukydid til Arnold Toynbee gennemgaaende ogsaa har været de bedste skribenter. Skulle jeg i denne sammenhæng fremdrage en inden for nordisk lokalhistorie virksom forsker, føler jeg mest trang til at nævne nordmanden Edv. Bull, der mig bekendt aldrig har skrevet noget, som ikke ganske almindelige historieinteresserede læsere kunde læse med fornøjelse.

Et af de af Hvidtfeldt opstillede krav er det om ordentlige kildehenvisninger. Man skulde ikke tro, at det var sandt, men jeg har selv atter og atter gjort samme erfaring som han, at mange lokalhistoriske forfattere anser saadanne henvisninger for overflødige og for et lidt latterligt lærd pedanteri. Det kan ikke fremhæves skarpt nok, at et selvstændigt videnskabeligt bidrag taber en stor del af sin nytteværdi og altid — sine øvrige fortjenester ufortalt — vil virke suspekt, naar hjemmel ikke angives. Undladelse af kildeangivelse bør blandt historikere klassificeres som en forseelse paa linie med den, som det i retslivet er at ville hindre vidner i at aflægge betydningsfulde vidnesbyrd for domstolene — altsaa noget, som hæderlige folk ikke gør. At en afhandling skulde blive en smule mindre læselig, fordi den forsynes med diskrete kildehenvisninger, er absolut nonsens.

Uhyre vigtigt er det krav, som Hvidtfeldt har formuleret i ordene: »Inden man begynder at studere et specielt emne, maa man, hvis man tænker paa at udgive noget derom paa tryk, gøre sig klart: har dette nogen historisk betydning?«¹⁾ Men hvordan naa frem til denne klarhed? Der er ikke tvivl om, at den længe bebudede lokalhistoriske haandbog her vil kunne gøre en vis nytte, hvis den laves paa den rette maade. Temmelig kedelig bliver den jo nok. Det plejer haandbøger at være. Og i betragtning af det ret hurtige skifte i historieforskningens problemstillinger og interessecentre vil den ogsaa nok inden alt for længe trænge til en afløser. Som særlig vigtige afsnit bør den indeholde en forstandig, almenfattelig vejledning i historisk teknik og kritik og vejledning i arkivbenyttelse.

Selv et indgaaende studium af en saadan haandbog vil dog aldrig i sig selv kunne skabe gode lokalhistorikere. Nok saa vigtigt er opfyldelsen af det krav, som Edv. Bull sætter paa førstepladsen i sin fortrinlige

¹⁾ »Fortid og Nutid« XIV, s. 219.

lille bog »Innledning til bygdehistorisk studium« (1926) — »kravet til almen historisk kundskab« — »å styrte sig på hodet inn i studiet av sin egen lille bygds historie, uten først å ha lagt et ordentlig og alvorlig grunnlag ved studium av hele landets historie, kan aldrig føre til andet end den løseste dilettantisme«. Lokalhistorikeren maa, fordrer Bull ogsaa, have et vist begreb om den almindelige verdenshistorie, især kulturhistorien, saa at han kan udskille, hvad der er af hjemlig rod og hvad der skyldes fremmed paavirkning. Det *er* ikke lidt, som her forlanges, men jeg ser ikke, at der er nogen vej uden om, hvis dilettanteriet skal overvindes.

Lokalhistorikerne maa, som »rigshistorikerne«, have kendskab til de større sammenfattende fremstillinger af Danmarkshistorien, og de bør kende den trykte litteratur om det specielle emne, de tager op til behandling, ikke blot for den snævrere egn vedkommende, men for landet som helhed. Først derved placeres emnet i den større sammenhæng, hvorved det rette perspektiv skabes. Og saa skal det nok efterhaanden klare sig, hvor vigtigt eller mindre vigtigt emnet er.

Saaere betydningsfuldt er det, som Bull ogsaa fremhæver, for lokalhistorikeren at vide, hvad der er *fælles* for folkets udvikling som helhed, og hvad der er *særegent* for den egn, han beskæftiger sig med. At de bedste danske lokalhistorikere ikke savner blik herfor, viser bl. a. foredrag af H. K. Kristensen og Esbern Jespersen fra 1947 om henholdsvis »Lokalhistoriske Problemer« og »Lokalhistoriens Sammenhæng med Danmarks- og Verdenshistorien«. ¹⁾

Det er ikke svært at se, at skal de opstillede krav honoreres fra de lokalhistoriske forfatteres side, maa der af dem fordres baade en ikke ringe tænkksomhed og en betydelig studieflid, begge dele resulterende i det, som man kalder historisk dannelse. Historisk dannelse vil imidlertid altid være en af de bedste ting, man kan ønske sine medmennesker. Og vil der være nogen rimelighed i at byde de amtshistoriske aarbøgers læsere ting, som alt for tydeligt viser mangelen af den nævnte dannelse?

Uden at en saadan historisk dannelse er tilstede vil — tror jeg — værdien af den gennem »Institutet for Lokalhistorie« eller den bebudede haandbog ydede vejledning kun blive begrænset. Er den til stede, nærer jeg derimod ikke tvivl om, at denne vejledning kan gøre sin nytte. Jeg er ogsaa indtaget i den af Hvidtfeldt fremsatte tanke, at de lokalhistoriske aarbøgers redaktører skal stræbe at virke opdragende paa deres medarbejdere, bl. a. ved af og til at indbyde dem til diskussioner om hjemstavnsforskningens maal, veje og midler. Men jeg vil samtidig med stor varme og eftertryk slutte mig til, hvad H. K. Kristensen udtalte i 1947: »Der skal ikke være noget diktatur. Vi har jo i de senere Aar paa andre Omraader mærket saa meget til Ensretningens Velsignelser, at vi

1) Trykt i »Fortid og Nutid« XVII, dec. 1947, s. 35—44, 27—34.

ikke ønsker dem udbredt her«. ¹⁾ Ethvert værdifuldt initiativ fra den enkeltes side maa have mulighed for at udfolde sig frit, og forsker- og forfatterindividualiteterne maa ikke kvæles. De universitetsuddannede historikere gør desuden vel i ikke at glemme, hvor mange fortrin den stedkendte og i en egns mangfoldige forhold og minder indlevede lokalhistoriker har frem for den, der blot kender arkivalierne og litteraturen. Historien er et hus med saa mange boliger, at der er plads for meget forskellige indstillinger og synsmaader. Der maa blot kræves, at der er fornuft og mening i dem, og at de tjener det fælles maal: en uddybelse af vor viden om dansk historie.

Der er her peget paa forskellige veje, ad hvilke den lokalhistoriske forskning formentlig skulde føres til bedre at naa dette maal. Der er dog en vej, som jeg ikke mindes før at have set fremhævet i denne sammenhæng, i hvert fald kun paa mere indirekte maade. Det er velbekendt, at de forskellige videnskaber i vore dage mere og mere specialiserer sig. En saadan specialisering har sine farer, og jeg hører selv til dem, der mener, at en specialforsker efter evne bør holde sig à jour med sin videnskabs udvikling paa andre felter end dem, hvor han til daglig arbejder. En stakkels universitetslærer i historie er jo desuden pisket til at gøre det, selv om han — Gud bedre det — maa erkende, at resultatet oftest bliver pauvert nok. En række videnskabers — og ikke mindst historiens — opgaver og arbejdsstof er imidlertid blevet saa omfattende, at en arbejdsdeling slet ikke er til at komme uden om.

H. K. Kristensen har i sit førnævnte foredrag fortalt lidt om, hvilke opgaver der stiller sig ved udarbejdelsen af en sognehistorie. Forfatteren maa have kendskab til baade geografi og geologi, forhistorisk og historisk arkæologi, arkitektur- og anden kunsthistorie (sognets kirke, dens inventar og eventuelle kalkmalerier), stedsnavneforskning, erhvervs-, rets-, finans-, militær-, kirke-, skole- og endnu megen anden historie. Jeg er ret klar over, at jeg næppe nogen sinde bliver fuldt kompetent til at skrive en sognehistorie, der paa alle felter virkeligt kommer til bunds i spørgsmaalene. Alt for meget i min bog vilde blive andenhaands og mere eller mindre dilettantisk. Jeg vilde ikke se anden udvej end at *specialisere* mig paa bestemte omraader, hvor jeg mente at have forudsætninger for en mere selvstændig og indgaaende problembehandling. Om disse emner vilde jeg saa udarbejde afhandlinger til amtsaarbogen. Jeg vilde samtidig opfordre gode folk til at kaste sig over andre sider af sognets udvikling. Først naar sognets historie paa denne maade var kulegravet paa en række punkter, vilde jeg begynde at se det tidspunkt nærme sig, da sognehistorien som helhed kunde skrives. Om dette arbejde saa kunde udføres af én mand, vilde afhænge af, hvor stor viden og hvor omfattende en udsigt denne ene gennem aarene havde erhvervet sig.

---

¹⁾ »Fortid og Nutid« XVII, s. 37.

Mit forslag er altsaa, at lokalhistorikerne i større omfang end sket er, følger »rigshistorikerne«s eksempel og specialiserer sig paa forskellige sider af udviklingen, eventuelt paa forskellige tidsperioder. Vi har allerede enkelte saadanne specialister — paa gamle haver og vandmøller, paa kirke- og skoleforhold og andet mere — men vi burde have flere. Der er emner nok, til dels nok saa betydningsfulde som de allerede optagne. Vil man indvende — og det er unægtelig en meget nærliggende indvending — at det inden for det enkelte sogn vil falde svært at finde mange, der har evner, kræfter og tid til saadanne studier, saa maa — er det lige saa nærliggende svar — flere sogne arbejde i forening. Et saadant samarbejde vil ogsaa anbefale sig af den grund, at et enkelt sogn i virkeligheden er for lille et arbejdsfelt, hvor det drejer sig om emner af mere vidtrækkende betydning, og fordi en række forhold oftest vil frembyde talrige ensartede træk inden for et større historisk-geografisk omraade. Edv. Bull fremhæver i sin »Innledning« meget stærkt nytten af et saadant samarbejde mellem de enkelte dele af en bygd.

Om saa endemaålet skal være, at ligesom hvert sogn har sine trolde, skal det ogsaa have sin sognehistorie, det er spørgsmaal for sig. Jeg maa dog bekende, at det ikke er med ublandet glæde, jeg i tanken ser en række bogreoler, hvor hvert dansk sogn er repræsenteret med en historie-bog i et eller maaske endda flere bind. Tænk, hvilken vrimmel der her vil blive af helt ensartede eller nær beslægtede træk, som ved mangfoldiggørelsen vil virke med dræbende kedsommelighed. Ikke mindst et saadant fremtidsperspektiv maa mane til samarbejde, til koordination af kræfterne, saaledes at disse frem for alt anvendes til at fremgrave de træk, anbringe de farvepletter i billedet, som ikke kan undværes, naar vort folks fortidsudvikling skal fremtræde i hele sin ejendommelighed. Det er det for hvert sogn, hver egn *særegne*, som det frem for alt gælder at faa frem, men erkendelsen af det særegne vindes først ved sammenligning med andre sogne, andre egne. —

Naar man paa kort tid skal behandle et stort emne, maa fremstillingen paa mange punkter komme til at virke spredt og tilfældig og til at gentage, hvad andre har sagt før og maaske bedre. Min undskyldning er, at den lokalhistoriske forskning vedbliver at rejse en række spørgsmaal, som det til stadighed er nødvendigt at pirke ved. Det er et af vidnesbyrdene om, at der — hvilke indvendinger man saa kan rejse — stadig er trivsel i den. Skulde noget af det, jeg har sagt, ægge til velbegrundet modsigelse, er det kun godt.

Maaske vil en og anden mene, at jeg stiller for strenge fordringer til lokalhistoriens dyrkere og vil have dem op i et uoverkommeligt højt plan. Overfor en saadan indvending vil jeg minde om, at jeg stærkere, end det i alt fald fra universitetshistorisk side er sket før, har betonet hensynet til amtsaarbøgernes og den øvrige lokalhistoriske litteraturs »almindelige« læsere, et hensyn man fra den nævnte side har været til-

bøjelig til nærmest at anse for et nødvendigt onde. Et af mine stærkeste krav var det om almenlæselighed, som der er syndet alt for stærkt imod, og som umuligt kan skydes til side. Endelig vil jeg minde om, at det maal, der skal naas, er meget stort og derfor vel kan forsvare kravet om store anstrengelser.

Chr. Richardt maner os i sin sang om Danmarkskortet til at se paa dette, se »saa aldrig I det glemmer — til hver plet har faaet stemmer, klingende snart blødt, snart haardt«. Det er hjemstavnsforskernes opgave at give hver egns og hver bys stemme en rigere og fyldigere klang i den store fælles symfoni, som hedder vort lands og vort folks historie.

Toldinspektørernes årsberetninger.

En kilde til dansk købstadshistorie.

Af *Georg Nørregård*.

I løbet af de seneste årtier er der fremkommet skrifter om de fleste danske købstæders historie. Disse værker giver besked om kirker, skoler, øvrighed, iøjnefaldende bygninger og mange andre sider af byernes tilværelse gennem tiderne. Ofte indeholder de også noget om lavsvæsen og næringsforhold i ældre perioder; men når de kommer til den moderne industrielle udvikling, bliver mange af dem fåmælte eller rent ud tavse, skønt handel og industri næsten overalt har dannet grundlaget for byernes stærke vækst op imod nutiden.

En af årsagerne til denne svaghed ved talrige købstadshistorier er uden tvivl, at forfatterne har troet, at kildestoffet, hvorfra de fornødne oplysninger kunde hentes, var uvejsomt og uoverkommeligt. Formålet med disse linier er at henlede opmærksomheden på, at der i det mindste findes én kildegruppe vedrørende erhvervslivet, som lokalhistorikere kan overkomme at gennemgå og udnytte, nemlig toldinspektørernes årsberetninger. Disse beretninger blev i mere udførlig skikkelse afkrævet cheferne for de lokale toldsteder fra 1842 og fremefter, og de begynder således tidlig nok til at følge den moderne udvikling fra de første spæde spirer.

Også fra tidligere tid vil der være utallige værdifulde oplysninger at hente i toldvæsenets efterladenskaber; men det er her forbundet med større besvær at samle stoffet til brug for historieskrivningen. Toldstederne indsendte dengang hver måned efterretninger om anholdt smuglergods tillige med sammendrag af deres regnskaber og hvert år balance med forklaringer; en hel del kan læses ud af disse oversigter; men ønsker man yderligere besked, må man gå til detailkorrespondancen.

Når centraladministrationen 1842 begyndte at kræve udførligere indberetninger, stod det i virkeligheden i forbindelse med en forenkling af

---

¹⁾ Efterstående bygger på akter i pakken »Forandret forretningsfordeling ved toldvæsenet 1830—56« (Toldktr. 2 gr. 30) i rigsarkivet samt på iagttagelser i selve årsberetningerne, der sammen med kvartalsberetningerne fra 1843 ligger som bilag til journalerne for toldkontorerne for de enkelte landsdele (Sjælland, Fyn-Lolland, Nørrejylland), hvor de findes ved at slå op i registre under »overtoldinspektører«.

toldvæsenets administration. Ophavsmand til denne reform var, saa vidt ses, den senere finansminister rigsgreve Wilh. Sponneck. Efter at have aflagt juridisk embedseksamen havde han foretaget en rejse i Frankrig og Tyskland for at studere toldforhold, og herfra kom han hjem stopfyldt med nye idéer. Frugten af sit studium nedlagde han i et skrift »Om Toldvæsen i Almindelighed og Det danske Toldvæsen i Særdeleshed« 1840, og i den følgende periode lykkedes det ham som embedsmand i general-toldkammeret og kommercekollegiet at få gennemført en omfattende modernisering af den danske helstats toldvæsen. En af de første reformer, han kastede sig over, var at få afskaffet den praksis, at toldstederne indsendte så mange småsager til afgørelse i kollegiet. Ofte kunde disse sager uden skade overlades til de lokale toldembedsmænds afgørelse. Allerede i en note af 31. marts 1840 udviklede han, hvorledes kollegiet på den ene side styrede for middelbart og på den anden side kontrollerede for lidt. Sådant som systemet var, egnede det sig til at fremkalde utilfredshed hos de lokale toldmyndigheder og kritik hos dem, der skulle betale tolden. »Sagernes behandling ville vinde i sikkerhed og enhed og hurtighed, når kollegiet i stedet for selv at afgøre den store mængde, som langt bekvemmere kunne behandles af underordnede, blot forbeholdt sig at kontrollere disses forvaltning af samme«.

Det var til brug for denne kontrol, man kom ind på ønsket om mere udførlige indberetninger. Når de lokale toldmyndigheder på den måde angav, hvorledes de gik frem i deres embedsførelse, kunne de overordnede altid gribe ind, hvis praksis kom til at afvige for meget fra, hvad kollegiet ønskede. Samtidig faldt kravet om udførligere indberetninger godt i tråd med regeringens bestræbelser for at tilvejebringe en mere omfattende statistisk behandling af erhvervslivet. Netop i 1840 udgav den statistiske kommission det første tabelværk over den danske skibsfart, byggende på toldbøgerne og indeholdende oplysninger om udenrigsk såvel som indenrigsk skibsfart 1834 og 1837 tillige med en summarisk oversigt over skibsfarten 1826. I det følgende år udkom det første tabelværk over den danske helstats udførsel og over forbruget af konsumtionspligtige varer i byerne, ligeledes bygget paa told- og konsumtionsvæsenets oplysninger.

I en betænkning, som Sponneck den 10. november 1840 afgav sammen med den kommitterede K. F. Francke, overvejedes indberetningernes omfang. De to herrer mente, at det ikke blot gjaldt at tilvejebringe efterretninger af talmæssig beskaffenhed, der som al statistik maatte blive upålidelig. Der skulle mere til. »Der gives dele af et lands produktion, som de berømteste forfattere er enige om så godt som ikke lader sig oplyse ved statistiske talstørrelser«. Der kunne ikke ske nogen skade ved, at general-toldkammeret gav efterretninger fra sig, som byggede på andet end statistiske tabeller. Ja, kollegiet kunne i visse tilfælde gerne udtale sig på grundlag af det rene skøn, eftersom det dog vidste bedre besked med forholdene end andre. Man kunne alligevel ikke frigøre sig for fejl-

tagelser. »Vildfarelser er uundgåelige, så snart der ræsonneres om told- og handelsforhold«. Man fandt god grund til at efterlyse en beretning for hvert 3. eller 4. år om rigets industri- og toldforhold. Sådanne oversigter ville også være til nytte ved de revisioner af toldtarifferne, som foretoges med regelmæssige mellemrum siden gennemførelsen af toldloven af 1838.

Først efter langvarige overvejelser udsendte general-toldkammeret cirkulæret af 6. dec. 1842, der knæsatte princippet om udførligere indberetninger fra toldstederne. De lokale toldchefer fik herved bemyndigelse til på egen hånd at træffe afgørelse i en lang række sager. Dog indskrænkede kollegiet sig til at give sin magt fra sig i sådanne sager, som det mente at kunne slippe uden at kræve kongens sanktion derpå. Kollegieherrerne ønskede at tage reformen på deres egen kappe. De nåede dog så vidt, at de fik gjort udkast til en forestilling til kongen. Det hed heri, at hensigten var »at give de lokale embedsmænd en større selvvirksomhed og deraf følgende selvtænksomhed«, og man ville i den forbindelse pålægge dem »at afgive adskillige hidtil savnede, såvel deres tjeneste umiddelbart vedkommende som i statistisk og kommerciel henseende vigtige indberetninger«. Man forklarede, at man havde for øje »ikke så meget at formindske arbejdet ved kollegiet som efterhånden at henføre det under princippet for en rigtig forretningsfordeling, der fordrer, at den øverste administration med et klart overblik over hele branchen fører en streng kontrol med de underordnede embedsmænds forretningsførelse, men så meget som mulig holder sig uden for al unødvendig detail«.

I sin anden hovedpart gav cirkulæret besked om, hvilke indberetninger der da skulle kræves. De månedlige oversigter over toldkassernes indtægter og udgifter skulle naturligvis stadig indsendes, og hermed skulle følge månedlig oplysning om brændevinsbrænderiernes drift. Dernæst blev som noget nyt opstillet påbud om indsendelse af kvartalsberetninger, der skulle afgives i løbet af de første 14 dage efter hvert kvartals slutning. Toldinspektørerne skulle i samarbejde med toldkassererne give en oversigt over forretningernes gang, »om afgiftsbesvigelserne, om forbrugsforholdene i sammenligning med folkemængden, om brændevinsproduktionen og brødkornsformalingen, indførselen og udførselen af raffinerede sukkere (hvorfra og hvorhen samt kvantiteten), handelen, skibsfarten og industrien ved told- og konsumtionsstedet og sammes distrikt i det forløbne kvartal med hvad videre af interesse for tjenesten i samme tidsrum kan være forefaldet. Denne beretning, der underskrives af inspektør og kasserer, hvor sådanne gives, ellers af forvalteren, påligger det inspektøren eller forvalteren at affatte, medmindre vedkommende embedsmænd derom anderledes forene sig, hvorhos det er en selvfølge, at kassereren under alle omstændigheder er berettiget at udtale sin muligt afvigende anskuelse«. Som bilag til beretningerne skulle følge en liste over udførte varer, og hvis toldstederne førte journaler over patrouilletjenesten, skulle også disse lister vedlægges. Man udtalte i cirkulæret forventning om, at beretningerne indeholdt så

fyldige oplysninger »om intradernes standpunkt og årsagerne til sammes forøgelse eller formindskelse«, at det ikke mere blev nødvendigt at indsende de årlige balancer med forklaringer; men i den sidste kvartalsberetning for hvert år skulle der gives et tilbageblik over »det told- og konsumtionsstedet vedkommende for hele året«.

Årsberetningerne skulle indsendes i løbet af januar måned og ledsages af opgørelser over stemplede manufakturvarer, som var krævet ved et cirkulære af 12. april 1814, samt af de vidtløftige lister over ind- og udførsel, over skibsfart og forbrug, der var en forudsætning for de statistiske tabelværker, dertil af opgørelser over anholdt smuglergods og indkrævede mulktter samt indberetning om de enkelte toldfunktionærers duelighed, de såkaldte konduitelister.

Takket være alle disse bestanddele kunne årsberetningerne ikke undgå at give en alsidig belysning af købstædernes erhvervsliv. Til de talmæssige oplysninger knyttedes ofte indgående forklaringer, sådan at enhver ændring i forholdene kom til at afspejle sig, og de lokale ejendommeligheder blev skarpt belyst. De toldinspektører, der var i besiddelse af udpræget skriveevne eller skriveglæde kunne i nogle tilfælde give beretningerne en anskuelighed eller fortrolighed, som i høj grad gør tidsbilledet levende for læseren.

Samtlige beretninger skulle indsendes til overtoldkontrollørerne og forsynes med deres bemærkninger, før de gik videre til kollegiet i København. Overkontrollørerne fik desuden påbud om at indgive en almindelig udsigt over toldvæsenets og erhvervslivets gang i deres landsdel. De fik også ret til at indhente yderligere statistiske oplysninger, for at de skulle blive i stand til at skønne over virkningerne af de gældende love og foranstaltninger og eventuelt foreslå nye. Det ser ud til, at de gjorde det mindst mulige ud af denne opgave i forbindelse med årsberetningerne; men de oplysninger, som beretningerne skaffede dem i hænde, kom vel nok til nytte, når de ved andre lejligheder indsendte forslag til regeringen. Deres ejendommelige stilling som mellemmand mellem centraladministrationen og toldstederne gav dem god lejlighed til at følge udviklingen i større linier.

På grundlag af cirkulæret af 6. december 1842 strømmede det i 1843 ind med kvartalsberetninger; men det meget skrivi virkede hurtigt trætende, og endnu inden det første år var til ende, begyndte toldinspektørerne at knurre derover. Allerede for 1844 savnes kvartalsberetningerne i kollegiets arkiver, og ved et cirkulære af 25. februar 1845 blev det slået fast, at det for fremtiden kunne være tilstrækkeligt, når der blev afgivet årsberetninger. Disse sidste vedblev altså at indgå i tiden fremover, og selv om affattelsen af dem efterhånden mange steder blev noget tør, og selv om de forenkledes betydeligt ved konsumtionsafgifternes bortfald i 1850'erne, så gav de dog stadig en bekvem udsigt over visse sider af købstædernes tilværelse. De henligger nu i rigsarkivets magasiner, desværre

kun indtil 1848 tilgængelige uden særlig tilladelse. Hvis man skal se dem fra senere år, må finansministeriets samtykke indhentes. Mon det ikke var på tide, at arkivvæsenet gav fri adgang til arkivalier fra den anden halvdel af det 19. århundrede!

Som alle andre historiske kilder må årsberetningerne benyttes med kritik. Listerne over ind- og udførsel meddeler begribeligvis intet om, hvilke varemængder, der blev smuglet over grænserne; opgørelserne over toldvæsenets indkomster afslører ikke, hvad bedrageriske toldembedsmænd kan have stukket i deres egen lomme. De tal, der angår toldvæsenets egen virksomhed, tør dog stort set anses for brugeligt materiale. Som følge af skærpet tilsyn var smugleriet i stærk tilbagegang i årene efter indførelsen af toldloven af 1838. Vanskeligere er man stillet over for de oplysninger, der indsamledes til særlig belysning af næringslivets tilstand, og som blev afgivet af de næringsdrivende selv. Allerede årsberetningernes forfattere udtrykker ofte deres tvivl om pålideligheden eller påviser ligefrem upålideligheden.

Almindeligvis gælder deres kritik dog ikke de handlende, hvis talopgivelser for en stor del lod sig kontrollere ved toldvæsenets egne optællinger, men er rettet næsten udelukkende mod de industridrivende. Man forlangte her besked såvel om mængderne af anvendt materiale og af produceret gods som om priserne på begge dele; når man hertil føjede antallet af beskæftigede, var man nogenlunde i stand til at anslå det samlede beløb til arbejds løn, og fabrikantens fortjeneste lod sig da let udregne. Det er klart, at driftsherrerne søgte alle slags udveje for at undgå, at myndighederne således kom i besiddelse af de vigtigste oplysninger om dem. Fåborg toldinspektør siger i øvrigt om disse folk 1846, at de »er næsten samtlige blottet for den [ud]dannelse, der udfordres til et ordnet bogholderi og regnskabsvæsens førelse, og fabrikaterne afsættes derfor på samme tankeløse måde som den, skomageren anvender, når han leverer en kunde et par nye støvler: han bestemmer en pris, modtager sin betaling og slår det færdige arbejde i glemmebogen, inden han endnu har begyndt på et nyt«. En anden indberetter foreslog rent ud, at man skulle lade være at kræve disse oplysninger, når de alligevel så ofte var forkerte. Efter næringsfrihedens indførelse lod det sig selvfølgelig slet ikke gøre at aflokke fabrikanterne indskretninger om deres bedrifter. Sligt ville jo være at anse for krænkelse af privatlivets fred.

Helt værdiløse er oplysningerne om industrien dog langt fra. Man tør regne med, at beretningerne giver tilforladelig besked om bedrifternes antal i byerne (ikke i landdistrikterne, skønt der undertiden også meddeles noget om dem), ligeledes om deres omtrentlige størrelse og om råmaterialelets og produktionens art, idet alle disse ting vel lod sig konstatere udefra, og det er allerede noget i en periode, hvorfra man ikke har anden og bedre industristatistik. Yderligere kan man ved et indgående studium og ved sammenligning af oplysninger fra forskellige virksomheder inden

for samme fag landet over i adskillige tilfælde danne sig en forestilling om, i hvor høj grad en opgivelse er forkert. Fabrikanterne var jo ikke dengang organiseret og havde ikke mange lejligheder til at mødes, så de kunne aftale et fælles system for forfalskning af oplysningerne.

For at vise, hvor righoldige årsberetningerne kan være, skal eksempelvis gives en kort oversigt over indholdet af odenseberetningen for 1844. Her opstilles først en »summarisk ekstrakt« af regnskaberne over toldindtægt, formalingsafgift, afgift af redskaber til brændevinsbrænding og personel konsumtion af udenbys boende. Dernæst en beregning over indbyggernes forbrug af en række vigtige varer, hvoraf det fremgår, at de i årets løb gnstl. hver fortærede 56 pund hvede og kartoffelmel, 181 pund rug, $8\frac{1}{2}$ pund bygmel, 13 pund gryn, 40 pund malt, 20 pund ost, $37\frac{1}{2}$ pund smør, 126 pund kød og $22\frac{1}{4}$ pund flæsk. Hertil knytter sig en beregning af afgiften for hver enkelt vare, hvoraf skulle betales konsumtion. Videre anføres tal for byens ind- og udførsel af brændevin, de enkelte bryggers maltforbrug og de enkelte bageres melforbrug. En stor oversigt over toldindtægterne viser, at de fordelte sig på indførselstold, udførselstold, transittold, pakhusleje, afgift af indkøbte skibe, lastepenge, fyrpenge, og sportler. Oplysningerne om skibsfarten omfatter antallet af ind- og udgåede skibe og viser, at af de udgåede skibe var 133 bestemt for Norge, 48 for England, 52 for Hertugdømmerne, 30 for København, 72 for Øerne i øvrigt og 57 for Nørrejylland. Hertil føjes oplysninger om ladningernes art og størrelse, om afgiften til Odense kanal, om bolværkspenge og om størrelsen af de skibe, der hørte hjemme i byen. Specielt angives mængderne af indført sukker og sirup, endvidere toldbeløbet for de varer, der henlå på kreditoplæg, størrelsen af »beholden indførsel« og efterretninger om hver enkelt industribedrift i byen.

Til hver af tabellerne gives nogle orienterende eller kritiserende bemærkninger, og her som i alle toldinspektørernes årsberetninger sluttes der af med nogle almindelige betragtninger. Eksempelvis kan anføres et uddrag af disse for Odense 1843:

»Tidligere var handelen i Odense fordelt omtrent lige på et meget stort, men meget velhavende antal mænd, og disse høstede omtrent lige fordele. I de sidste 2 år er 2de huse optrådte og formedelst større kapitaler blevet dominerende, og disse benytter i alle retninger den fordel, som den overvejende kraft giver dem, og således koncentrerer omsætningen med alle større og mangfoldige af de mindre landmænd efterhånden til disse huse alene, og at dette virker skadeligt på alle de øvrige handlende i Odense er vel uden for al tvivl . . . Nogen almindelig velstand hos de handlende i Odense tror vi ikke eksisterer. Til større foretagender spores altid pengemangel, hvoraf de enkelte større vekselhuse drager fordel, medens de mindre formuende meget ofte må gøre store opofrelser«.

Til dette lille træk af højkapitalismens historie kan føjes en fornøjeligere passage fra beretningen om Odense 1852:

»At byen er i stadig opkomst er øjensynligt. Den i toldstedets forrige kvartals [skal være års] beretning ommeldte, i slutningen af 1851 indtrådte flovhed i handel- og pengeomsætningen tabte sig efterhånden i forrige år, og der indtrådte atter fasthed og liv i omsætningerne, hvortil for en stor del de meget lovende udsigter til høstens udfald bidrog. Byggelysten såvel her i byen som i omegnen har derfor vist sig uformindsket, hvorom vidner ikke alene den betydelige tilførsel af trælast, men også den mængde af teglbrænderier, som opstår her rundt omkring, og i hvilke der produceres utrolige masser af mur- og tagsten, især af de førstnævnte. Tidligere fik man de fleste af disse sten fra hertugdømmet Slesvig; men vore egne værker kan nu levere dem fuldkommen så gode, og da de her tilberedte i almindelighed er større, foretrakkes de endog for dem. Som en følge heraf har indførelsen af mur- og tagsten fra Slesvig i forrige år som ovenfor anført været godt 265.400 stk. mindre end i 1851, og der er grund til at antage, at den i fremtiden vil aftage endnu mere.

Fortrinsvis beskæftiger de almindelige bemærkninger sig med de enkelte års høstudbytte og konjunkturer. Hvis landboerne var afhængige af høstens udfald, var byboerne det næsten endnu mere. Når høsten var ringe, blev der intet korn at sælge; landboerne kom da til at savne indtægter og kunne ikke købe byboernes varer. Omsætningen i byerne blev derfor meget lav i de dårlige år.

Beretningerne fra talrige småbyer giver et begreb om, hvor sølle tilværelsen her kunne forme sig. Der bliver plads for mangt et hjertesuk. Snart giver toldkontrollørerne udtryk for deres egne bekymringer, snart optræder de som befolkningens talerør. Et sted klages over mangel på et godt havneanlæg, et andet ræsonneres over den større foretagsomhed i en naboby. Et sted jamres over, at skipperne ikke kan få fragter, et andet kritiseres det stigende forbrug af luksusvarer. Et sted skildres, hvorledes et virksomt og kapitalstærkt firma flytter fra en lille by for at trives bedre i en større, et andet udtrykkes sorg over en driftig købmands død.

Hele små kulturhistoriske billeder fremtræder lejlighedsvis af beretningernes sider. Se på Rødby, hvor konsumtionsafgiften ifølge beretningen om 1843 ikke indbragte så stort et beløb, som portbetjentene skulle have i løn, og indberetteren tilføjer: »Således bliver det bevisligt, at 1000 mennesker søges beskattet på en yderst besværlig og ubehagelig måde, for at 4 gamle personer, der netop kan bruges som statister i et portkontor, hvor næsten ingen forretninger forefalder, kan få et tåleligt udkomme, ikke at tale om meget skriveri og andre ubehageligheder . . .«.

Ofte påpeges forhold af mere almindelig karakter. Som eksempel kan anføres, hvad Assens kysttoldinspektion skriver i beretningen for 1847 om forskellen mellem sogne med fæstebønder og sogne med selvejerbønder:

»De sogne, der består af fæstere, er de mindst befolkede, fordi godsejerne kan råde bod på, at ikke unge mennesker kan løbe sammen, gifte dem og leje en stue og formere dem med børn uden anden rimelig udsigt end fattigkassen. Derimod er de sogne, som aldeles eller for største delen består af de nu til dags så meget anpriste selvejere langt folkerigere; således har til eks. Harndrup selvejer sogn på 154½ tdr. hartkorn 785 individer, medens fæste-

bosognet Gamborg med lige hartkorn ikkun har 300 individer; selvejersognet Orte med 277 tdr. hartkorn har en befolkning af 1211 individer, medens fæstebosognet Helnæs med 182 tdr. hartkorn ikkun har et meget ulige individantal derimod, nemlig kun 351. Derfor er i begge fæstebosognene liden fattigdom eller kun få fattige at ernære, medens de tvende selvejersogne er overfyldte med fattige til byrde for sognene«.

Eller se, hvad der skrives fra Odense 1843 om bissekraemmere fra Hertugdømmerne:

»Endnu lider den redelige handlende, ligesom toldkassen taber ved den mængde fra hertugdømmet Slesvig især her omdragende landkraemmere med indsmuglede manufakturvarer, hvis antal ikke synes formindsket. Næsten alle er de forsynede med pas fra Haderslev som kvæghandlere, og størstedelen landsættes ved Wedellsborg eller i nærheden af Middelfart, hvor de på vogne straks transporterer deres varer ind i landet og derfra fordeler disse videre i mindre kvantiteter.

For nærværende tid drives denne handel således, at kraemmerne selv i almindelighed sjældent fører andet med sig end prøver, men sender siden de bestilte varer fra deres oplagssteder. Som oftest har de logi hos sognefogderne eller oldermændene i byerne, og da de således meget sjældent lader sig se på veje og stier med varer, så er der derfor næsten intet mere at gøre for toldvæsenet ved patrulleringer i landet.«

Siden hævdes det fra alle sider, at bissekramhandelen var i stærk aftagen, navnlig vistnok fordi der blev lagt en krydstoldbåd i Lillebælt. Til gengæld dukkede de såkaldte probenreutere op i betydeligt antal. Det hedder herom i beretningen fra Odense for januar kvartal 1843:

»Handelsrejsende fra udlandet har gennemstrejft landet, og denne fordærlige slags handel er så vidt udbredt, at disse rejsende går så at sige fra dør til dør og tilbyder eller pånøder bestillinger, ja der gives her håndværkere, som på denne måde modtager silke, synåle, tråd og alle mulige materialer til deres profession i de mindste kvantiteter, og et halvt år efter kommer den rejsende igen, modtager sin betaling og nye bestillinger. Således er for en stor del også de fleste af de handlende af disse rejsende bragt ned til at være detaillister for hamborgerne«.

Ligeledes skrives fra Sakskøbing toldsted for 1847, at København og Flensborg »forsømmer ej at udsende hele sværme af probenreutere, der med stor svada anbefaler deres varer på udlændingens bekostning; derfor ser vi nu så megen kaffe, ris, rom og fajance komme fra Flensborg og fra København alt muligt, ja en betydelig del manufakturvarer ikke at forglemme«.

Endnu skal tilføjes, at beretningerne selvfølgelig bringer adskillige smuglerhistorier og f. eks. afspejler kampen mod hjemmebrænderiet i Jylland i 1840'erne. Større historiske begivenheder kan ofte følges i deres indvirkning på dagliglivet, således preussernes og østrigernes besættelse af jyske byer 1864. Som det ses giver toldinspektørernes indberetninger et broget stof til belysning af tilværelsen i Danmark i det 19. århundrede, rigeligt underlagt med statistikken's så ofte kritiserede, men dog vejledende talrækker. En righoldig fundgrube står her til rådighed for den, der ønsker at studere en tidsalder, der udmærkede sig ved raske fremskridt på det materielle livs område.

Hvad har krigens ødelæggelser af tyske arkiver, biblioteker og museer betydet for studiet af dansk historie?

Af *Johan Hvidtfeldt*.

I mere end fire år har Europa haft fred. Når vi nu tænker tilbage på krigen, mindes vi først og fremmest de millioner af mennesker, der måtte give deres liv, på slagmarkerne, i de bombehærgede storstæder eller i K-Z lejrenes trøstesløse barakker.

I millioner af hjem verden over har krigen bragt ulykke og sorg, mindet om de kære, som aldrig vendte hjem, piner stadig tanke og sind. Men krigen har ikke blot tilintetgjort menneskeskæbner og lagt hjem øde. Igennem århundreder har Europa bygget en kulturverden op, nu ligger mange af Italiens og Tysklands, Englands og Frankrigs skønne historiske bygninger i grus. Malerier og skulpturer er ødelagt, århundredgamle manuskripter er tilintetgjort af ild og sprængstof eller ført bort »som krigsbytte«. Den kultur, vi har fået i arv fra vore forfædre, er blevet fattigere. I Danmark har vi lov at glæde os over, at intet museum eller statsarkiv er sprængt. Det tyske fæstningsgraveri ødelagde nogle fortidsmindesmærker, og da den tidligere jødiske synagoge i Ålborg blev schalburgteret i 1944, blev Ålborg bys og stiftsøvrigheds nyere arkiv totalt tilintetgjort. Men vore tab er så uendelig små i sammenligning med Polens eller Tysklands. Vi har knap lov at nævne dem.

Vi har ikke blot glædet os over de skønne kulturminder, vi har også behøvet dem for at forstå vor egen fortid. Dansk historie er uløselig knyttet sammen med den almindelige europæiske kultur; hvordan skulle vi f. eks. forstå dansk middelalderhistorie uden at kende det rige kildemateriale i nordtyske arkiver? Ethvert barn ved, at Lübeck kom til at spille en afgørende rolle i Danmarks ældre historie. I dag vil vi forgæves søge efter oplysninger i byens arkiv. Det er ikke mere i Lübeck. Og ingen i Lübeck ved, hvor det er at finde.

I gamle dage var Danmark større end nu. En del af Sønderjylland ligger i dag syd for den dansk-tyske statsgrænse, og derfor må meget af kildematerialet til Sønderjyllands historie søges i arkiverne og museerne i Slesvig, Flensborg og Kiel. Også hertil nåede krigens ødelæggelser, og dansk historieforskning er derfor berørt af de tab, der her er lidt.

Af museerne i Sønderjylland er det især de to store museer i Kiel, *Thaulow museet* og *Das Museum vorgeschichtlicher Altertümer*, som har interesse for os. På grund af en omfattende evakuering har de, så vidt vides, ikke lidt noget tab, men bygningerne er ødelagt. Begge museers samlinger er overført til Gottorp slot, hvor en mindre del allerede er opstillet. Hertil skal vistnok også samlingerne fra »Historische Landes-halle«, der især omfatter billeder, planer og kort vedr. Slesvig og Holstens historie. Det forhistoriske museums værdifuldeste genstand, Nydam-båden, er anbragt i en tidligere staldbygning ved siden af slottet. Af de lokale museer er det uden tvivl *Flensborg bymuseum*, som har størst betydning for danske forskere, bl. a. fordi det også rummer en del nord-slesvigsk materiale. Det har under krigen været evakueret til landsog-nene og har ikke lidt direkte krigsskade, selvom ganske enkelte ting er gået tabt under evakueringen.

Bibliotekernes bogsamlinger er jo som regel ikke unica. Men derfor kan tabene alligevel være smertelige. Af de slesvig-holstenske biblioteker er *Universitetsbiblioteket i Kiel* utvivlsomt det vigtigste. Bygningerne er delvis ødelagt, og selvom man i 1942 påbegyndte en evakuering af den store bogstand på 516.000 bind, led biblioteket dog meget store tab. Ialt 250.000 bind blev tilintetgjort, deriblandt hele afdelingen Slesvig-Holstens historie og alle tyske doktordisputatser. Et særlig smerteligt tab var ødelæggelsen af den store samling ligprædikener m. m., »*Libri minores Cimbrici*«, hvoraf mange var fra Sønderjylland, og en del var unica. Biblioteket indeholder også en meget værdifuld håndskriftsamling, som dog er uskadt.

Det slesvig-holstenske *Landesbibliotek i Kiel* var anbragt på slottet, der allerede i oktober 1940 blev ramt af en bombe. Bygningen blev senere helt ødelagt, men kun 7519 bind er gået tabt. Håndskriftsamlingen og det augustenburgske arkiv, det såkaldte Primkenau-arkiv, der er af stor betydning for dansk historieforskning, har ingen skade lidt.

Af størst betydning for dansk historieforskning er dog utvivlsomt de slesvig-holstenske arkiver, først og fremmest det tidligere *Preussiske Statsarkiv*, hvis materiale ikke blot giver værdifulde bidrag til belysning af sønderjysk historie, men også kaster lys over visse sider af dansk udenrigspolitik. Gennem den i 1936 gennemførte arkivudveksling kom en stor del af de nordslesvigske lokalakter til Rigsarkivet og Landsarkivet i Åbenrå, men dels var afleveringen langtfra fuldstændig, dels vil man aldrig kunne udskille alle nordslesvigske sager, bl. a. fordi protokollerne nu engang ikke kan deles. Enhver, der beskæftiger sig med Nordslesvigs historie, vil altid være nødt til at benytte det tyske arkivs akter, med mindre man gennem en systematisk fotografering vil kunne løse dette spørgsmål på en virkelig rationel måde.

Statsarkivets bygninger i Karlstrasse blev fuldstændig ødelagt af bomber, men arkivalierne var heldigvis evakueret, og kun nogle nyere sager

af mindre historisk værdi er blevet ødelagt. Arkivet, der nu hedder *Landes-Archiv Schleswig-Holstein*, er overflyttet til Gottorp slot, hvor der er indrettet udmærkede arkivlokaler. Men kun en del af materialerne er ført tilbage fra evakueringsstedet, saltminen Mariagluck i nærheden af Celle. Mellem de tilgængelige arkivalier, der kan benyttes på Landsarkivets læsesal, er Tyske Kancellis arkiv og Gottorparkivet. Før disse arkivalier kom til Gottorp, var de anbragt på et ufuldendt marinelaazaret i Kronshagen i nærheden af Kiel. Det var et trøstesløst syn, der mødte den, der i 1947 vovede sig op ad de ikke færdigbyggede trapper, og forholdene var så dårlige, at en del af akterne, vist især fra Gottorperarkivet, blev stjålet for at blive brugt i kakelovnen eller solgt som »Altpapir«.

Af de sønderjyske lokalarkiver er der kun grund til at nævne det store og vel ordnede *Flensborg byarkiv*, som efter evakueringen nu er genopstillet på Det tyske Hus i Flensborg. Det har ingen skade lidt under krigen.

Det ligger i sagens natur, at der også i de tyske arkiver i Berlin vil kunne findes et rigt materiale til belysning af Sønderjyllands indre forhold og de diplomatiske forbindelser mellem Danmark—Tyskland (Preussen) gennem århundrederne. De preussiske akter fra tiden før 1867 fandtes i *Geheimes Staatsarchiv* i Berlin-Dahlem. Bygningerne er næsten helt udbrændt. Størstedelen af akterne var evakueret til Anhalt og er derfor på russiske hænder. Arkiverne fra det tyske riges tid fandtes dels i *Reichsarkiv* i Potsdam, der især rummede militærarkiver, dels i de enkelte *ministerier*. Rigsarkivet ligger i den russiske zone, og dets bygninger er ødelagt. Af ministeriernes arkiver er *Auswärtiges Amts* arkiv langt det værdifuldeste. Bortset fra de papirer, der stammede fra de sidste måneder før kapitulationen, er arkivet næsten fuldstændig bevaret, og så at sige alle akterne er på de vestallierede magters hænder. Efter krigen var arkivet en tid i Berlin, men blev senere overført til England. I 1947 og 48 har to danske historikere, arkivar, dr. phil. Harald Jørgensen og landsarkivar Johan Hvidtfeldt (i 1947 sammen med politiadvokat Bech) for Den parlamentariske Kommission og for Rigsarkivet haft lejlighed til at gennemgå hele arkivet fra 1867 til 1945. Ved velvilje fra engelsk og amerikansk side er det lykkedes at få fotografiske gengivelser af alle de akter, der havde interesse for Danmark. Et historisk materiale af ganske enestående værdi er på denne måde blevet sikret for dansk historisk forskning.

Det ville også for studiet af Sønderjyllands indre historie i tiden 1864 til 1920 være af stor værdi, om det kunne lade sig gøre at gennemgå andre af de preussiske og tyske ministeriers, først og fremmest indenrigsministeriernes, akter. En stor del af *Reichsinnenministeriums* arkiv var blevet evakueret til Sachsen, og er nu på russiske hænder, mens resten i øjeblikket er fordelt på forskellige allierede administrationskontorer. De militære myndigheders arkiver befinder sig udenfor Tysklands grænser.

OKW.s og OKH.s arkiver er overført til U. S. A., mens *marinens* arkiv er kommet til England. Det er indlysende, at også her vil der kunne findes værdifuldt materiale til Danmarks historie, ikke mindst under besættelsen.

Danmark og Nordtyskland har jo gennem århundrederne været nær forbundet, i middelalderen både politisk og økonomisk, senere først og fremmest handelsmæssigt. Man kan i virkeligheden ikke udforske dansk økonomisk historie uden et indgående studium af det nordtyske kilde-materiale. Lübecks og Rostocks, Königsbergs og Danzigs arkiver er af central betydning for forståelsen af vigtige sider af dansk historie. Meget af det ældre stof er vel blevet publiceret i den store udgave af Hanse-recesser, men den vil dog aldrig kunne overflødiggøre arbejdet i selve arkiverne.

Størstedelen af *Königsbergs arkiv* (med den tyske ordens arkiv 1198—1525) var evakueret vestpå, og blev efter kapitulationen anbragt i et af Englænderne indrettet Archival Repository på Kaiserhaus ved Goslar. Her fandtes også *Danzigs* arkiv, byarkivet fra Reval og de liv- og kurlandske *ridderskabsarkiver* samt forskellige polske arkiver. I 1947 er en del af disse arkivalier, deriblandt *Danziger*-arkivet, blevet afleveret til Polen. Hvad der vil ske med de øvrige, vides ikke endnu.

Byarkivet i *Stralsund* har mistet en del »Urkunden« og ca. 1/3 af forvaltningsakterne fra 1600—1800-årene. Arkivet i *Rostock* har ligeledes lidt betydelige tab, idet en del af de yngre forvaltningsakter og skibsfartssagerne er gået tabt. *Lübeck* er dog den by, der har lidt hårdest. Bortset fra akterne fra 1800-årene var så at sige hele arkivet evakueret østpå, især til Bernburg, og er der blevet beslaglagt af Russerne. Det har hidtil ikke været muligt at få oplysning om, hvor arkivet befinder sig. Også mange værdifulde håndskrifter i *Lübecks bibliotek*, deriblandt de gamle krøniker, er foreløbig blevet unddraget forskningen på samme måde. En hjemvendt tysk krigsfange har fortalt, at han i Brest-Litowsk har været med til at omlade disse samlinger. Fra *Hamborg statsarkiv* er der ligeledes mange sager, især håndskrifter og »Urkunden«, der har været sendt mod øst, og er forblevet der. Næsten halvdelen af *Altona byarkiv* blev ødelagt ved krigsskade. Det store *Commerz-Bibliothek* i *Hamborg* er omtrent tilintetgjort, og de fleste af bøgerne gået op i luer. Håndskrifterne er dog reddet. Også *Hamborgs Staats- und Universitätsbibliothek* har lidt meget store skader. Størstedelen af bogbestanden er ødelagt, mens de værdifulde håndskrifter, der også har værdi for hertugdømmernes historie, er i behold, selvom de fleste, såvidt vides, befinder sig i de russiske områder. Blandt de samlinger, som stadig er i Hamborg, kan nævnes »Supellix epistolica«, der omfatter en brevsamling på 200 bind, indeholdende 40.000 breve fra og til lærde i 1500—1600-årene.

Et svensk forlag har haft den gode ide at udgive et billedværk med gengivelser af de smukkeste af de mange kunstværker, som krigens rasen

har ødelagt (*Europas förstörda konstverk*, Stockholm 1946). Med sorg ser man på billederne af de dejlige bygninger, der fortalte om europæisk kulturs skaberkraft igennem tiderne. Hvor mange danske har ikke glædet sig over Mariekirken i Lübeck, over dens himmelstræbende spir og skønne inventar, ikke at forglemme den gamle danske fane fra Erik af Pommerns tid. Kirken er helt udbrændt, og hvor er fanen henne? Ingen ved det vel. Rådhuset er delvis ødelagt. »Die Speicher« borte. Og i næsten alle europæiske kulturbyer har krigens ødelæggelser ryddet op i de gamle bydele. Her er intet at gøre. Kulturmindesmærker kan ikke erstattes, de kan ikke bygges op som nye beboelseshuse.

Ser man på ødelæggelserne af det historiske kildemateriale, arkiver, biblioteker og museer, er billedet knap så trist. Vi sørger over de tab, der er lidt, men glæder os over, at de dog ikke har været større. Mest skæbnesvanger har det måske været, at man endnu ikke er nået til en ordening med de russiske myndigheder, hvorfor det ikke har været muligt at bringe de til østzonen evakuerede håndskrifter og arkivalier tilbage. For en historiker skulle det synes at være en selvfølge, at et folks historie er dets egen og ikke kan erobres som krigsudstyr eller maskiner. Udtalelser i russiske publikationer af tysk arkivmateriale synes at vise, at russerne betragter arkiver som krigsbytte. Med en sådan indstilling vil det sikkert vare længe, inden danske forskere atter vil kunne få adgang til det historiske kildemateriale fra de nordtyske byer, som vi ikke kan undvære, når vi skal forstå Danmarks historie.

Johan Hvidtfeldt.

Litteratur:

Kunstchronik. Hrs.geben vom Zentralinstitut für Kunstgeschichte in München.

Europas förstörda konstverk (Ljus. Stockholm 1946).

Georg Leyh: Die deutschen wissenschaftlichen Bibliotheken nach dem Krieg (Tübingen 1947).

Georg Leyh: Die Lage der deutschen wissenschaftlichen Bibliotheken nach dem Kriege (Nordisk tidsskrift för bok och biblioteksväsen XXXIV (1947), s. 59—80).

Bibliotheksberichte (Schriften des Vereins für schlesw.-holst. Geschichte 2. r. bd. 10, s. 204—208).

Der Archivar. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen 1947—.

A. von Brandt: Die norddeutschen Archive nach dem zweiten Weltkrieg (Scandia 1947, s. 142—152).

Herman Brulin: Tysklands arkiv efter kriget (Svensk Historisk Tidsskrift 1948, s. 276—285).

Nyt engelsk folkekultur selskab.

Engelske folkekultur-forskere er i disse år meget interesserede i at få forbindelse med nordiske kolleger. Vicesekretæren for det nye Oxfordshire and District Folklore Society, mrs. Ellen Ettlinger, der er tysk emigrant og en niece af Walther Rathenau, var i fjor på rundrejse i Norge, Sverige og Danmark for at stifte bekendtskab med folkekulturinstitutioner i disse lande. Hun har nu udsendt meddelelse om sit selskabs virksomhedsområde og organisation, idet hun håber, at folklorister og etnologer, som gæster England, vil være interesseret i at holde gæsteforelæsninger i selskabet.

Selskabets formand er mr. G. Turville-Petre, B. Litt., M.A., og dets virksomhed består i a) indsamling, optegnelser og undersøgelse af folkekulturen i Oxfordshire og omliggende grevskaber samt b) afholdelse af forelæsninger både over lokal og international folkekultur (folklore taget i vid betydning). Der bliver afholdt tre korte kursus om året, det første en almindelig introduktion i emnet, det andet om Oxfordshires folkekultur og det tredje om international folkekultur. Man håber i hver sæson at kunne bringe to gæsteforelæsninger af fremragende udenlandske forskere. Man vil også arrangere studiekredse samt udsende trykte meddelelser tre gange om året bl. a. med resuméer af forelæsningerne. Selskabets honorære sekretær er miss Christina Hole, 291 Iffley Road, Oxford.

Ax. S.

Litteraturoversigter.

Nyere søhistorisk Litteratur.

Louis E. Grandjean: Skibbruddets Saga. Søhistoriske Skrifter I. Høst 1947. 120 sider. — *Louis E. Grandjean: Skibsfartens Hjælpetropper.* Søhistoriske Skrifter II, Høst. 1948. 78 sider. — *Erik Kroman: Skibsbyggeriet i Marstal* (Sjöhistorisk Årsbok 1947. Sthlm.) — *B. v. Munthe af Morgenstjerne: Danske Sejlskibe.* Thaning og Appels billedserie 1948. 80 sider. — *Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg.* Aarbog 1946, 1947 og 1948. (Høst).

Den danske søfartslitteratur er ikke så rig, at ikke ethvert nyt initiativ må påskønnes. Det er derfor med glæde, man konstaterer, at Handels- og Søfartsmuseet har fundet udvej for at påbegynde en skriftrække (Søhistoriske Skrifter). De to første bøger i rækken er udarbejdet af *Louis E. Grandjean*, som tidligere har været inde på søhistoriske emner i årbogen, ligesom også hans arbejde som haverichef indenfor søforsikringen har resulteret i en række bøger om søretsregler og søforsikringspraksis.

Det første af skrifterne: *Skibbruddets Saga* må siges at ligge i centrum af hans daglige arbejde. Det havde dog været mere i overensstemmelse med bogens indhold at kalde den: *Bjergningens saga*, idet det først og fremmest er arbejdet med at bjerge forulykkede skibe eller med at afværge strandinger, der er genstand for omtale.

Skibbrudene selv og årsagerne dertil er, som forf. gør opmærksom på, blevet stedmoderligt behandlet. For at bøde herpå findes til slut et tillæg af civilingeniør Knud E. Hansen: *Hvorfor forliste Skibene?*, men da dette afsnit ikke er på mere end 3½ tekstsider i stort tryk, kan det kun blive generelle udtalelser eller almindeligheder, der kan siges om dette store emne.

Den egentlige behandling af emnet indledes med et afsnit om strandinger i oldtiden. Meget må her blive gætterier eller sandsynlighedsantagelser, men det tør vel fastslås, at faren for strandinger da var mindre end senere hen. Skibene selv var indrettede, så de let kunne skydes på land og desuden var de i stand til at søge nødhavn næsten overalt p. gr. af deres ringe dybtgående. Det er en velkendt sag, at hvor det var muligt, foregik sejladsen langs kysterne, ligesom man med flid undgik farlige og vanskeligt tilgængelige kyster. Det må her være nok at påpege, at hovedfærdselsvejen mellem Østersøområdet og Vesteuropa gik tværs over Sønderjylland, idet man sejlede så langt, man kunne, ad Slien, Ejderen og Trene å, og ikke nord om Jylland langs den farlige vestkyst. Brugen af anker i denne periode gør forf. udførligt rede for, men fastslår, at de ingen egentlig betydning havde ved strandingsfare. Man kunne ikke ride en storm af for ankerne. Dertil var de for spinkle. Hvordan man så kan

fastslå, at ankeret var det svage punkt, der oftere førte til skibbrud, er ikke let at se.

Om selve strandingerne handler afsnittene: Strandretten og Forstrandsretten. Strandretten kan karakteriseres som kystbeboernes rettighed til at bemægtige sig fremmede skibbrudnes gods (eller de fremmede selv, hvis de kom levende i land). Det var altså slet og ret en magtudøvelse, der bundede i den gamle opfattelse, hvorefter den fremmede var fuldstændig retsløs, idet retten kun gjaldt landsmænd.

Forskellige forhold gjorde imidlertid deres til at ændre praksis. Det gælder både det nye syn på medmenneskene, som kristendommen lærte, og måske endnu mere den stigende indflydelse, som den udenlandske handel kom til at udøve i Danmark. De fremmede købmænd kunne naturligvis ikke være ligeglade med, om de var retsløse eller ej, hvis deres skibe skulle strande. De ændrede forhold afspejler sig i landskabslovenes bestemmelser om vrage.

Grandjean har kaldt dette afsnit, der dækker tidsrummet, hvor landskabslovenes bestemmelser var i kraft, for Forstrandsretten. Retten var nu ikke længere en brugsmåde, opbygget på hævd, men en juridisk fastslået fremgangsmåde, der tog hensyn både til ejeren af vraget og til den, der evt. kunne gøre sig til gode dermed. Denne sidste er ejeren af forstranden. Selve begrebet forstrand er ikke defineret på denne tid, men Jyske Lov fastslår, at kongen har ret til det herreløse vrage, »fordi kongen ejer alle forstrande, og det som ingen mand ejer, det ejer kongen ligelædes.« Denne ret forpligtede så til gengæld kongemagten til at skaffe ejerne af vraggodset deres ret respekteret, både når der kom folk levende i land med vraget, eller når ejerne meldte sig inden år og dag. Ejerne havde da at erlægge bjergeløn og i tvivlstilfælde tilsværge sig godset med mededsmænd. Grandjean mener, at det ville falde udlændinge svært at skaffe sig mededsmænd og dermed godset. Mon ikke problemet løstes gennem købmandsgilderne, som omtales et par sider længere fremme? Gildesbrødrene havde pligt at bistå en broder i nød også som mededsmænd.

Ved bjergelønnens udmåling viser det sig, at de svenske landskabslove frembyder en større graduering end de danske, svarende til forholdene bl. a. i middelhavslandene. I de tilfælde, hvor der kom folk levende i land fra vraget havde de eneret til at bjerge enten selv eller med lejet kraft. Først når de gav op, eller der ingen fandtes, var det kongens ombudsmands sag at bjerge. Forf. gør opmærksom på, at ved at skelne mellem herreløst skib og skib med folk om bord, var loven den direkte anledning til, at strandboerne i praksis sørgede for, at ingen levende kom i land. Heri ser han et levn fra strandretten, og hvis alle de blodige fortællinger om strandrøvere, der myrdede skibbrudne i havstokken, har noget på sig, har strandrettens praksis holdt sig langt op imod vor tid.

Middelalderens tungere og mere dybtgående handelsfartøjer betød øget strandingsfare. Fremdriften skete nu hovedsageligt ved sejl, og det var ikke mere muligt at føre skibene over land. Man begyndte derfor at søge nord om Skagen, den såkaldte ommelandsfart. Skibene var dog endnu ikke så fuldkomne, at de kunne klare alle farvande eller alle situationer uden vanskelighed. Man sejlede derfor ikke gerne i vintertiden og ikke gerne om natten. Det illustreres malende i det norske skrift »Kongespejlet« fra o. 1225. Koffardifarten begrænsedes i hovedsagen til tiden fra april til 1. novbr. Når forf. anfører, at sildefiskerierne ved Skåne — og dermed Skånemarkedet — ophører o. 1. novbr., så har det dog også sin forklaring i, at tilgangen af sild ved denne tid var til ende.

Handelsfartøjerne måtte ikke stikke for dybt for ikke at løbe fare for at grundstøde og derved i mange tilfælde blive vrage. De danske farvande og forstrande fik derved en afgørende indflydelse på skibsbygningen. Det blev den vesteuropæiske (friske) skibstype, der slog igennem herhjemme. Den bedste nutidige repræsentant herfor har vi i vadehavets evert. Når forf. vil forklare Limfjordens fladbundede bådtype, kågen, som en degeneration af den middelalderlige kogge, så er det dog straks mere tvivlsomt. Dertil ved vi foreløbig alt for lidt om de hjemlige småbådes historie.

Med den stigende handel, som middelalderen igennem fandt sted, og som yderligere øgedes ved verdenshandelens forlægning til Vesteuropa med de store opdagelser, blev det ønskeligt at få fastere og udførligere regler for vrage og bjergning deraf. Kongemagten måtte være interesseret i, at fremmede købmænd ikke afskrækkedes fra at besøge det danske område. Karakteristisk nok er det da også den moderne indstillede Kristiern II., der i 1521 får udarbejdet nye lovbestemmelser herom, der udførligt går ind på alle problemerne og løser dem på tidssvarende måde. Loven blev hurtigt ophævet igen og først i 1561 blev landskabslovene afløst af Fredrik II.s søret.

Der var nu skabt tidssvarende retsregler, men hvorledes blev de overholdt? Herom tales der i afsnittet: Praxis bag Lovene. Ved en lang række eksempler, væsentlig hentet fra Kancelliets Brevbøger, viser forf., at de gamle forhold med aktivt strandrøveri eller passiv strandingspolitik, hvor kystbeboerne mod loven nægtede at hjælpe ved bjergningen, ikke var lette at komme til livs. Selv regeringsmagten, der skulle sørge for at effektuere lovens bestemmelser, var ikke altid upartisk. Den kunne være interesseret i at forhale sagen ud over år og dag, så godset kunne tilfalde den. De udenlandske købmænd måtte derfor selv gøre en indsats, og Grandjean fremsætter den interessante formodning, at de fremmede købmænd, der opholdt sig i landet, fungerede som datidens haveriagenter ved at organisere en efterretningstjeneste om strandede skibe og gods.

En ting må iøvrigt anholdes på dette sted. Her som et par andre steder i bogen vil forf. fastlægge Peder Syvs ordsprog til den og den bestemte tilstand indenfor vrage retten og dens udøvelse. Det går slet ikke an. Syvs ordsprog afspejler almene tilstande, der ikke er specifikt danske eller særlig tidsbestemte.

Sin endelige afrunding får bestemmelserne om vrage og bjergning med Danske Lov. Bjergelønnen fastsættes nu både m. h. t. godsets værdi og til faremomentet. Hermed er man nået frem til fuld forståelse af samtlige de faktorer, der bør tages hensyn til ved bjerglønns udmåling. På side 76 giver forf. i tabelform en oversigt over, hvordan bestemmelserne herom har været fra landskabslovene til D.L. og samtidig en oversigt over bjerglønns procentvise størrelse. Overraskende nok viser det sig, at den i det store hele har holdt sig uforandret i dette lange tidsrum.

Efter dette går forf. over til at behandle bjergningen og dens teknik. Allerede i middelalderen var skabt en sådan med enkle redskaber som tænger, remme, kroge o. l. Søkrigene i 15—1600 tallet skabte grundlag for en profession, idet der nu var store værdier at hente. Her som så ofte før og siden viser det sig, at krige sætter skub i den tekniske udvikling. 1560 får den københavnske borger Mikkel Jensen, kaldet Vraget, kgl. brev på »at fiske i stranden efter alt, som han kunne finde med sine redskaber«. Mikkel Vraget bjergede såvel ved Norges kyst, under Anholt som under Gotland. Også andre privilegerede bjergere kendes. Efterhånden forbedres deres udstyr. I 1667 får Johan Beyer bestalling, og heri om-

tales hans »duckerkunst«. Af flere eksempler ses det, at dykkerkunsten kom i brug herhjemme i slutningen af 1600 tallet, og at udlændinge indkaldtes for at lære kunsten fra sig. Først dermed mener Grandjean er bjergningen af selve skibene blevet en realitet af betydning.

Til belysning af bjergningsteknikken i 1700-tallet findes i Marinens bibliotek et meget værdifuldt manuskript af Sæmund Magnussen Holme. Det er dateret 1784 og er forsynet med en række tegninger til støtte for beskrivelsen. En hel del af dem gengives i bogen. Først 1800-tallet ser dog egentlige bjergningsskibe og professionelle bjergere. 1833 stiftes således Svitzers bjergningsentreprise, men allerede tidligere i århundredet fandtes der bjergningsentreprenører i Helsingør, hvor mange af de der bosiddende konsulere samtidig var havariagenter — ofte for hele landet. Følgelig beordrede de de havarerede skibe dertil, når det var muligt. Det gav arbejde først og fremmest til de helsingørske skibsværfter, men også til byen som helhed.

Katastroferisikoen kan siges at være jævnt stigende gennem årene, selv om statsmagten gjorde en indsats for at hjælpe ved indretning af fyr, udlægning af søtønder o. l. Undertiden saboteres disse bestræbelser af kystbeboerne, der — som det siges om Anholts befolkning »leve kristeligt og ernære sig af vrage« —, idet de optændte falske fyr på stranden og bortfjernede søtønder og andre mærker. Ved forordning af 1705 og plakat af 1793 skred regeringen ind mod disse og andre misbrug. Den største fare var dog, at skibene stadig tiltog i størrelse og dybtgående. Mange steder blev det nu farligt eller umuligt at sejle, hvor man tidligere uhindret kom frem. Det blev derfor en sag af stor vigtighed at få et søkort, der kunne vejlede om dybdeforholdene. Det blev søkortdirektør Jens Sørensen der kom til at løse denne opgave o. år 1700. Karakteristisk for tidens indstilling er det, at kongen og admiralitetet holdt på, at opmålingerne skulle være hemmelige, så kun kongens skibe nød godt af oplysningerne. Kofardiskibene måtte stadig klare sig på bedste beskub.

Efter det fremsatte er det begribeligt, at faren for sejlads ikke var forsvundet efter de nævnte forholdsreglers indførelse. Den store risiko bevirkede, at partrederiet var almindeligt, hvor flere — helt op til 64 — partredere stod sammen om risikoen ved samme skib. Dertil kom søforsikringen, som ialtfald har været i brug herhjemme fra begyndelsen af 1600-tallet. Forf. gengiver en søforsikring, som Holberg i 1730 begærede i Det kgl. Sø-Assurance Co. Holberg vidste altså nok hvad han talte om, da han skrev »Det lykkelige Skibbrud«.

Bogen er blevet så udførligt omtalt, fordi den — trods mange skønhedspletter, hvoraf nogle er omtalt i det foregående — fremlægger et nyt og interessant stof. En lignende udførlighed kan ikke blive forf.s anden bog: *Skibsfartens Hjælpetopper* til del. Den er koncentreret omkring tidspunktet for bugserbådernes fremkomst i Danmark og især i Københavns havn.

Den ældste form for bugsering skete med robåde, men det er velkendt, at sejlskibe kunne bide i lange tider efter bør. Til orlogs var man imidlertid ofte nødsaget til at tage bugseringen til hjælp for skibenes taktiske placering før slag o. l. Og krigsskibene havde også det tilstrækkelige mandskab hertil. Men også merkantile hensyn kunne føre til bugseringens anvendelse. Især blev den taget i brug, hvor havnene lå et godt stykke oppe ad floder som i Holland og England.

Rigtig gang i bugseringen kom der dog først med dampslæbebådene. Den første konstrueredes af en engelsk mineingeniør i 1802, men blev

hurtigt opgivet, da man ikke turde anvende den. Først fra 1819 kom der gang i foretagendet, da et dampbugserselskab startedes på Clyde. O. 1830 anskaffede den engelske flåde sine egne bugserbåde med dampkraft, mens krigsskibene karakteristisk nok stadig var sejlskibe.

I Københavns havn havde bugseringen fra gammel tid været udført af pramførerne. 1784 organiseredes de i »Det forenede Pram- og Stenførerlaug«. Egentlige bugserbåde kom først i brug i 1840'erne hvor englænderne begyndte at sælge ud af deres gamle. Under treårskrigen fik bugseringen i Danmark et voldsomt skub fremover, idet alt forhåndenværende dampskibsmateriale blev taget i brug under troppetransporterne. I de samme år begyndte provinshavnene også at komme med. 1846 var der indsat en dampbåd på Odense kanal og 1850 en på Randers fjord.

Forf. behandler derefter Det forenede Bugserselskabs historie og slutter af med at omtale bugseringens teknik samt kontrakter og ansvar, der vedrører den juridiske side af bugseringen. Hvor dramatisk det kunne gå til, når bugserselskabernes interesser stødte sammen med de private båd-ejeres, viser en episode, der fandt sted i 1875 sydvest for Landskrona. Svenske fiskere stenede her den danske bugserbåd »Thor« bort fra en norsk havarist, som de selv ønskede at slæbe af grunden.

Det vil være ønskeligt, om Handels- og Søfartsmuseet vil få lejlighed til at fortsætte sin skriferække til gavn og glæde for historisk forskning i Danmark. Det bør i så fald ikke være bange for at udsende værkerne med noter, der giver præcise oplysninger om, hvorfra bevisstederne er hentede. Den halvpopulære form de to første skrifter i rækken har fået, gør dem ikke smukkere eller mere let læste. Derimod virker det nu og da irriterende, når henvisningerne mangler, og det gør dem ialtfald mindre brugbare. Derimod skal det til deres ros siges, at de er forsynet med person- og sagregister.

Svensk Sjöhistorisk Årsbok for 1947 har haft den idé at koncentrere sin fremstilling om skibsbyggeriet og har også hentet et enkelt bidrag fra Danmark. Det behandler *Skibsbyggeriet i Marstal* og er skrevet af *Erik Kroman*, der allerede i 1928 havde taget Marstals søfart op til behandling. På 24 sider redegøres der for forholdene i Marstal fra begyndelsen af 1600-tallet til idag. Forf. skildrer udførligt den politiske og økonomiske udvikling i Danmark og de indvirkninger, den får på skibsbyggeriet og søfarten i Marstal. Det er af stor betydning for den rette forståelse af emnet, at denne baggrund gives. Kroman fastslår nemlig til indledning, at skibsbyggeriet i Marstal altid har stået i det nøjeste forhold til den marstalske skibsfart, da skibene næsten udelukkende byggedes til marstallere og for marstalsk regning.

Fra gammel tid havde Ærøskøbing eneret på handelen på øen og der bliver derfor først mulighed for at udvikle en selvstændig handel og søfart i Marstal, da Ærø i 1634 deles mellem hertug Christians arvinger. Byens udvikling hæmmedes dog i længere tid ved, at Marstal både i Danmark og Hertugdømmerne betragtedes som udland i toldmæssig henseende. Først hundrede år senere fastslog en kgl. resolution, at Marstal skulle regnes som indenlandsk.

Begyndelsen til byens søfart skyldes kornudførselen fra det kornproducerende Syddanmark til Hertugdømmerne, hvorfra kornet gik videre til de store tyske eller nederlandske byer. Byen havde her en meget heldig central beliggenhed. Marstalskibene sejlede desuden på Norge. Til denne sejlads brugtes mindre skibe, jagter, der var meget yndet i Marstal og

vedbliver at være det i hele sejlskibsperioden. Englænderkrigen 1807—14 gik hårdt ud over Marstal. Ved kielerfreden i 1814 bliver Norge desuden udland, hvor danske skibe nu blev belagt med told. Marstalskibene søger derfor nye virkeområder, idet de i stigende grad går over til farten på Nordsøen, bl. a. til Amsterdam, der endnu var centrum for den europæiske kornhandel. Til farten på Nordsøen viste skibene sig dog ikke så egnede. De blev delvis ombygget, og da skibsbyggeriet fra slutningen af 1840'erne tog stærk fart, efter at England havde ophævet kornloven, blev nybyggerierne gjort større. Det var stadig væk mest jagter, der byggedes, men også skonnerter og galeaser.

Tidligere synes Marstal at have indkaldt skibsbygmestre fra nabooerne. Tåsinge og Thurø har fra gammel tid været kendt som skibsbygningssteder. Snart kom Marstallerne dog selv med. Materialerne var udelukkende indenlandsk tømmer, mest eg. I 1840erne indtræffer et vendepunkt for skibsbyggeriet i Marstal. Hidtil havde man udelukkende bygget »på klamp«, sådan som mangfoldige mindre virksomheder vedblev med, lige til konstruktionstegningen slog igennem med de tekniske skoler. Nu begyndte skibsbyggerne af slægten Bager at bygge efter tegning.

Krigen i 1864 afbrød Marstals gamle forbindelse med hertugdømmerne, især da skibsafigterne for besejling af dette område blev seksdoblede. I stedet søgte marstalskibene ud over verdenshavene. Der sejlede med korn fra de russiske østersøhavne til England og Holland og med tømmer fra Sverige og Finland. Desuden besejledes Archangelsk, Vestindien, Spanien og Middelhavet. Foregangsmand i disse år var H. C. Christensen, der ikke alene havde skibe i søen, men også anlagde eget værft og en lille havn nord for byen. Skibene blev endnu større. Typerne var nu mest bramsejlsskonnerter og skonnertbrigger. De større skibe krævede mere kapital. Det gamle forhold med at en enkelt mand ejede fartøjer måtte derfor forlades til fordel for et partrederi, som oftest dog bestående af en 4—5 personer indenfor samme familie.

Landbrugskrisen i 1880erne indvirkede på skibsfarten og bragte en kortere stilstand. Allerede i samme tiår havde Marstal dog overvundet krisen, og en ny opgang satte ind. De nye skibe, der byggedes, var næsten alle skonnerter eller skonnertbrigger, der blev sat ind i trælastfarten fra Sverige til de franske kanalhavne. I vintertiden, når Bottenhavet var lukket af is, sejlede skibene på Vestindien og Sydamerika. Nogle af skibene indrettedes specielt til besejling af de lavvandede, sydamerikanske floder. O. 1900 begyndte man at sejle træ fra Canada og samtidig hermed fisk fra New Foundland og Labrador til Spanien. Den sidstnævnte fragt fortsattes lige op til den anden verdenskrigs udbrud. Her havde marstalskibene en præferencestilling og var de eneste danske skibe, der sejlede i denne fart.

Krigen 1914—18 betød en stærk tilbagegang for Marstals skibsflåde ved bortsalg og forlis. Og årene derefter har ikke betydet nogen ny fremgang. Et nyt indslag gør sig gældende, nemlig dampmaskinen og motoren. En del af Marstals flåde består nu af dampskibe, og alle sejlskibene er blevet forsynet med hjælpemotorer. Det har fået indflydelse på skibene, hvis høje rigninger er forsvundet. Også sejlruiterne er blevet påvirket deraf. Motoren betaler sig bedst på de kortere rejser, og dens indførelse har bl. a. været medvirkende til at New Foundlandsfarterne ophørte.

Sådan har historien om Marstals skibsfart og skibsbyggeri i store træk artet sig. Det kan siges, at det mere er skibsfarten end byggeriet, der behandles, sådan at titlen giver noget andet og mere, end den lover. Men

artiklen er velskrevet og meget værdifuld ved at sætte udviklingen i Marstal i relation til begivenhederne i verden udenom.

Forlaget Thaning og Appel har påbegyndt en billedserie, og et af de første numre i den er *Munthe af Morgenstjernes* bog om *Danske Sejlskibe*. Forf. har indtil for nylig været inspektør på Handels- og Søfartsmuseet og skulle altså have forudsætninger for at lave en god bog. Resultatet er også blevet vellykket. Bogen præsenterer sig smukt med sit sortrøde, mønstrede omslag. Bogens plan er den, at der bortset fra en ganske kort indledning gengives skibsbilleder med tilhørende tekst. Desuden findes en oversigtstavle med angivelse af de forskellige fartøjstyper og deres sejlføring. Til slut findes en ordliste over »visse i bogen benyttede maritime udtryk«. Listen burde utvivlsomt have været fuldstændig. Det ærgrer en at slå et ord forgæves op, når der er en liste. Endelig findes en kort henvisning til de forskellige kilder.

Billedrækken fører os lige fra oldtidens stammebåd, »egen« til skole-skibene »Danmark« og »Georg Stage«. Billederne er gode og repræsentative og den tilhørende tekst velvalgt og rummer mange ting af almen interesse. Enkelte meningsforstyrrende trykfejl findes.

De tre sidste årgange af *Handels- og Søfartsmuseets årbog* giver som de foregående et broget billede af søens liv. Hver årbog indeholder en oversigt over museets virksomhed og nyere hændelser, hvortil slutter sig en række artikler om ældre og nyere forhold. Selv de nyeste begivenheder har fået plads. Det gælder således to artikler fra 1946 om dykkervæsen og om de danske farvande i fred og krig.

Det er dog de historiske artikler, der dominerer. *Grandjean* skriver om søens stednavne og slår til lyd for en systematisk registrering og optegning af dette navnestof. Artiklens forfatter tog selv under krigen dette arbejde op, som er resulteret i værket »*Søkortets Stednavne*«. Han gør dog opmærksom på, at det kun er en meget begrænset del af opgaven, der derved er løst. Således er strækningerne umiddelbart langs kysterne slet ikke behandlet. Dette område, der har den største betydning for småskibsfarten og fiskeriet, har i allerhøjeste grad kulturhistorisk interesse. For længst har man da også indset dette. Allerede i 20'erne slog Stednavneudvalget til lyd for, at dette navnestof blev indsamlet, og i et begrænset omfang er det også sket. 1925 udgav således *Skjødsholm* i Vendsyssel Aarbøger en afhandling om »*Grunde og gamle Meed*«, der behandlede kyststednavnene fra Lyngby, Løkken, Grønhøj og Blokhus. 1927 udsendtes Stednavneudvalgets optegnelser fra Hirtshals i form af et kort for hele Hirtshals Flak, og endelig er de bornholmske kyststednavne blevet publiceret i »*Gammelt å Nyt*« (1931 og 1932). En del upubliceret stof findes endnu; således har museet i Gilleleje indsamlet de gamle fiskemeed ved kysten dér, men utroligt meget står endnu tilbage. *Grandjean* har ret i, at indsamlingen af dette stof har stor kulturhistorisk interesse, men hans egne stednavnestudier vil dog sikkert ikke vække bifald blandt stednavneforskere.

Kaptajn *Juul-Hansen* og ingeniør *Knud E. Hansen* har begge behandlet et enkelt element indenfor skibene. Den første således *lastelinien og dens udvikling* (1947) og den anden *forstævnsformer* (1946). Sådanne detailstudier er af stor værdi. *Juul-Hansens* artikel giver god besked om de anstrengelser, der har været gjort for at øge sikkerheden til søs. England har været førende på dette område ved en institution som forsikrings-

selskabet Lloyd og en privatmand som Samuel Plimsoll. Når et fartøj nu betegnes som en plimsoller, så karakteriseres dermed den slags skibe, som han selv var den ivrigste bekæmper af.

Knud E. Hansen er med sin oversigt inde på en meget central del af skibenes konstruktion, som følges op fra den grå oldtid til i dag. To hovedtyper, den hule og den runde stævn konkurrerer i dag som for tusinde år siden om førstepladsen.

Poul Erik Hansen har i »*Danmarks ældste Flaadeordning*« (1946) forsøgt at udrede, hvorledes den oprindeligt frivillige søledning, hvor mandskabets samtykke måtte indhentes, førend ledningen kunne udbydes, efterhånden udvikler sig til en pligt, man var statsmagten skyldig. Således var stillingen ved 1170, hvor forf. slutter sin fremstilling. Som altid, når det gælder problemer indenfor Danmarks middelalder, er kilderne få og vanskelige at tolke. Men det lægger forf. da heller ikke skjul på.

En orientering om de interessante udgravninger, der påbegyndtes i 1944 på Slotø i Nakkov fjord, og som har bragt resterne af kong Hans' skibsværft for dagen, bringes i 1948. Med største forventning må man se hen til den endelige publikation. Dette skibsværft tjente især til opbygning af den danske orlogsflåde. Om en anden fase af dens historie handler *Jørgen H. Barfods* »*Norske Defensionsskibe og deres Udrustning under Torstenssonsfejden*« (1948). Dette bidrag udmærker sig ved i stor udstrækning at have benyttet arkivalisk materiale og bringer således et hidtil ukendt stof for dagen. Det samme gælder *Georg Nørregårds* »*Forliset ved Nicaragua 1710*« i samme årbog. Dette forlis, dets forhistorie og efterspil giver et rystende billede af de vilkår, slavehandelen bød både slaver og skibsmandskab på denne tid.

Om handelen, men ud fra hjemlige forhold, handler ligeledes *R. Bergs* »*Nogle gamle danske Købmandstyper*«. Emnet er hentet fra 16. og 17. århundrede, og forf. gør opmærksom på, at der uheldigvis er bevaret så lidt materiale til belysning deraf. Desværre gør han ikke selv rede for sine kilder.

Et nyt og interessant stof fremlægger *Munthe af Morgenstjerne* i »*Træk af Krydstoldvæsenets Historie*« (1947), der i væsentlig grad er bygget på krydstoldvæsenets arkiv i Rigsarkivet. Fremstillingen går fra dets begyndelse o. år 1700 til dets ophævelse i 1904. Artiklen er illustreret med et udmærket billedmateriale.

Nyt stof er også *Henning Henningsens* »*Indvielses- og Optagelses-skikke tilsøs*« (1948), idet det er søfartshistorie set fra et folkloristisk standpunkt. Det er dåben til søs, sådan som den nu bedst kendes fra linjedåben, når ækvator passerer, der behandles. Også denne artikel er mønstergyldig ved sine noter og henvisninger.

Holger Rasmussen.

Anmeldelser.

Studiet af historien.

Arnold J. Toynbee: Historien i nyt lys. Gyldendal 1948, 469 sider.

Man bør altid læse, hvad forlag — ofte paa omslagens bagsider — skriver om de af dem udgivne bøger. Det kan have ikke ringe kulturhistorisk interesse. Paa omslaget af Toynbee's bog i den danske oversættelse staar der, at det er blevet sagt, »at han paa historiens omraade vil komme til at sætte skel som Kopernikus paa astronomiens og Darwin paa biologiens«. Er dette sandt, er det visselig glædeligt, at Gyldendal samme steds kan konstatere, at værket er blevet en »verdenssucces« — maalet for vor tids højeste stræben, svarende til Hellenernes »kalokagathía« og den middelalderlige katolicitets »sanctitas«. Baade Kopernikus' og Darwins syner havde jo adskillig haard modvind at kæmpe imod, før de knæsattes.

»Verdenssuccessen« kunde jo imidlertid skyldes, at Toynbee som historiker falder inden for samme for det læsende publikums store masse tillokkende kategori som de, der inden for skønlitteraturen forfatter »best-sellers« eller »thrillers«.

En saadan antagelse vilde dog være urigtig. Toynbee's bog ligger saa langt fra hr. Gennemsnitsmands historieopfattelse, at en fremtrædende dansk repræsentant for denne opfattelse med afsky og harme skriver om den, at den »er en eneste benægtelse af thesen om, at der er noget, der hedder udvikling, at kulturerne ikke er »filosofisk set samtidige«, men i alle sine (*sic*) former er successivt fremadskridende, en these, der i almindelighed regnes til den moderne tænknings betydeligste aktiver«. Vor berømte tænker beskylder ogsaa Toynbee for »løshed i metodik« og deraf følgende »tautologisk plathed i analysen«¹⁾ og for flere andre grimme ting.²⁾

Skjules bør det imidlertid ikke, at vor landsmand ikke er den eneste, som har kritiseret bogen. Den har vakt livlig diskussion — som rimeligt var — blandt historikere i forskellige lande. Flere har mødt den med mere eller mindre velbegrunder skepsis, andre — og blandt dem fagmænd af høj rang — har givet udtryk for beundring og betagelse.

Det gode bør straks siges om bogen, at dens forfatter adskiller sig fra dyrkerne af den saakaldte videnskab »sociologi« — der i almindelighed er i rystende grad blottede for historisk indsigt, overvejende bygger paa rent spekulative opstillinger, og hvis eneste virkelige forhold til erfaringsvidenskaben synes at være en lejlighedsvis anvendelse af statistiken (der

---

¹⁾ Jvf. seminaristen i Jakob Knudsens »Gamle Andersen«: »og saa er der dette tautologiske...«

²⁾ W. Saxtorph: Historien i mr. Toynbees lys. Frit Danmark, 7. aarg., nr. 11 (febr. 1949), s. 30-31.

dog, som bekendt, er uegnet til at besvare kulturhistoriske spørgsmaal af mere afgørende betydning) — derved, at han er en skolet og uhyre vidende historiker (professor i London først i byzantisk og nygræsk sprog, litteratur og historie, senere i international historie, studieleder i »Royal Institute of International Affairs« og redaktør af »Survey of International Affairs« med Mellemøstens forhold som speciale). Fra første færd føler faghistorikeren sig langt mere hjemme i hans bog, end han gør i de fleste sociologers arbejder.

Der melder sig imidlertid ved tilegnelsen og vurderingen af bogen straks en vanskelighed, som gælder de fleste læsere, ogsaa faghistorikere. Enhver af os har dannet sig sit syn paa historiens gang og menneskenes kaar ud fra bestemte, oftest meget begrænsede forudsætninger. Man gaar ud fra ganske bestemte regler for og vurderinger af menneskelige reaktionsmaader, fordi de er mere eller mindre almindeligt antagne i det samfund, man selv lever i, og synes at stemme med de fra dette samfund kendte kendsgerninger, saaledes som dets historikere, filosofer, avisskrivere osv. fortolker dem. Men dels er der utallige maader at fortolke »kendsgerninger« paa, dels er det vitterligt, at man i Confucius' Kina, i profeternes Israel, i Sokrates' Athen saa væsentligt anderledes paa mange ting, end vi gør. Og det maa anses for aldeles umuligt at levere et videnskabeligt bevis for, at vort syn altid er det rigtige og enegyldige. At det i en bestemt givet historisk situation muligvis er det, som passer os bedst, er ikke noget saadant bevis.

Vil man have noget ud af Toynbee's bog, som bygger paa eksempler fra alle kendte kulturer, maa man møde med et aabent sind og ikke paa forhaand tage visse »hævdvundne« regler for menneskelig adfærd og menneskelig vurdering for givne. Man bør altsaa ikke uden videre afvise en tankegang eller et ræsonnement hos Toynbee, fordi højskoleforstander Asmussen eller rigsdagsmand Bovlund eller professor Cornelius¹⁾ med stor sikkerhed hævder, at de er helt ved siden af. En dom bør ikke fældes ud fra andre forudsætninger end videnskabens egne, der — som det vil vides — ikke kender hensyn til hverken konfession, klasse eller politisk anskuelse.

Det er meget svært og lykkes kun ved en kraftanstrengelse, som sikkert ikke alle evner.

Toynbee's »store værk« er, som Gyldendals »bagord« ikke oplyser, men som det bl. a. fremgaar af forfatterens og den engelske udgivers forord, to ting. Toynbee udgav 1933 3 bind og 1939 endnu 3 bind (i alt over 3000 sider) af det i sandhed omfattende værk, som han kaldte »A Study of History«. De 6 bind rummer 5 af de i alt 13 afsnit, som værket i dets endelige form efter forfatterens plan skal omfatte: Disse afsnit er: »Indledning«. — »Kulturers opstaaen«. — »Kulturers vækst«. — »Kulturers sammenbrud«. — »Kulturers opløsning«. — »Universalstater«. — »Universalkirker«. — »Heroiske Tidsaldr«. — »Berøringer mellem kulturer i rum«. — »Berøringer mellem kulturer i tid«. — »Rytmer i kulturernes historie«. — »Den vesterlandske kulturs udsigter«. — »Historikernes inspirationer«.

De 8 sidste af disse afsnit har Toynbee, som under sidste verdenskrig var stærkt optaget i regeringens tjeneste, endnu ikke offentliggjort noget

¹⁾ Vil man læse et morsomt træk til belysning af professor Cornelius' mentalitet, bør man slå op i den fuldstændige engelske originaludgave (»A Study of History«) I (4. impression 1948), p. 163 f.

af. De 5 første, altsaa de 6 udkomne bind af værket, udarbejdede en med Toynbee omtrent jævnaldrende engelsk historiker og historielærer D. C. Somervell »for sin fornøjelses skyld« en forkortelse af, som han 1943 sendte forfatteren til gennemsyn. Han stræbte, samtidig med, at han saa vidt muligt bevarede originalens sætninger og inddeling, at nedskære antallet af eksempler og end mere mængden af detaljer. Toynbee udtaler i sit forord til den forkortede udgave, der udkom 1946 med originalens titel — som det danske forlag altsaa har tilladt sig at ændre — at han hist og her har omskrevet sproget, men giver i øvrigt Somervell den ros, at det er lykkedes ham »at bevare bogens bevisføring, at fremstille beviserne i de oprindelige vendinger og samtidig at forkorte seks bind til ét«.

Hvad er nu det ny ved Toynbee's bog? Det ny er bl. a. at en historiker af ualmindelig lærdom og sjælden fantasi og kombinationsevne indlader sig paa, hvad hidtil kun spekulative filosofer og litterater, som ikke alt for meget trykkes af distraherende historiske kendsgerninger, har vovet. Ved sammenlignende (komparativt) studium af de 21 fuldbaarne, 3 ufuldbaarne og 5 standsede kulturer (civilizations), hvorefter historien og arkæologien melder, søger Toynbee at finde mere eller mindre almengyldige »love« eller hovedtendenser for de processer, som betinger kulturers opståen, vækst, forfald og sammenbrud og »datterkulturers« fremvækst af ældre døende kulturer (som den vesterlandske og ortodoks-kristelige kultur voxede frem af ruinerne af den helleniske (græsk-romerske) kultur, som igen stod i datterforhold til den minoiske og den syriske kultur).

Hvor vidt et saadant sammenlignende studium af forskellige og dybt særegne kulturer lader sig forsvare videnskabeligt, det er et spørgsmaal, som umuligt lader sig besvare i faa ord. Og det samme gælder redegørelsen for og den kritiske vurdering af de faktorer af geografisk (fysisk), biologisk, politisk, social og psykologisk natur, som Toynbee mener at finde som bestemmende under de forskellige faser af en kulturs udviklingsgang.

Forfatteren af denne anmeldelse haaber inden længe andet steds at kunne offentliggøre en udførligere kritisk recension af »Historien i nyt Lys«. Trods mere end én indvending mod Toynbee's argumenter og resultater kan han slutte sig til den fremragende engelske historiker R. H. Tawney's ord om bogen: »... Som behandling af dens emne staar bogen i en klasse for sig. Ingen kan læse den uden en voksende bevidsthed om at bevæge sig paa højder, til hvilke faa historikere løfter ham op. Ingen kan lægge den fra sig uden at føle sig inspireret og styrket ved en stor fylde af ny idéer ... Faa mænd undtagen forfatteren vilde have været i stand til at skrive den ...«.

Vi befinder os — med et mildt ord — i øjeblikket i en kulturkrise. Den sikreste, ja, vel den eneste hjælp til under en saadan krise at finde en farbar vej videre frem er en omfattende og velunderbygget forstaelse af menneskehedens og kulturernes veje og skæbner i fortiden. Om nogen sinde, trænger vi nu til den historiske syntese, som historikere i almindelighed — af mange gode grunde — viger tilbage for at give. Det er de færreste givet at kunne »spille bold« med 29 kulturkredse. Toynbee har med en indsats af lærdom, tænkning og aand, som betager, vovet det dristige kast. Han har rusket i og rystet gængse synsmaader over for historiens vældige stof paa en maade, hvortil der visselig trængtes.

At læse hans bog med udbytte kræver ikke ringe tankearbejde — selv om han — Angelsakser som han er — er lykkeligt fri for de dunkle filosofiske kunststudtryk og konstruktioner, som skæmmer saa mange »histo-

rie-filosofiske« arbejder. Men ingen vil efter sin dyst med værket — helst først den forkortede udgave, derpaa 6 binds-originalen — sidde tomhændet tilbage. Enig eller uenig i dette og hint vil han — for at citere Bjørnsons mindedigt over P. A. Munch — føle sig beriget med »en øjets større se-kraft, — der gav syner med en smerte — over det, som ej kan ses«.

Den danske oversættelse røber desværre mere end ét sted, at oversætterinden ikke besidder nogen større historisk dannelse — hvad er f. eks. »Atrides« (s. 96), hvad er »Gennemsnits-Gentilen« (s. 104), hvad er Ratisbon« (s. 118), hvad er »den esseniske Munkeorden« (s. 337), og hvad menes der med at anbringe det hettittiske og det babyloniske samfund i »den nye Verden« (s. 434)? — men den er dog anvendelig for den, som ikke uden besvær læser Engelsk.

C. O. Bøggild-Andersen.

Tre populære bøger om Danmarks oldtid.

Sven Gabrielsen: De forhistoriske tider i Danmark. Gyldendal 1948. 226 sider. — *P. V. Glob: Danske Oldtidsminder.* Det danske forlag 1948. 172 sider. — *Erling Albrechtsen: Danmark i oldtiden.* I serien Kultur og Natur. Det Schønbergske Forlag 1949. 174 sider.

I løbet af den seneste tid er der udkommet tre populære skildringer af vor oldtid, først adjunkt Gabrielsens oversigt over de forhistoriske tider i Danmark, derefter professor P. V. Glob's lille bog om oldtidsminderne. Den sidstnævnte er ganske vist ikke ny i egentlig forstand, idet den betegner anden, delvis omarbejdede og forøgede udgave. Men den har ikke været omtalt tidligere i dette tidsskrift, og da den tilmed er udtryk for en anden opfattelse af begrebet populærvidenskab end Gabrielsens værk, kan der være god grund til at gøre opmærksom paa den nu. Med disse to helt forskelligt anlagte bøger foran sig var man faktisk fristet til at skrive lidt om hele det baade omdebatterede og vanskelige spørgsmaal, hvad der forlanges af populærvidenskabelig litteratur, og hvordan man skal skrive om et saadant emne, hvis man vil have en større kreds til baade at læse og forstaa det.

I følge forordet til Gabrielsens bog skal denne give en populær oversigt over Danmarks oldtid. Paa knap 200 sider har forf. i et let læseligt sprog sammenfattet sin viden om dansk arkæologi og dens resultater, byggende »udelukkende paa foreliggende videnskabelige Publikationer«. Teksten er ordnet strengt kronologisk, og inden for hvert afsnit gives oplysninger efter et ganske ensartet skema. hvad der i parentes bemærket gør hele fremstillingen tør og giver den et alt for docerende præg. Mere end 150 velvalgte, instruktive billeder ledsager den deskriptive del; foran i bogen er anbragt en tidstavle, bagest gode registre og litteraturhenvisninger. Der er saaledes alt, hvad man venter og bør finde i en populærvidenskabelig skildring. Men er bogen saa populær? Man kan lige saa godt sige rent ud, at det er den i hvert fald ikke. Den fremtræder nærmest som en stærkt forkortet udgave af Johannes Brøndsted's »Danmarks Oldtid«, et værk, der baade blev skrevet videnskabeligt og saadan, at interesserede lægfolk kunde følge med. Men forudsætningen for at dette sidste kan lade sig gøre, er netop Brøndsted's bredt anlagte skildringer med mange forklaringer af sære navne og begreber — og saa forøvrigt den ringest mulige anvendelse af disse. Men saadanne nødvendige redegørelser er i alt for mange tilfælde blevet ofre for Gabrielsens blaa blyant, samtidig med at

tekniske vendinger er brugt i tide og utide. Man skal faktisk være særdeles vel orienteret i dansk arkæologi for at kunne følge med; og det er jo ikke det, der er meningen med en saadan fremstilling. Det er vist et stort spørgsmaal, hvor meget en ganske almindelig læser, der møder uden særlige forudsætninger, vil faa ud af den.

I Virkeligheden kommer Gabrielsens bog i hele sit plan nær op ad Brøndsteds egen forkortelse af »Danmarks Oldtid«, der er trykt i I. bind af Schultz' Danmarkshistorie (1941) under titlen »Vort Folks Oldtidsliv og forhistoriske Minder«. Denne skildring, som er paa godt 200 sider, er ikke skrevet særlig populært, men det er vist et spørgsmaal, om den ikke med fuldt saa meget udbytte kan læses af en interesseret ikke-fagmand. Den kan paa ingen maade kaldes forældet endnu, og her er man i hvert fald fri for de unøjagtigheder og enkelte grovere fejl (som f. eks. redegørelsen for enkeltgravskulturerne paa øerne (s. 49) og jernudvinding s. 105), som har sneget sig ind i Gabrielsens skrift.

Som allerede antydet er Globs mere fordringsløse lille bog (dog paa 160 sider med litteraturhenvisninger og tidstavle) lagt anderledes an. Ganske vist faar man først og fremmest en behandling af de jordfaste mindesmærker, men alligevel er der i skildringen af deres kulturhistoriske baggrund indflettet saa mange oplysninger om hele Danmarks forhistorie, at man næsten alle vegne faar en mængde andre ting at vide om de folk, som i sin tid skabte mindesmærkerne. Teksten, der er meget let læselig, ledsages af et ganske udmærket billedmateriale, hvoraf en stor del er efter forf.'s egne fotografier. I den forbindelse kan der særlig være grund til at gøre opmærksom paa landskabsbillederne først i bogen; i tilslutning til teksten forsøger de at give indtryk af de forskellige landskabs- og vegetationsformer gennem stenalderen. En saadan talende billedrække er populær-fremstilling, om noget er det.

Hver en af oldtidens perioder har efterladt sig jordfaste minder; fra de første jægere og fiskeres tid i reglen kun selve bostederne og deres afaldslag, mindesmærker, som først røber sig for det trænede øje. Men med de ældste bondekulturers magtfulde stengrave, med dysser og jættestuer er vi midt i den rigdom af gravminder, som mere end noget andet taler til vor fantasi og bringer os til at tænke paa, at den danske jord har givet hjem og brød for mange, mange generationer før os selv. Bogen er ikke blot en fortræffelig vejledning for alle, der holder af at færdes ude i naturen, og som gerne vil vide noget om alle de forskelligartede levn fra vore forfædre dér. Den giver ogsaa læserne, som begynder med den, lyst til selv at opleve oldtiden ude i landet. Og som sagt faar man gennem de almindelige kulturhistoriske bemærkninger, som knyttes til hver gruppe af mindesmærker, en hel lille oversigt over Danmarks forhistorie, der er fortalt i jævne og almindelige vendinger, netop saaledes at man kan gaa i lag med den uden speciel forhaandsviden. Den fortjener vid udbredelse.

Med museumsinspektør Albrechtsens lille bog har vi inden for godt et halvt aar faaet den tredie populære skildring af dansk oldtid. Den er udsendt i forlagets serie »Kultur og Natur« og har dennes bekvemme format baade i størrelse og omfang. Paa ca. 160 sider skildrer forf. Danmarks forhistorie, idet stoffet er ordnet strengt kronologisk og ledsaget af 60 tavler med et velvalgt og smukt gengivet billedmateriale.

Man kan rent umiddelbart ikke lade være med at drage sammenligning mellem Gabrielsens og Albrechtsens bøger. Begge forfattere har stillet sig

samme opgave, og begge har løst den efter samme plan. Alligevel er der forskel. Albrechtsens tager stort set kun de mere væsentlige ting med, og bogen bliver baade med hensyn til tekst og billeder kun halvt saa stor som den første — og kun halvt saa dyr. Alt dette er en stor fordel. Det er nemlig en misforstaaelse, at populærvideenskabelige arbejder skal være sammenpressede gengivelser af større haandbøger. Nu maa det retfærdigvis siges, at begge forfattere burde have skelet mere til den maade, som svenske og norske forskere har anvendt ved deres populær-skildringer af oldtiden. Gennem den sidste halve snes aar foreligger fra professorerne Arbman, Lindqvist, Forssander, Bøe og Brøgger — for blot at nævne nogle — ganske fortræffelige smaa oversigter, som paa langt mindre traditionel maade søger at give den læge læser et indblik i oldtidens kulturhistorie og skildre mennesket bag alle genstande og fund. Men begge de nys udkomne danske bøger er som ovenfor sagt i baade princip og disposition lagt vel nær op ad Johannes Brøndsteds oversigtsværker, forøvrigt ganske som en tredie populær Danmarks forhistorie fra 1936 er det.

Men det maa fremhæves, at en saadan indvending mod Albrechtsens bog hovedsagelig gælder den valgte facon og saadan set bliver noget teoretisk. Ser man paa selve bogen, maa man sige, at det er lykkedes forf. at give en tilpas kortfattet, men alligevel klar og let læselig skildring af dansk forhistorie, og at denne oversigt er ført helt a jour. Som en første vejledning i emnet kan den absolut anbefales; fra den kan man saa gaa videre til en stor haandbog eller nogle af de specialarbejder, som findes i litteraturfortegnelsen bag ved den egentlige tekst. Men en saadan kortfattet indføring i emnet vilde have været endnu bedre, om forf. havde søgt at udrydde nogle, ja mange af de arkæologiske fagudtryk og andre tekniske vendinger, som navnlig stenalderafsnittet er saa fyldt med. I den forbindelse maa navnlig anholdes et skema, der bringes (s. 67) over yngre stenalders perioder; her er endog lanceret et par helt nye og vist ikke rigtigt gennemtænkte fagudtryk.

C. J. Becker.

Danske oldsager.

Danske oldsager, udgivet af Nationalmuseets embedsmænd under redaktion af Therkel Mathiassen. I: Ældre Stenalder, af *Therkel Mathiassen*. Gyl-dendal 1948. 94 sider.

Det er nu 60 aar siden, Sophus Müller begyndte sit store værk »Ordning af Danmarks Oldsager«, hvor hver eneste type blev afbildet og beskrevet; siden da har det været anvendt lige ivrigt af museumsfolk ved studium og protokollering og af udenlandske forskere, der vilde vide besked med, hvilke oldsagstyper, der fandtes her i landet. Selv om man kan sige, at den forhistoriske arkæologi efterhaanden har udviklet sig i den retning, at en saadan typesamling ikke længere har samme fundamentale betydning som for et par menneskealdre siden, kan man ikke hævde, at »Ordningen« rent idémæssigt har mistet sin værdi. I hvert fald har den fortsat allerstørste betydning for alle museumsfolk og private samlere.

Med hele den stærke udvikling inden for arkæologien maa Sophus Müllers værk i dag siges at være forældet (hvad der forøvrigt ikke mindst skyldes denne forskers egne arbejder). Det er derfor af største interesse, at den nuværende leder af Nationalmuseets forhistoriske afdeling, dr. phil. Therkel Mathiassen nu gennem forelæggelse af første bind af en ny »Ordning« kan give meddelelse om en tidssvarende afløser. Man har

valgt at lade det nye værk fremtræde ganske som det gamle og forøvrigt paa samme maade som tilsvarende arbejder i ældre og nyere tid er publiceret i andre lande. Men stoffet er nu blevet saa overvældende stort, at ikke een, men en række forskere ved Nationalmuseet skal til — og allerede er i gang med — at tilrettelægge de seks næste dele af værket.

Det nu foreliggende bind omhandler ældre stenalder. Hvor Sophus Müller i 1888 kunde klare sig med 45 typer, har Therkel Mathiassen maattet have 233 for at kunne give et tilsvarende billede af tidens forskellige oldsagsformer. Og denne voldsomme forøgelse skyldes ikke, at fremstillingen er blevet bredere, og at der er medtaget unødvendige detailler. Det er ganske simpelt forskningen, som i den mellemliggende tid har bragt saa meget nyt. Men i 1888 var der rigtignok heller ikke kendt andre kulturer fra ældre stenalder end skaldyngernes Ertebøllekultur; Maglemose- og Gudenaakulturerne var helt ukendte for slet ikke at tale om de seneglaciale rensdyrjægeres kultur, som først for alvor er dukket frem i de seneste aar. Alene en saadan sammenligning med den gamle »Ordning« viser, hvor nødvendig en afløser er; hertil kommer det rent praktiske forhold, at det gamle værk forlængst er udsolgt og for første binds vedkommende er blevet en sjældenhed, der handles til en for en brugsbog ganske uanstændig pris.

I virkeligheden er det saaledes overflødigt at give et nærmere referat af indholdet. Som allerede nævnt er alle oldsagstyperne klassificeret, afbildet og beskrevet ganske kort, samtidig med at der i vid udstrækning er givet henvisninger til baade dansk og udenlandsk litteratur. Stoffet er ordnet paa en særdeles klar og overskuelig maade, og billedmaterialet fremtræder baade tydeligt og smukt. Alle flintsager er tegnet, medens hovedparten af de andre former er gengivet efter fotografi; til værkets formaal er en saadan fordeling af stor værdi, da oldsager af flint er vanskelige af afbilde tilfredsstillende paa anden maade. Det er naturligvis ogsaa en fordel, at B. Brorson Christensens tegninger er saa fremragende: det er meget faa, der som han kan gengive netop den specielle karakter i et stykke tilhugget flint.

Kort sagt: bogen er uundværlig for alle museumsfolk og iøvrigt for enhver, der som samler eller amatørforsker ønsker at sætte sig nærmere ind i Danmarks forhistorie.

C. J. Becker.

Vestjyllands oldtidsbebyggelse

Therkel Mathiassen: Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Nationalmuseets Skrifter, ark.-hist. Række II. Gyldendal 1948. 250 sider og 8 tavler.

Enhver museumsmand og privat oldsagssamler kommer før eller siden ud for at maatte stille sig selv det spørgsmaal, om han skal tage imod endnu en stenøkse af samme slags, som i forvejen er repræsenteret i ti eller tyve, ja maaske i hundrede eksemplarer i hans samling. Hvis stykket er forsynet med fundoplysninger, kan der i virkeligheden ikke være nogen tvivl; hver eneste oldsag giver nemlig sit bidrag til studiet af landets oldtidsbebyggelse. I dag er man i langt højere grad end tidligere inde paa at se selv de uanseligste levninger fra oldtidsmenneskenes liv og virke som kulturhistorisk kildemateriale. Men trods et saadant synspunkt har man først nu fra videnskabelig side forsøgt at udnytte dette kildemateriale fuldt ud. Det er i overinspektør, dr. phil. Therkel Mathiassens nye bog om Vestjyllands oldtidsbebyggelse.

Ganske vist behandler bogen kun en lille del af vort land, det nordvestlige parti af Ringkøbing amt, d.v.s. egnen omkring Holstebro, Lemvig og Struer. Men naar man hører, at der blot inden for disse 1260 km² er kortlagt omkring 6500 arkæologiske punkter (hvoraf ca. 2000 høje og grave, 1200 bopladser og op mod 3200 enkeltfund med ialt 20.000 oldsager), forstaar man bedre, at en saadan opgave er saa stærkt begrænset geografisk. Alene denne del af Jylland har givet forf. og hans talrige medarbejdere mere end nok at gøre i en aarrække, og man kan ikke lade være med at udtale sin beundring for den vældige arbejdsindsats, der ligger bag bogen. Det har nemlig vist sig, at man ikke kan faa et tilstrækkelig fuldstændigt billede ved blot at behandle det stof, der findes i Nationalmuseet og provinsmuseerne. Det har været nødvendigt at lade hvert eneste sogn gennemgaa af en yngre arkæolog, som dels har afsøgt terrænet systematisk for bopladser og dels noteret, hvad der opbevares af fund paa de enkelte landejdomme.

De 6500 arkæologiske punkter er bestemt efter tid og kultur og indlagt paa 8 store kortblade, hvor man i farvetryk tillige har angivet jordbundsforholdene. Paa den maade kan man i enkeltheder følge, hvorledes bebyggelsens karakter har været gennem oldtidens forskellige perioder. Dette er yderligere søgt belyst gennem statistiske behandlinger, hvis resultater er udtrykt i endnu en række kort og tabeller. Der er her statistik for alle pengene, men som dr. Mathiassen selv siger: »Tal er udmærkede, men de skal bruges med Fornuft; man maa ikke stirre sig blind paa Tal og glemme, at det ikke er Mekanik, men Mennesker og menneskelige Frembringelser, man har med at gøre.« Og videre: »Hele Undersøgelsen maa nærmest betragtes som et Eksperiment for at vise, om denne Vej er farbar.« Saa er det i virkeligheden sagt, at man ved lignende undersøgelser i fremtiden maaske kunde lade en del af det statistiske kort- og tabelmateriale glide ud som mindre værdifuldt, fordi selve kildestoffet, fundene, nu engang er saa uregelmæssigt overleveret; der er med andre ord saa mange fejlmuligheder, at resultaterne i visse tilfælde bliver flertydige.

Men lad det ogsaa være sagt, at bogen betegner en videnskabelig landvinding inden for forhistorisk forskning. Paa mange omraader giver den anvendte metode helt nye oplysninger, om bebyggelseshistoriske forhold i oldtiden. Det er ikke noget tilfælde, at man er gaaet i gang med netop Holstebro-egnen. Her træffer man de fleste danske kulturgrupper fra i hvert fald sten- og bronzealder inden for et geografisk interessant omraade med stærkt vekslende natur- og jordbundsforhold.

Meget karakteristisk er fundene fra den ældre stenalder fordelt. Vi har at gøre med to forskellige grupper, Ertebølle- og Gudenaakulturerne, som konsekvent følger netop de naturforhold, som deres erhverv er tilpasset efter. Den første optræder langs søer og aarer inde i landet, medens ertebøllefolket kun synes at have slaaet sig ned ved Limfjordens forgreninger, d.v.s. ved saltvand. Den ret faatallige befolkning, som udelukkende ernærer sig af jagt og fiskeri, vælger tydeligt de aabne og relativt farbare strøg til bosættelse, idet de klart undgaar sammenhængende og uvejsomme skovstrækninger i det indre af landet.

Med begyndelsen af yngre stenalder ændres forholdet. Som forf. stærkt understreger, staar vi her over for et overordentlig vigtigt skifte i oldtidens kulturhistorie. Nye folk med nyt erhverv og nye skikke kommer til egnen for at tage land: de første bønder viser sig. Ganske vist er det ved hjælp af de almindelige stensager vanskeligt at udskille netop den allerførste landnamsfase hos disse folk. Man maa tage hele den tid med, da den tynd-

nakkede flintøkse var i brug, d.v.s. dyssetiden og begyndelsen af den følgende jættestuetid. Efter fundene er det klart, at egnen har faaet et stort tilskud af folk; det nye erhverv kan jo ogsaa give føde til langt flere munde inden for det samme omraade. Man har fortrinsvis bosat sig paa den lettere, frugtbare jord, aabenbart fordi redskaberne endnu ikke magtede det svære moræneler.

Til trods for, at der saaledes er tale om en kraftig bebyggelse i første periode af yngre stenalder, kender man ikke en eneste dysse fra hele omraadet. Befolkningen her har med andre ord ikke anvendt denne gravform, og dette resultat har den allerstørste interesse for den staaende — og ikke mindst for øjeblikket — aktuelle diskussion om kulturforholdene i den tid. Der kan ikke være tale om den samme folkegruppe, som er kendt fra det østlige Danmark.

I det følgende tidsafsnit, som karakteriseres af den tyknakkede flintøkse, maa der atter regnes med afgørende begivenheder i omraadet. Et nyt folk, enkeltgravfolket, kommer til og synes at fortrænge de gamle bønder fra største delen af egnen saavel som fra næsten hele Midt- og Vestjylland. Indvandrerne, der i reglen karakteriseres som overvejende nomadefolk, bosætter sig paa gennemgaaende langt lettere jord end agerdyrkerne. Svarende hertil er deres bopladser smaa og uanselige, hvad der forøvrigt er grunden til, at man først sent er kommet i kontakt med dem for alvor. Det kan saaledes nævnes, at der ved den sidste samlede behandling af den jyske enkeltgravskultur i 1945 kun omtales en snes bopladser fra hele Jylland; dr. Mathiassen har nu 46 alene fra Holstebroegnen.

Fra stenalderens sidste periode kendes ogsaa et forbavsende rigt materiale. Bopladserne, som ellers ikke har været anset for særlig almindelige, foreligger alene her i et antal af 171; de fleste er ganske vist ret ubetydelige. Da de ligner enkeltgravskulturens pladser og fortrinsvis findes i de samme egne, slutter forf. ganske naturligt, at det i første række er enkeltgravsfolkene, som fører kulturen videre, og at det er deres nomadeprægede erhverv, som ogsaa afspejles her. Men paa den anden side kan man se, at de faatallige jættestuebygder fra den foregaaende periode stadig er beboet og sikkert af den oprindelige befolknings efterkommere. Der synes med andre ord at være tale om en vis kulturudjævning paa tærskelen til bronzealderen.

Netop med hensyn til ældre bronzealder har undersøgelsen givet vigtige resultater. Man har i de senere aar diskuteret bronzealderfolkets sammensætning og herkomst ud fra forskellige synspunkter. Holstebroundersøgelsen synes for det første at vise, at tidens bopladser, som før var ukendte, maa skjule sig i den store gruppe af uanselige aflejringer, der enten henføres til stenalderens slutningsfase, eller som slet ikke kan dateres paa grund af manglende karakteristiske oldsager. Disse pladser er fordelt i de samme strøg, som indeholder saavel fund fra enkeltgravskulturen som den altovervejende mængde af de godt 800 sikre bronzealderhøje, der kendes i egnen. Fra gravene i de sidstnævnte høje ved vi, at omraadet har været relativt tæt befolket i ældre bronzealder. Folkene maa have boet et eller andet sted, og med den intensive eftersøgning er det meget lidt tænkeligt, at alle bronzealderbopladser skulde være undgaaet opmærksomheden. Hvis hele dette spørgsmaal skal løses paa en saadan maade, vil det sige, at erhvervet i bronzealderen har været praktisk talt det samme som hos enkeltgravsfolkene, altsaa med et over-

vejende nomadepræg. Problemet om bronzealderfolkets oprindelse træder saaledes ind i en ny fase.

Med al ønskelig tydelighed afspejles endnu et kulturskifte. Ved overgangen til jernalderen flyttes bygden atter; som man vidste fra tidligere undersøgelser, er det nu fortrinsvis den gode, frugtbare lørjord, der op søges, selv om mange bygder stadig findes paa lettere jord. Grundlaget for jernalderens bosættelse er anderledes end bronzealderens. Man har indtryk af, at agerdyrkningen nu igen er kommet i højsædet paa bekostning af husdyrholdet. Bebyggelsens nomadeagtige præg er forsvundet og erstattet med en langti fastere form. Men mærkeligt nok forlades de fleste bygder engang omkring aar 200 e. Kr. Som vi kender det fra andre jyske egne, viser de følgende aarhundreder en saa spredt og usammenhængende bebyggelse, at man savner væsentlige forudsætninger for at bringe den ældre jernalders bebyggelse i direkte kontakt med historisk belyste tider. Desværre giver Holstebro-undersøgelsen ikke noget svar paa dette saa omstridte problem.

Derimod giver bogen et positivt bidrag til det lige saa omstridte spørgsmål om vore stednavnes alder. Gennem sammenstilling af omraadets stednavnetyper med skiftende tiders bosættelse naas det resultat, at -inge og -um-typerne, der altid har været anset for relativ gamle, tidligst kan være fra ældre jernalder og i hvert fald ikke gaa tilbage til hverken bronze- eller jernalder. Forøvrigt er man ved nyere undersøgelser dels paa Fyn og dels i Mellemsvrige naaet tilsvarende resultater.

I det foregaaende har kun mere almene resultater og slutninger været omtalt. Det er indlysende, at bogen ogsaa for lokalforskeren indeholder en rigdom af oplysninger og materiale. Man maa ikke lade sig afskrække af de mange lister, tabeller, kort og kurver. Bag dem findes overordentlig mange værdifulde ting, og man maa haabe, at lignende undersøgelser kan gennemføres for andre egne. Eksperimentet opfordrer i høj grad til gentagelser.

C. J. Becker.

Yngre stenalders lerkar.

C. J. Becker: Mosefundne Lerkar fra yngre Stenalder. Studier over Tragtbægerkulturen i Danmark. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1947. 318 sider, 58 tekstfigurer og 28 billedtavler.

Dette er et stort og vigtigt arbejde, der med fuld ret har skaffet forfatteren doktorgraden. Bogen giver mere end titlen lover, idet den faktisk er en bearbejdelse af hele den første halvdel af vor yngre stenalder og gør et forsøg på at stille denne periodes kultur på plads indenfor europæisk arkæologi. Med en sikker formsans, et grundigt kendskab til det arkæologiske stof, et godt overblik over europæisk arkæologi og en veltrænet arkæologisk metode tager forfatteren fat på problemerne.

Udgangspunktet er de mange mosefund fra Yngre Stenalder, hovedsagelig offerfund af lerkar, der er fremkommet gennem krigsårenes stærke tørveproduktion. Det er et materiale, hvis tydning ofte kan være vanskelig, omend dets sakrale karakter næppe kan omtvistes; og dets kronologiske værdi er ofte problematisk ved den tilfældige måde, hvorpå det er optaget; pollenanalysen, som vil kunne datere en del af disse kar, er endnu kun i ganske enkelte tilfælde blevet udført, så forfatteren har måttet opbygge sit arbejde på rent arkæologisk grundlag. Der er navnlig gennem disse mosefund fremkommet et stort materiale af keramik, og lerkarrene er

som bekendt et af de allervigtigste og mest følsomme elementer, når det drejer sig om at påvise kronologiske forskelligheder og kulturforbindelser.

På overbevisende måde påpeger Becker, at der forud for de første dysser her i landet har eksisteret en bondekultur, der ikke benyttede dysser, men jordgrave. Jeg har tidligere (Aarbøger 1940) opponeret mod eksistensen af en sådan periode, da jeg ikke mente, at de argumenter, der var fremført herfor (i Brøndsteds Danmarks Oldtid) kunde holde. Det er da heller ikke de her fremførte elementer, Becker fører i marken, men en række andre, mere overbevisende. Det bedste billede af denne »før-megalitisk« kultur får man fra den store boplads Havnelev på Stevns, hvis lerkar ikke, som de fleste, man finder i dysserne, har lodret afstribet bug. Men Becker går endnu videre, idet han deler denne første periode i to, A og B. Til A-gruppen, den ældste, hører et antal tragtbægre, øskerbægre og øskenflasker med kort hals og flad bund, medens de tilsvarende kar i B-stadiet har højere hals og rund bund. Becker mener at A-stadiet skyldes en indvandring fra Sydøsteuropa, medens B-stadiet skyldes indvandring eller kulturpåvirkning fra Vesteuropa.

Dette A-stadium er et af bogens svageste led. Der er ingen afgørende beviser for, at A-karrene er ældre end B-karrene. Det eneste sted, hvor der var mulighed for, at lagforholdene kunde vise noget, i Sølager-dyngen, findes A- og B-kar i samme lag. At en A-krukke fra Åmosen pollenanalytisk har vist sig at være ældre end en B-krukke, er heller ikke afgørende; to stykker er for lidt at lave statistik på. Og et af Beckers vigtigste argumenter, at der på Havnelev-bopladsen ikke findes A-keramik, er jeg heller ikke sikker på kan holde; der er i Havnelev ret mange kar med flad bund. A-gruppens stilling må således indtil videre siges at være usikker, selv om det er muligt, at Becker har ret. I det østlige Tyskland og Polen har vi en lignende kultur, men her kan der ikke sondres mellem en A- og en B-gruppe, som således er slået sammen til en A-B-gruppe.

Først i den tredie periode, C, optræder dyssen, og tilmed ikke over hele landet. I Jylland findes der også i denne periode grupper, der ikke kender dyssen, noget, der blev bekræftet ved den bebyggelseshistoriske undersøgelse, jeg fornylig har foretaget i Vestjylland; det samme gælder iøvrigt de samtidige grupper på Bornholm, i Skåne-Bleking og Mellemsverige. Dyssen synes først at optræde på Sjælland, og herfra breder den sig efterhånden ud over det meste af landet. Der kan altså i C-perioden sondres mellem flere lokale kulturgrupper her i landet.

Hvorfra kommer da dyssen? Hidtil har man oftest peget på Vesteuropa, hvorfra skikken at bygge store stengrave skulde være kommet; i modsætning hertil forklarer Becker dyssen som en hjemlig udformning af de små stenkister, der i beslægtede kulturer i Nordtyskland på denne tid er i brug.

På grund af dyssens stærkt formindskede betydning i denne ældste del af vor Yngre Stenalderkultur, den periode, som man ellers kalder Dyssetid, forkaster Becker det gamle navn for hele kulturgruppen. Megalit- eller Stengravskulturen, og kalder den Tragtbægerkulturen, et navn, der tidligere er brugt af tyske og polske arkæologer. Denne navneforandring synes rimelig. Men Becker går videre og forkaster også de gamle betegnelser Dyssetid, Jættestuetid og Dolktid, som i stedet får de mere farveløse betegnelser Tidlig neolitisk, Mellem neolitisk og Sen neolitisk Tid. Jeg er dog lidt betænkelig ved at kaste disse gamle, hævdvundne navne bort, og jeg synes heller ikke, at det er nødvendigt. Jættestuetid og Dolktid er der ingen vanskelighed ved at beholde, og Dyssetid kunde man jo ind-

skrænke til at betyde tiden fra de første dysser kom ind i landet, indtil jættestuen først optræder, altså Beckers periode C. Beckers periode A-B kunde så kaldes Jordgravstid.

Interessant er kapitlet om Tragtbægerkulturens europæiske stilling, hvor det slås fast, at den hører til Europas store, gamle kulturgrupper, jævnbyrdig med den båndkeramiske, den vesteuropæiske og den snorekeramiske. Vanskeligere er spørgsmålet om dens alder og oprindelse. Et nyt heldigt fund, en jordgrav ved Salten, har givet et kobbersmykke, vort ældste metalstykke, som vi skal til polske fund for at finde paralleler til. Men før der i det mellem-europæiske materiale fremkommer bedre undersøgte fund med sikrere kronologiske holdepunkter, er det umuligt at komme videre.

Becker diskuterer også spørgsmålet om flinthandelen, hvis store økonomiske betydning han fremhæver; han mener, at man må have drevet grubedrift på flint for at få tilstrækkelig store og gode flintstykker til den store produktion af flintøkser og senere dolke; man ved det har været tilfældet i Skåne. Ogsaa ravhandelen kommer Becker ind på, idet han vil forklare forskellen på ravets fordeling i Dyssetid, hvor det fortrinsvis forekommer i store depoter i jyske moser, og Jættestuetid, hvor det meste ligger i sjællandske jættestuer, ved at den sjællandske C-gruppe, der i løbet af periode C bredte sig til Jylland, nu behersker ravhandelen, hvilket kunde tyde på, at det drejer sig om forskellige folkegrupper, stammer. Dette er dog vist en for dristig slutning. Ravets fordeling i Jættestuetid viser først og fremmest fordelingen af de undersøgte jættestuer; kun her har det haft mulighed for at bevares, da man nu ikke lægger ravdepoter i moserne. Desuden er der ikke på det offentliggjorte kort taget hensyn til de betydelige ravmængder, der findes i det jyske enkeltgravsfolks grave — gjorde man det, vilde man finde en mere ligelig fordeling af ravet over hele landet.

Det er naturligvis umuligt på så lille en plads at komme ind på alle de problemer, der diskuteres i denne idérige bog, som trods tyngden af fakta alligevel er læselig, ogsaa for ikke-fagfolk. Selv om der kan rejses visse indvendinger mod enkelte afsnit af den, må den siges at være et meget fortjensfuldt arbejde, der har bragt dansk stenalderforskning et godt skridt fremad.

Therkel Mathiassen.

Danmarks Domkirker.

Vilh. Lorenzen: De gamle danske Domkirker. H. Hagerup, 1948.
368 Sider.

Med Rette gør Dr. Lorenzen opmærksom paa, at Domkirkerne udskiller sig som en særlig Gruppe indenfor vor store og herlige Skat af Kirkearkitektur, ikke blot ved selve deres storladne Byggekunst, men ogsaa ved at de er Udtryk for en fælles Idé. Bortset fra de Kirker, der først i ny Tid har faaet Rang af Domkirker (Aalborg, Haderslev, København, Maribo), og som ikke oprindeligt er bygget hertil, skulde Kathedralerne jo nemlig danne Rammen om Bispens og Domkapitlets Tjeneste og det var dermed givet, at Stifternes Hovedkirker blev udformet i Overensstemmelse med de rituelle Krav. Men det er ikke Bygningerne og deres Historie alene, som afspejler Udviklingen; Inventaret og Gravminderne giver ligesaa værdifulde Bidrag til at forstaa de skiftende Tidens kunstneriske Udtryksformer, og tilsammen belyser alle disse Enkeltheder endelig det, som er det vigtigste, det religiøse Livssyn, som har ligget bagved. I sit

nye statelige og rigt illustrerede Værk har Vilh. Lorenzen gennemført dette Synspunkt og forklaret Domkirkernes Forandringer gennem Aarhundrederne ud fra det. Efter et indledende Kapitel, hvor han giver en Oversigt over de forskellige Faktorer, som har betinget disse Kirkers særegne Art, gennemgaar han alle de gammeldanske Kathedraaler i den Orden, de er blevet grundlagt: Lund, Slesvig, Ribe, Viborg, Roskilde, Aarhus, Børglum og Odense, og fører hver Monografi frem til Reformationen. Navnlig Skildringen af Sct. Knuds Kirke er interessant, fordi Dr. Lorenzen her meddeler de foreløbige Resultater af den Udgravning, som fremdrog det mærkelige Krypt-Anlæg fra den den tidligromanske Fraadstenskirk. Et Par sammenfattede Afsnit (»Katholicismens kirkelige Udstyr som Rammen om Gudstjenesten og dens Former« — »Gravmæler. Det katholske Menneske og Døden«) ser paa lignende Maade Kirke-Udsmykningen saa at sige indefra og tager Mindesmærkerne som Vidnesbyrd om Givernes personlige Indstilling til de store Problemer. Med Bispevældets Fald skiftede Domkirkerne fuldstændig Karakter, deres Storhedstid var forbi, og de sidste Kapitler af Bogen er derfor ganske korte. »Reformationens Følger«, »Forfaldets og Genrejsnings Tid«, »Lutheranismens kirkelige Udstyr som Ramme om Gudstjenesten og dens Former«, »Gravmæler. Det lutherske Menneske og Døden« er de betegnende Overskrifter, som skal lede Læseren til at foretage Sammenligningen mellem de to Epoker.

Bogen er altsaa ikke, hvad Titelen kunde synes at angive, en ren arkitekturhistorisk Oversigt, men gaar ud over det blot deskriptive og tegner et kulturhistorisk Billede af de Idéer, som er nedfældet i vore Domkirker. Deri ligger dens Betydning og dens Værdi.

Victor Hermansen.

Jyske granitportaler.

M. Mackeprang: Jyske Granitportaler. Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker. Høst. 1948. 368 sider.

»Det foreliggende Arbejde er et naturligt Supplement til min 1941 udgivne Bog »Danmarks middelalderlige Døbefonte«, skriver forf., der i år fylder 80. Hvilken arbejdskraft, hvilken energi. To kæmpeværker på en halv snes år, et langt livs iagttagelser samlede og bearbejdede af en mand med en hjerne så frisk og en hukommelse så god som en 20-årigs. Det er værd at erindre om, at dr. Mackeprang på sin 70 års fødselsdag skal have udtalt, at enten døde han ung, eller også blev han meget gammel, og derfor er det ikke til at undre sig over, at han allerede nu er ved at lægge sidste hånd på endnu et stort værk: om Kniepers tapeter.

Skal man lytte til forf.'s egen dom over »fontebogen« og »portalbogen«, da er den kort og godt, at han burde være skudt, inden han skrev dem. Anmelderen deler ikke denne mening, og han ved, at han har alle sine fagfæller bag sig, når han udtaler, at disse to bøger ganske simpelt er begivenheden i de sidste 10 års middelalderforskning. Let læselige som de er, med den for forfatteren ejendommelige stil, der er karakteristisk ved en intim blanding af den daglige talesprog og stiv kancellistil — en reminiscens fra de mange direktørskrivelser —, og klart ordnede, bør de finde ud til en vid læsekreds.

Vi vil her holde os til portalbogen (fontebogen er anmeldt i Fortid og Nutid XIV, 163), men det bliver småt med de kritiske bemærkninger. Naturligvis kan man altid finde noget at kritisere enten ved ordning eller enkeltheder, man gerne vilde have lidt mere at vide om; men efter

anmelderens mening kan en bog om de jyske granitportaler ikke lægges bedre an, end denne er gjort: man får alt at vide om alle portaler og meget om enkelte. Opbygning, udvikling, udsmykning, i tilgift et kapitel om kirkernes billedkvadre og ind imellem strøet forfatterens mening om mange intricate problemer granitkirkerne vedrørende. Og man må i høj grad rose forfatteren for, at han ikke har sat sig for at løse alle problemer, men ofte har nøjedes med at lægge dem frem og ikke har fortabt sig i dybsindige detaildrøftelser. Netop derved har bogen vundet i klarhed, og fordi forf. har holdt sig til den ræsonnerende oversigt — med stærkt eftertryk på ræsonnerende — er bogen dels blevet færdig og dels blevet en vejledning og en guldgrube for fremtidens granitforskning og almindelige kunsthistorie.

Der eksisterer endnu 7—800 jyske granitkirker fra romansk tid. Hver kirke, selv det usleste kræ — for at bruge forf.'s terminologi — har haft mindst to døre, kvindernes mod nord, mændenes mod syd. Vestdøre er sjældnere, mens præstedøre i koret ikke er ualmindelige. Disse døre er af højst forskellige typer — der opregnes ni med varianter — spændende fra den simple retkantede, over døre med enkle rundstave (forf. taler i denne forbindelse med et nyt og skrækkeligt ord om rundstavs-halvsøjler) til flersøjleportaler, der krones af en kilestenssat rundbue over et halvrundt tympanon. Søjleportalen er absolut karakteristisk for den jyske halvø, idet den er ligeså hyppig her, som den er sjælden på øerne og i Skåne; det sidste er overraskende, da man her havde Lunds domkirke med dens fine portaler, og ligesom katedralerne i Slesvig, Ribe og Viborg har givet rig anledning til efterligning, kunde man have ventet, at også Skåningerne havde taget ved lære — men de mest skånske kirker træffer man i Østjylland. Bortset fra et par undtagelser er søjlerne i almindelighed runde og glatte; med rette gør forf. op med den almindelige antagelse, at de få ex. på balustersøjler er direkte reminiscenser fra stavkirkerne og peger på, at de kan være lån fra engelsk; men den slags anomalier kan opstå overalt og til hver tid, hvor bygmesteren søger bort fra det gængse og almindelige, og man bør sikkert kun regne dem for et bygmesterlune. Kapitælerne er altid af den kontinentale — ikke af den engelske — type (de få engelske dørtyper begrænser sig i hovedsagen til Ty), mens baserne som regel er attiske eller afarter, når de ikke ligefrem er omvendte kapitæler. Eet sted er der dog et umiskendeligt lån fra stavkirkearkitekturen; det er de mærkelige sløjfeoverligger, der findes både over døre og vinduer, og hvortil forf. giver en udmærket parallel i den 1944 fundne døreoverligger fra den forsvundne stavkirke i Brågarp i Skåne. Her er et punkt, hvor fremtidens forskning vil kunne sige en del nyt.

Søjleportalernes tre hovedgrupper svarer til halvøens tre gamle katedraler: Slesvig, Ribe og Viborg. Den første består kun af fire Angelkirker, der alle har haft Petersportalen til forbillede, hvilket dog mere fremgår af deres udsmykning end deres konstruktion, idet kun een af dem har efterlignet moderkirkens trekantede dørfremspring. Ribegruppen har sit mønster i Kathoveddøren og omfatter 14 kirker, mens Viborgtypen findes i ikke mindre end 73 døre — hvoraf sex seksøjleportaler —. Denne gruppe omfatter nogle af de fineste og rigeste (Serup, Sjørslev, Hørup, Sjørring), nogle med minutiøst udførte smårelieffer på kapitæler og baser, og er bl. a. karakteriseret ved de ejendommelige klobaser.

Portalernes dekoration koncentrerer sig først og fremmest om ud-

smykningen af den halvrunde dørøverligger, selv om der er mange rigt udstyrede dørkarme. Det er i den gamle runestensegn i Østjylland, man træffer den rigeste dekoration; men om nogen direkte indflydelse fra runestenenene er der ikke tale, så meget mere som kirkedekorationerne næsten altid er udført i relief, mens runestenenene — bortset fra den store Jellingsten — har indristet ornamentik. Forf. understreger, at mange af reliefferne er så lave, at man må antage, at de har dannet grundlag for en polykrom staffering. Granitten yder ikke noget særlig godt fodfæste for farver, og det kan ikke undre, at man aldrig har fundet mindste spor på de udendørs siddende relieffer, når man på døbefontene kun i ganske få tilfælde har konstateret farvelevn. Anmelderen er dog ikke i tvivl om, at både de lave og de høje relieffer oprindeligt har stået med stærke, livlige farver, og de mange glatte dørøverligger har utvivlsomt også været malerismykkede — ligesom fontene. For disse sidste kan man som indicium påpege, at fod og kumme ofte består af to helt forskelligt farvede granitsten, fx. en rødagtig sten til kummen, mens foden kan være blåagtig eller grå granit, en uheldig sammensætning, der ligefrem skrider på malerens pensel. Men det er forbeholdt fremtiden ad kemisk vej at påvise, om denne antagelse er rigtig.

Forf. deler portalskulpturen i grupper efter motivvalget. Det største antal har naturligvis religiøse motiver, og hovedemnet par excellence er Kristus på korset, alene eller flankeret af Maria og Johannes. Sjældnere er derimod de to andre af mester Durandus anbefalede emner: Maria med barnet og Kristus i sin herlighed, der begge kun forekommer et par gange. Det sidste er som bekendt kalkmaleriernes yndlingsmotiv. Blandt korsnedtagelsesfremstillingerne findes det ypperlige relief over Kathovedøren i Ribe; men det må vist regnes for meget tvivlsomt, om det er udført af en dansk kunstner. Det er så raffineret og så gennemført rutineret, at det virker som en fremmed fugl i dansk, romansk skulptur, akkurat som den store Jellingsten blandt de danske runestene, og anmelderen vil derfor mene, at der her er tale om en indkaldt kunstner eller ligefrem om et bestilt importstykke. — Af andre religiøse motiver kan nævnes: Kristus mellem Peter og Paulus, Abel og Kain ofrende, Samson og løven, Daniel i løvekulen, flugten til Ægypten etc. Når man betænker, hvor mange kirker der er indviet til S. Mikael, er det mærkeligt, at denne ærkeengel så ofte glimrer ved sin fraværelse i den jyske granit-skulptur; til gengæld træffer vi ham i en af de allerherligste skulpturer i landet, som dragedræber i Starup kirke. Uden voldsomme bevægelser, men med den ophøjede værdighed og ro, der er den romanske kunsts fornemste kendetegn, tilintetgør den vældige ærkeengel den hæslige drage, så man er overbevist om, at den har fået sin bekomst; men man glemmer derfor ikke at beundre den fine detailudførelse og det usædvanlig høje relief.

Inden forf. går over til at behandle dyreskulpturen, indskyder han et kapitel om Vejlbys-gruppen — fem døre i tre kirker, Vejlbys, Ørsted og Rimsø, alle udførte af den mester, vi kender fra runeligestenen fra Gesingholm (nu i Nationalmuseet), hvor han har navngivet sig som Horderus. Horders portaler kendes let på de knipper af tovstave, han ynder at smykke vangerne med, og ind imellem sætter han små eller større relieffer, så man, som forf. siger, ligefrem får bibelen i en nøddeskal; således ses på Vejlbys bebudelsen, kongernes tilbedelse, syndefaldet, den velsignende Kristus og på overliggeren Kristus mellem apostlene. På nordportalen har vi David, der slår harpe for Saul, mens forf. over for

billedet af en mand og en kvinde på Ørsted, tidligere altid tolket som stifteren og hans kone, kaster en brand i læserens sjæl ved at spørge om der mon ikke i virkeligheden er tale om en luxuria-fremstilling. Luxuria fremstilles ellers som en kvinde, af hvis bryster to slanger eller udyr dier; men på et kalkmaleri ser man en mand og en kvinde i øm omfavnelser og herunder betegnelsen: luxuria.

I kapitlet om dyrefremstillingerne dominerer løven alt andet ved sin hyppighed. Men er den symbol på Kristus som løven af Juda stamme, eller på Satan, der i skikkelse af en brølende løve bereder sig til at sluge sjælene — eller er den blot rent dekorativ? Det er givet, at dér, hvor man træffer en grimme løve i færd med at sluge et menneske, er det djævelen, der er på spil, som en illustration til skriget i salme 21: frels mig fra løvens gab; og de løver, der er på spring for at angribe livets træ i Uth kirke, er også onde magter. De enkeltstående løver på dør-overliggerne eller dobbeltløverne sammesteds er forf. mest tilbøjelig til at betragte som rent dekorative, mens løverne på karmene opfattes som guds huses vogtere.

Planteornamentikken spiller en ret underordnet rolle i sammenligning med menneske- og dyrefremstillingerne; men det er bemærkelsesværdigt hvor stor forskel der kunstnerisk set er mellem de tre emnegrupper. Mens man ser, hvor stenhuggerne har kæmpet med den hårde granit og med anatomen for at få den til at forme sig til levende og handlende mennesker, er det, som om de er fuldt færdige kunstnere, når det gælder planter og dyr, ofte rene virtuoser. Her kan vi istemmen forfatterens klage over vort manglende kendskab til det forsvundne kirkesæt: stavkirkerne, hvor vi utvivlsomt havde fået forklaringen.

Et af de mest interessante kapitler i hele bogen er et, der overhovedet ikke kommer bogen ved; det er kapitlet om billedkvadrene. Man må være forf. overordentlig taknemlig, fordi han har gjort læseren delagtig i den billedskat, han her lægger frem som sammenligningsmateriale. Her har kunstnerne frit og ubundet boltret sig efter deres fantasi: hvilken fauna møder os ikke her, hvilken rigdom af emner? Af det brogede materiale, der er ypperligt illustreret, kan anføres: løve, ulv, hund, grif, fugl, drage, slange, havfrue, gudslam, Salome, djævelen, luxuria, syndefaldet, guds hånd, ridder, skib, akantus i alle former etc. etc. samt det hyppigt optrædende, stærkt fremspringende menneskehoved, som den stedlige klokke altid fortæller er billedet af kirkens bygmester. Måske har han ret, men forf. (og anmelderen) ved ialfald ikke, hvem det forestiller.

Læseren har nu forhåbentlig fået det indtryk, at man er for grådig, hvis man kræver mere af en portalbog, end her er givet. Det regnes for en af de sværeste, ja, for en umulig opgave at skrive for fagmænd og for lægmænd på samme tid. Aldrig har nogen været nærmere ved løsningen end forf. af denne bog. De talrige illustrationer er af så stort format, at alle enkeltheder kan studeres, og ydermere er der rigeligt med detailbilleder, for ikke at tale om de givtige opmålinger.

Som titelvignet ses et billede af en stenhugger, hentet fra en af mester Gotes billedkvadre fra Gjol kirke, et udmærket symbol på forf. selv. Som hin tålmodige stenhugger, der møjsommeligt og med anvendelse af megen tid og flid bragte en kirke ud af markens spredte istidsblokke, således har forf. gennem et langt liv samlet materialet til denne bog og givet os et helhedsbillede af de jyske granitportaler — og han er den eneste nu-levende arkæolog, der kunde gøre det.

Erik Moltke.

Bybygning i 1500-årene.

Vilh. Lorenzen: *Vore Byer. Studier i Bybygning i den senmiddelalderlige By og dens begyndende Afvikling I 1536—1600.* Gad 1947. 272 sider.

Dr. Vilh. Lorenzen har gennem mange år interesseret sig levende for byplanlægning — ikke blot historisk, han har også gjort en værdifuld indsats for bedre byplanlægning i vor tid. Det er derfor forståeligt, at Dr. Lorenzen har ønsket at samle sine studier og iagttagelser, og *Vore Byer* er blevet en interessant og meget lærerig bog, smukt illustreret både med velvalgte store og gode fotografier og et væld af nydelige instruktive tegninger. Man må beundre forfatteren, at han magter at behandle dette mægtige emne, der kunne være tilstrækkeligt som livsopgave for en enkelt mand, samtidig med at det ene digre værk efter det andet af samme flittige forfatter ser dagens lys. Denne frodige produktivitet er dog ikke blot af det gode; meget burde være bedre fordøjet før det kom frem, og mange udmærkede intensioner og ideer burde være forfulgt og uddybet i en ganske anden grad end det er tilfældet.

Vore Byer er opdelt i fire hovedafsnit med en række underafdelinger. Hovedafsnit I kaldes *Bybestanden og Regeringernes Stilling til Byernes Eksistenskamp*; heri gives en oversigt over købstæderne i middelalderen, deres indbyrdes størrelsesforhold, nyanlæg og nedlæggelser, byflytninger samt forskydninger i størrelse og betydning. Hovedafsnit II hedder *Forudsætninger for Bybygning*, her behandles bl. a. byernes politiske, sociale og økonomiske vilkår, de forskellige bytyper, den katolske kirke ved middelalderens slutning, rigets fæstningsforsvar og de forskellige befæstede bytyper samt »Retsregler for Bybygning og deres Efterlevelse«.

Hovedafsnit III, *Bybygning — Byplan og Bebyggelse*, er opdelt i følgende afsnit: 1. »Ændringer i det overleverede«, der bl. a. behandler bystrukturens forandringer ved nedlæggelse eller opførelse af borge og fæstningsværker, nye torve på tidligere kirkers plads, ændringer ved brande, og den begyndende forstadsdannelse. 2. »Gaden«. 3. »Torvet«. 4. »Havnen«. 5. »Boligen«. 6. »Bygninger for Aandsliv«. 7. »Gilde- og Lavhuse«. 8. »Industrielle Anlæg«. 9. »Bygninger for Administration«. 10. »Bygninger for social Forsorg«. 11. Et stort afsnit om befæstningsanlæg. Hovedafsnit IV, der er ganske kort, kalder forfatteren »*Tidens Bybygning i Tidens Perspektiv*«.

Det er jo et kolossalt stof at samle i een bog, og man må vist også sige, at behandlingen af de forskellige emner er noget uensartet. F. eks. er befæstningsanlæg ret indgående behandlet, selv om det — så vidt jeg, der ikke har meget forstand på de dele, kan skønne — alligevel ikke er fyldestgørende for den som specielt interesserer sig for dette emne. Andre steder debatteres om, hvem der kan være bygmester for det og det anlæg, medens behandlingen af boligen, der dog er noget meget centralt, er tynd og meget ufuldstændig. Da dette afsnit har min særlige interesse skal jeg gennemgå det lidt nøjere. Først fastslår forfatteren de tre typer på byejendomme: *gården, huset og boden*. *Gården* karakteriseres ved, at den har port eller indkørsel til gårdsrummet. Som oftest har *gården* været et kompleks af bygninger med våningshus, udhuse, stalde og pakhuse m. m., medens *huset* var en enkelt bygning — måske med et mindre udhus. *Boderne*, der beboedes af småfolk, var enetages (stundom toetages) rækkehuse, hvor de enkelte huse havde samme indretning. *Boderne*, der lejedes ud, var ofte en kapitalanbringelse for de store grundejere, der opførte dem langs de dele af deres grunde, der lå ud til smågaderne. Også de borgerlige

stenhuse omtales. De skal efter forfatterens mening have eksisteret i et ret anseeligt antal i de større byer ved middelalderens slutning, medens de efter reformationen bliver sjældnere. Efter at have fastslået, at langhuset er den normale hustype i danske købstæder med undtagelse af visse sønderjyske byer, hvor gavlluset er i overtal, kommer dr. Lorenzen ind på et interessant problem, idet han mener, at visse ting tyder på, at det ikke altid har været normen, at *gårdens* våningshus lå ud til gaden. I et par gårde i Ystad fra 1500-tallets første fjerdedel ligger våningshuset således inde på grunden vinkelret på gaden. Et andet sted omtales Degnegården — en tidligere kannikeresidens ved Frue kirke i København — hvor hovedhuset lå frit inde på grunden med en have ud til Krystalgade, medens udhusene var placeret om gårdspladsen mod St. Kannikestræde — det hele aflukket fra omverdenen med mure og en særlig portbygning. Man møder her en helt anden bebyggelsesform, der måske har været langt mere udbredt end vi aner det i dag; meget klogt karakteriseres den som en uddøende form.

Herefter gennemgås »de forskellige Typer af Hovedanlæg — foreløbig de, der var opført helt i Bindingsværk«. Til denne typegennemgang er udført en række nydelige tegninger af arkitekt P. Berg. Først vises et langhus med port og et langhus med indkørsel ved den ene gavl, herefter to hjørnegårde, den ene med sidelængens tag gående igennem med gavl ud til hovedgaden, senere en gavllusgård med indkørsel langs den ene langside og en lignende gård med en kort portlængde parallelt med gaden. Af huse vises et kort bindingsværkshus og et stenhuse med kvistgavl, og af boder den storartede række i Præstegade i Ribe fra omkring 1600 — dels i et godt fotografi og dels i en typetegning, som bogtrykkeren uheldigvis har lagt ned. Den konsekvente indtegnning af tagdrypslipper ved alle naboskel er problematisk. Efter mit kendskab til forholdene ude omkring — jeg er ikke så meget inde i arkivmaterialet — findes der ved langhuse kun tagdrypslipper, hvor to sidelænger ligger op til samme naboskel. f. eks. mellem Hamborgergården og den nu nedrevne Lybækkergård i Aalborg. Normalt har gårdene kun sidelængen langs det ene naboskel, og naboens gårdsplads bruges til tagdryp. Helt urimeligt virker det, at der er tegnet tagdrypslipper på begge sider af de to små langhuse på side 192 og 193. Det er i alle tilfælde forkert. Ved gavllusene er det en helt anden sag, her må være tagdrypslipper — det ser man den dag i dag bl. a. i Tønder og Sønderborg. I detaljerne er typetegningerne ikke altid helt rigtige — man burde nok have gjort dem endnu mere skematiske — der er for mange knægtbyggede gavle og der vilde sikkert også have været højstolper nogle af de steder, hvor der er vist stokværksfremspring. Også de store tagudhæng i gavlene må være forkerte; helt urimeligt virker »Typisk Gadebebyggelse med Gavlhuse« på side 200 — fire gavlhuse side om side med vældige tagudhæng, der giver én indtrykket af, at man befinder sig i en eller anden kanton i Schweiz. Motiv fra Ribe står der som undertitel. Hvor i Ribe ligger der — side om side — fire gavlhuse uden den karakteristiske korte portlængde. Magister Hugo Matthiessens udmærkede lille blå bog om Ribe huse gør jo netop kort og klart rede for, at det rene gavllus slet ikke er typisk for Ribe. Tegningen på side 201 med gavl- og langhuse af bindingsværk og grundmur — også motiv fra Ribe — er temmelig usandsynlig; hvorfor er husene ikke bygget sammen alle fire til en samhengende række — i det mindste de to langhuse må da have været bygget op til hinanden! Det er jo i det hele taget farligt, dette med at opstille typer. Som arbejdsmetode er det godt; men man er tilbøjelig

til — når man skal sætte det op i det endelige arbejde, at fremelske typer, der er mere typiske, end de findes i virkeligheden — og dr. Lorenzen elsker typer. Noget helt andet er, at det sikkert giver et noget forkert billede af forholdene, når man ikke medtager grundens øvrige bebyggelse, den har sikkert spillet en vis rolle også for forhusets udformning. Og medens vi taler om typer, er der én, der ikke er præciseret tydeligt nok: det er vinkelbygningen. Der er adskillige eksempler på, at en *gårds* hovedbygning eller et *hus* er bygget i vinkel med en længe langs gaden, og en kortere eller længere sidelænge langs naboskel; og her er ikke tale om en sekundær eller lidt senere tilføjet sidebygning, den er samtidig med gadelængen — som oftest indeholdende lejlighedens køkken og en stue eller nogle kamre.

Husenes indretning kommer forfatteren så at sige ikke ind på — og det er afgjort en mangel. Bortset fra, at langhusene med tværskillerum opdeles i gennemgående rum, og at gavlhuset skylder den saksiske bondegård sin oprindelse, får vi blot at vide, at man fortrinsvis bor i stueetagen — og hvad der er væsentligt, at så at sige alle huse og gårde var eneboliger.

Selv om studiet af byhusenes indretning endnu er på begynderstadiet, ved man dog en del mere, end hvad vi her får at vide. Til slut et par småting, der ikke nævnes for at være kværlantisk; men fordi det er i sagens interesse at få det helt rigtige fastslået. På side 178 omtales, at der ikke mere eksisterer købstadsgårde i et stokværk. Men i Sæby findes betydelige rester af en *gård* fra begyndelsen af 1600-tallet, og den en-etages bygning, forfatteren nævner som eksempel på et *hus* — på hjørnet af Fiskergade og Skomagerslippen i Ribe, må vist betegnes som en *gård*, da den har port og gårdsplads. På side 179 nævnes — under omtalen af stokværksfremspring — ægte og forlorne knægte. Hertil skal siges, at knægtene altid er ægte; det er bjælkerne i de knægtbyggede gavle, der enten kan være ægte, d. v. s. at de er fasttappet i husets tværgående bjælker — eller uægte, d. v. s. at det er ganske korte stumper, der er tappet i stolperne. Side 183. Som et endnu eksisterende eksempel på et tvillinghus (to sammenbyggede gavlhuse) kan nævnes Løveapoteket i Tønder. På side 187 omtales, at gavlhuset med smalt sidehus — et udskud langs den ene langside — kun kendes i grundmur (Torvet 11 i Tønder). På hjørnet af Fiskergade og Skomagerslippen i Ribe findes ganske tilsvarende type i bindingsværk. Til slut: der mangler en dør i den bod længst til højre i tegningen af en boderække på side 194; dette er sagt som en onskabsfuldhed, for man skal tælle efter flere gange for at opdage det. — Det er meget let at kritisere — langt sværere at anmelde så indholdsrigt et værk retfærdigt og fyldestgørende. De skavanker, som det er lykkedes mig at finde i de afsnit, der fremfor alt interesserer mig, er kun småting. Jeg har haft stor fornøjelse af at gennempløje bogen, og jeg har fået meget at vide, som jeg ikke vidste — og sådan tror jeg, det vil gå de fleste. Jeg kan trygt anbefale alle, der har interesse for byhistorie og byplanlægning at gå ombord i dr. Lorenzens bog.

Hans Henrik Engqvist.

Dekoratív malerkunst.

Axel Steensberg: Malede Bøndemøbler. Udg. af Nationalmuseet 1948. 24 Sider.

Litteraturen om dansk Folkekunst er påfaldende fattig. Af Oversigter foreligger foruden det første, skitse-mæssige Tilløb i Anm.'s Stilarternes Historie (1913) kun Jørgen Olriks korte Afhandling i Nordisk Kultur

XXVII (1931) og Kai Uldalls lille Bog: Gammeldansk Folkekunst i Thaning & Appels Serie (1945). Også Speciallitteraturen er sparsom, bortset fra et Par smukke Dragt- og Textilpublikationer og saa naturligvis Andreas Jensens og H. P. Hansens Bøger om Jydepotter og Løbinding. Bondestandens malede Bohave har hidtil aldrig været studeret eller vurderet efter Fortjeneste. Derfor betegner Dr. Steensbergs lille Hefte, kun 24. S., et væsentligt Fremskridt med sit Forsøg paa at trænge lidt dybere ind i vor landlige Stafferingskunst og opridse dens lokale Ejendommeligheder. Det er vel kun en Skitse, et Par Tag i Strængene, inden det rigtige Musikstykke skal spilles. Man føler Vanskelighederne; Danmark havde ikke Norges og Sveriges isolerede Bygder, det laa nærmere Monarkiets Hovedstad og Tyskland, og Krydsningerne mellem Landet og de talrige Smaakøbstæders Haandværk kan være ret uberegnelige. Men man føler, at Afhandlingen bygger paa et intensivt Museumsarbejde, Indsamling og Studium, dobbelt værdifuldt, fordi Æmnet hidtil har været saa sørgelig forsmømt. Som en uheldig Arv fra det 19. Aarh. har vi været indstillet paa helst at se Møblerne umalede, alle Farver afætsede med Sæbelud! Hvad Steensberg nu har fremdraget, ikke mindst fra Sønderjylland, burde for al Fremtid sætte en Bom for dette Barbari og styrke alle Provinsmuseers Ledere til ivrigt at fortsætte deres Indsamling af malede Bondemøbler, der heldigvis allerede nu mange Steder er godt i Gang. Bogens festlige Omslag og 6 andre Farvetryk (efter Akvareller af Roland Hansen) lader ingen Tvivl om de landlige Møbelstafferingers Skønhedsværdier. Vi har virkelig haft en rigt nuanceret Dekorationsmalerkunst, der fortjener at studeres ikke mindre end Norges og Sveriges. *Chr. Axel Jensen.*

Sølvtøj.

Gudmund Boesen og Chr. A. Bøje: Gammelt dansk Sølv til Bordbrug. Hassings forlag 1948. 254 sider.

Nu foreligger saa et billedværk til afløsning af Jørgen Olriks »Drikkehorn og Sølvtøj fra Middelalder og Renæssance« og »Danske Sølvarbejder fra Renæssancen til vore Dage«. Det maatte komme, for dels er de nævnte bøger — som alle kulturhistoriske værker af ældre dato — trykt i altfor smaa oplag, saa de nu forlængst er bibliofile, dels er fototeknikken rykket et godt stykke frem siden 1909.

Sølvbogen indledes med en summarisk redegørelse for bordsølvets form, brug og dekoration af Gudmund Boesen, noget præget af forfatterens nære tilknytning til de kongelige samlinger paa Rosenborg, hvilket giver lidt slagside over mod pragtstykkerne. Indvendingen er dog uvæsentlig, sikkert er det, at indledningen giver den ukyndige en god introduktion i emnet og den halvbefarne en god opslagsartikel med orden og system. Væsentlig er her de hyppige henvisninger til billedstoffet, samt forsøget paa at skelne mellem udviklingen i residensstaden København og den noget trægere provins, særlig efter enevælden. Det maa en specialstudie engang kunne udrede nærmere.

Chr. A. Bøje skriver ganske kort om guldsmede og deres teknik, noget for summarisk i redegørelsen for de kongelige paabud om sølvets gehalt, men meget instruktivt om selve teknikken. Kunde man ikke have ofret en planche med billeder fra værkstedet? Bedst er Bøje dog som registrator. Listerne over stempler, ejernavne, litteraturhenvisninger og hjemsteder er saa komplette og enkle, at de lange tider fremover vil blive brugt som fortegnelse over sølv i privateje og som klassifikation af mestrene.

Ja, for det er ogsaa en af sølvbogens kvaliteter, at forfatterne virkelig har forstaaet at drage de bedste mestre frem. Trods alle lavsforskrifter var det jo ikke saadan, at enhver guldsmed var lige dygtig i kunstnerisk eller teknisk henseende, men her finder vi arbejder, der viser f. ex. guldsmede fra Nibe og Ringkøbing, der hævder sig i det fine selskab. Herved bliver den foreliggende bog — som da ogsaa i andre henseender — et godt supplement til Bøjes »Danske Guld- og Sølvmedemærker før 1870«, der, som navnet jo siger, tager alting med.

Bogens hovedstykke er naturligvis billedstoffet, ordnet efter brug, men tidsfølgen overholdes indenfor hver gruppe af genstande. Denne ordning giver mulighed for en ustandselig repetition af stilændringerne og er af stor værdi, særlig for begyndere.

Udvalget har taget særligt hensyn til sølvarbejder i privateje, saa man, hvor to stykker stod lige, har valgt at afbilde et i privateje fremfor et museumsstykke. Dette har givet forfatterne lejlighed til at vise en hel del hidtil ukendte sager og giver bogen værdi ogsaa for dem, der i forvejen ejer Olriks førnævnte bøger, men udvælgelsen vil sikkert ogsaa skærpe jagten paa de gode stykker, som endnu ikke har fundet endeligt leje i museer eller privatsamlinger.

Forholdet mellem hovedstad og provins er vist i hovedsagen saa rigtigt, som man kan forlange. København dominerer mere og mere, som tiden skrider frem, hvilket svarer godt nok til den almindelige tendens, der jo i vore dage har koncentreret al udøvelse af kunsthåndværk i den altædende hovedstad. Enevælden er ikke ophørt paa dette felt. Men af de traditionelt gode guldsmedebyer er Aalborg repræsenteret med 16 mestre og 32 numre, Odense med 12 mestre og 19 numre, Aarhus med 9 mestre og 12 numre, Horsens med 5 mestre og 17 numre, Randers med 5 mestre og 12 numre og Næstved med 4 mestre og 4 numre. Med en lille forurettelse af Næstved er dette sikkert et nogenlunde rigtigt billede af fordelingen af produktion og kvalitet indenfor dansk provins.

Særlig omtale fortjener fototeknikken. Svenske fotografer fryser sølvet, saa det paa fotografiet ligner tin, engelske fotografer kaster hvidt lys imod objektet, saa spejling forstyrrer formen. Her er det lykkedes fotografen at redde sølvets særlige lysvirkning gennem fotograferingens skærpsild, saa det staar med sin særlige glans og valeur, der ikke kan undværes, hvis man skal have den rette »sølvfornemmelse«. Der er dog undtagelser, saaledes det forskrækkelige billede nr. 34, og det endnu værre nr. 36. Har værket fine fotograf virkelig taget dem? Han har dog præsteret billedoptagelser som de mønstergyldige nr. 70, 105, 121 og 224, ja naaet det fuldkomne i nr. 295 og 358.

Som boghaandværk er værket smukt, godt papir og roligt tryk, ingen klownkunst med farvetryk. Folioformatet er ikke bredere end at man kan holde bogen i haanden.

Alt i alt en dejlig bog, lige god for samlere, museumsfolk og kunstindustrielt interesserede. Men den vil ikke bidrage til at billiggøre sølv.

Peter Riismøller.

Rustninger og Vaaben.

Ada Bruhn: Rustninger og gamle Vaaben, Thaning & Appel 1948. 96 sider.

Som den 12. i en Række smukt udstyrede smaa kunsthistoriske Bøger fremkommer denne Bog, hvis Forfatterinde er Museumsinspektør ved

Tøjhusmuseet. Bogens Titel er for saa vidt fejlagtig, som den kun omhandler Rustninger og blanke Vaaben, men ikke medtager Skydevaaben. Vægten er lagt paa Vaabnenes Kunsthistorie, og det er lykkedes Frk. Bruhn at give en særdeles klar Fremstilling af de enkelte Vaabens Udvikling, trods den ringe Plads. Selve Teksten fylder nemlig kun de 49 Sider, medens Resten er optaget af en Række smukke og instruktive Billeder af de omtalte Vaabentyper og supplerer Teksten paa en udmærket Maade.

Forfatterinden har delt sin Bog i fire Afsnit: Oldtid og Middelalder, Fra Gotik til Renaissance, Renaissance og Barok og endelig Tiden mellem 1670 og 1830. Indenfor disse Rammer behandles Rustninger og Vaaben hver for sig, og denne Ordning skyldes selvfølgelig Pladsforholdene, thi i Virkeligheden er de to Vaabengrupperes Udvikling et Resultat af den ældgamle og aldrig standsede Kappelstrid mellem Angrebsvaaben og Dækvaaben, hvor snart det ene, snart det andet har Forspringet.

I den første Periode vises, hvorledes de to Former for Beskyttelse af Legemet: Ringbrynjen og Lamelrustningen efterhaanden blev til et, saa Kriegeren over sin Brynje bar en Læderdragt, hvorpaa der var nittet Jernplader. Vikingetidens aabne Hjelm blev helt lukket, og det runde Skjold erstattedes af et trekantet, der bar Slægtens Vaabenmærke i ophøjet Arbejde bemalet med stærke, rene Farver.

Af de blanke Vaaben spillede Spyddet en stor Rolle baade for Rytteriet og for Fodfolket. Det store, tveæggede Sværd blev i Periodens Slutning suppleret med Dolken, der kunde trænge ind mellem Rustningens Plader, Øksen fik efterhaanden et langt, lige Skaft og blev til Hellebarden.

Næste Periode spænder kun over godt 100 Aar, men i denne Tid fremstaar den tætsluttede Pladerustning, som det ikke var hver Mands Sag at forfærdige. Der opstod derfor særlige Harniskmagerdynastier, der kunstnerisk set stod meget højt, og det blev særligt deres Værksteder i Italien og Sydtykland, der kom til at præge Tidens Rustninger. Dette skyldtes ikke mindst, at deres Arbejde foruden at tilfredsstille de militære Fordringer ogsaa gav den spirende Kunstglæde rig Lejlighed til at forme og smykke Rustningernes blanke Metalflader. Hjelmen indgik nu som en Del af Rustningen og forsynedes med Visir. Sadlen gjordes høj med Bomme for og bag, og dette havde til Følge, at Sporerne maatte gøres længere. Skjoldet skiftede Form til den firkantede Tarsche, der paa heraldisk højre Side forsynedes med en Indskæring til Lansen.

Det var selvsagt ret umuligt at gennemhugge disse Harnisker med et gammeldags Sværd, og dette maatte derfor enten gøres kraftigere og svinges med begge Hænder, eller bygges helt om til et langt slankt Stødvaaben, hvis Klinge endog ofte gjordes trekantet, saa det kunde trænge ind mellem Rustningens enkelte Dele. Fodfolkets Stagevaaben maatte ogsaa gøres kraftigere. Hellebarden forsynedes med en lang Od ovenfor Øksebladet, og Glavindet kom frem med sin enæggede, spidse Klinge. Fodfolket havde i denne Periode kun smaa Muligheder overfor det pansrede Rytteriet. Det glider derfor helt i Baggrunden, og kunde kun hævde sig, hvor Terrainet gav det særlige Muligheder som ved Morgarten, Hemmingsted eller Svendstrup.

Med Renaissance fandt der en Ændring Sted af Rustningernes Ydre. De spidse Linier afrundedes, og Snabelskoene erstattedes af mere bekvemme Oksemuler. Til Krigsbrug betød denne Tid først Kulminationen og snart derefter den begyndende Tilbagegang for Panseret, fordi det blev muligt med de nye Haandskydevaaben at dræbe selv den bedst rustede Modstander. Ulemperne ved den tunge og stive Rustning kom derved

til at betyde for meget, og i Midten af det 17. Aarhundrede var der kun Kyradset og en Jernkalot inden i den bløde Hat tilbage. Hjelmen genopstod senere, og er jo nu den eneste Rustningsdel, der svarer til sin oprindelige Opgave, men særlig Hjelmene fra Frederik VI's Tid stod kunstnerisk set meget højt.

Til Turnering og Paradebrug naaede Rustningerne i denne Periode deres Højdepunkt, og som Videreføring af den forrige Tids italienske og tyske Typer opstod der et Mylder af Former, dels under Paavirkning af Ridderspilletts Fordringer, dels af Landsknægtenes stofrige Klædedragt.

De blanke Vaaben undergik ogsaa store Ændringer. Landsknægtene bar dels et kort Hugsværd, dels en Dolk, medens Rytteriet maatte have længere og kraftigere Vaaben, men efterhaanden gik man bort fra Huggevaabnene og over til Stødkaarden, hvilket betød en Ombygning af Vaabnet, da Tyngdepunktet maatte flyttes nærmere Haanden. De forskellige Stagvaaben blev ogsaa en Del forandret. Paa Grund af den ændrede Taktik forsvandt Lansen hos Rytteriet midt i det 16' Aarhundrede her i Landet for kun at dukke op for en kort Tid efter Napoleonskrigene. Fodfolkets lange Spyd, Piken, holdt sig længere, da Musketterne skød for langsomt, og kunde først undværes, da man hen mod 1700 opfandt Bajonetten, og Danmark var et af de Lande, der hurtigst afskaffede Piken og udrustede alt Fodfolket med Musket med Bajonet, medens Karl XII endnu bevarede den. Hellebarden gled samtidigt ned til kun at være et Befalingsmandsvaaben og erstattedes endda tildels af Lilien og Espontonnen.

Men i det 15' Aarhundrede var der i Italien opstaaet et tveægget Stagevaaben, Partisanen, og den gik snart sin Sejrs gang, idet den tilfredsstillende alle Barokkens Fordringer og særligt egnede sig til Drabantvaaben. Her i Landet blev der fremstillet nogle overordentlig smukke Partisaner til Frederik III's Kroning, og de var sidst i Brug ved Christian X's Bisættelse.

Denne Periode var Højdepunktet for Vaabenindustrien, hvad angaar det kunstneriske. De rige og mægtige Fyrster og Herrer ofrede store Summer paa deres Udstyr, og Renaissancens fremragende Kunstnere og Haandværkere kappedes om at naa det højeste Maal for al Kunstindustri, et brugsmæssigt fuldendt Instrument, der tilfredsstiller og glæder den kunstnerisk kræsne Bruger. Det er derfor i Overensstemmelse med Bogens Aand, naar Forfatterinden særligt dvæler ved disse to Perioder, gennemgaar de enkelte Vaabens Udvikling og omtaler de fremragende Folk, der skabte dem.

I de sidste halvandet hundrede Aar, der omtales, brugtes den hele Rustning kun til Parade og ved Portrætering, men medens Kyradset her i Landet forsvandt med Livgarden til Hest 1866, findes det endnu enkelte Steder til Paradebrug ved særlige Gardekorps. I det 16' Aarhundrede konstruedes en særlig Ringkrave mellem Hjælm og Kyrads til Beskyttelse af Halsen. Den blev senere et særligt Kendetegn for den vagthavende Officer og findes endnu som et maaneformet Skilt, der bæres i en Kæde om Halsen som Tegn for Politi og Brandvæsen.

Kaarderne skiftede ogsaa Form. Krigsvaabnene blev kraftigere, og Parerbøjlerne og Kurvene, der hidtil havde ligget nedenfor Parerstangen, flyttedes nu op omkring Haanden. Da de udleveredes til Tropperne af Fyrsterne, fremstilledes de fabrikmæssigt, og derved forsvandt det individuelle og kunstneriske fra dem. Til Brug ved den civile Dragt blev de ogsaa ændret, de blev gjort lettere, og da Parerbøjlerne generede venstre

Arms frie Bevægelser, blev Fæsterne gjort saa flade som muligt, men der ofredes stadigt meget paa deres Udstyr.

Frk. Bruhns Bog giver en udmærket Oversigt over de omtalte Vaabens kunsthistoriske Udvikling, og ved sin klare Fremstilling og sit fortrinlige Billedvalg giver den en udmærket Introduktion til Vaabenhistorien, og den vil derfor være til megen Nytte og Glæde for dem, der vil sætte sig ind i denne særlige Kunstart.

Gordon Norrie.

Skøger og Bordeller.

Grelhe Hartmann: B o l i g e r o g B o r d e l l e r. Oversigt over Prostitutionens Former og Tilholdssteder i København til forskellige Tider. Rosenkilde og Baggers Forlag 1949. 128 sider.

Prostitution og Sædelighedsspørgsmaal er centrale Spørgsmaal i den kulturhistoriske Forskning. De har paa dansk Grund ikke fundet mange Dyrkere, naar Talen er om en historisk Betragtning af dem. Dr. med. Grelhe Hartmann har nu paa Rosenkilde og Baggers Forlag udsendt en Bog om Prostitutionens Former og Tilholdssteder i København gennem Tiderne. Forfatteren, der er Læge, har tidligere skrevet en Bog om »Tyskerpigerne« og har derfor utvivlsomt et godt Kendskab til de sjælelige og fysiske Egenskaber og de »Bevæggrunde«, der ligger bag ved en Del af de prostitueredes Liv. Det kommer ogsaa til Udtryk i Bogen, der fortrinsvis handler om Forholdene efter 1800 og særlig efter 1850.

Forfatteren stiller sig paa et fordomsfrit Standpunkt og betragter Prostitutionen som et Erhverv ligestillet med andre Erhverv og understreger, at det eksisterer i Kraft af det Behov, den officielle Etik fremkalder. Heraf afhænger baade de Former, det viser sig i, og det Omfang, det antager, Oldtiden og Middelalderen kendte ikke den Afsky for den prostituerede, som kendetegner nyere Samfund. Det var Syfilisepidemiene o. 1500, der lagde Skøgen for Had. Hun stod nu som Pestens Spreder og Sydens Symbol, og strenge Straffe paabødes for hende og hendes Kunde. De praktiscredes vel sjældent i Danmark i deres fulde Udstrækning. Men hendes Erhverv var ildeset, og selv stod hun som en retsløs.

De historiske Afsnit bygger i overvejende Grad paa trykt Litteratur og bringer ikke meget nyt, naar man ser bort fra Kortmaterialet og Paavisningen af Prostitutionskvartererne. Nu flyder Kildemateriale, der kan aftvinges Oplysninger vedrørende de her behandlede Emner, ganske vist heller ikke rigeligt før det 19. Aarhundrede. Et og andet findes der dog. Særlig Tugt- og Rasphusets Arkiv fra det 18. Aarhundrede kunde give en Del værdifulde Oplysninger om de idømte Straffe, deres Afsoning og de dømtes Skæbne. samt Glimt af Prostitutionsformerne. Kirkebøgerne og en Del indkomne Breve i Sjællands Bispearkiv fortæller ogsaa et og andet om de prostitueredes Forhold og dermed om Prostitutionsformen. Det er imidlertid et stort Arbejde at finde disse Ting frem, og da Forfatteren ikke er Historiker af Fag, er det tilgiveligt, at det ikke er gjort. Men det skal ikke forties, at det historiske Billede unægtelig var blevet mere fængslende og langt klarere, hvis disse Kilder havde været udnyttet.

Det betydningsfulde nye er Kortlægningen af Prostitutionskvartererne i København. Paa Grundlag af særlig Barhow's Vejviser fra 1748 og Geddes Matrikulkort fra 1757 kortlægges Prostitutionens Tilholdssteder ved Midten af det 18. Aarhundrede. Ved Hjælp af Politiets Adresser paa offentligt Fruentimmer c. 1850 og senere, tegnes der endvidere Kort over tilsvarende Kvarterer 1905 og c. 1940. Visse Kvarterer i Byen har til

Stadighed været Tilholdssteder for Prostitutionen, mens andre, der engang var kendte Bordelgader, i nyere Tid ikke synes at have huset slige Forretninger. Gamle Tidens Bestemmelser om, at prostituerede skulde bo i visse Gader, var med til at bevare Traditionen sine Steder, mens andre Gaders Omdannelse til Forretningskvarterer ophævede den der.

Interessante til Belysning af Prostitutionens Forhold til andre Forbrydelser er en Række Kort sidst i Bogen, der viser Forbryderes Bopæle i Byen og deres forholdsmæssige Forekomst i Forhold til Befolkningstallet. Kortmaterialet suppleres udmærket af et fyldigt Tabelmateriale, der belyser de samme Forhold. Endvidere findes der en Række Tabeller, der behandler de offentlige Fruentimmers Afstamning, Hyppigheden af Ægteskaber, Børnefødsler og Dødsfald iblandt dem, deres Antal, de straffedes Antal og Hjemhørssted, Kønssygdommenes Udbredelse iblandt dem og mere.

Skildringen af den nyere og nyeste Tids Prostitution samler sig for en Del om det moderne Samfunds Stilling til og Behandling af den prostituerede. Interessant er her Omtalen af den Ændring, Prostitutionsformerne undergaar i moderne Tid som Følge af vor Tids Tilbøjelighed til at anerkende løse Forbindelser — ogsaa for den kvindelige Parts Vedkommende.

Til Belysning af det snævert afstukne Emne, Bogen behandler, bringer den et interessant Materiale, og naturligvis fortrinsvis til Belysning af vor Tids Forhold. Men det havde ikke skadet, om nogle typiske Eksempler paa de forskellige Tidens Prostitutionsformer havde været fremdraget. De havde givet den noget tørre Fremstilling Farve og bibragt Læseren en bedre historisk Forstaaelse.

Georg Hansen.

Skatternes historie.

Helge Nielsen og Victor Thalbitzer: Skatter og Skatteforvaltning i ældre Tider. Nyt Nordisk Forlag 1948. 210 sider.

Amtsforvalterforeningen har ønsket at fejre sit 25-års jubilæum ved at udsende en bog om skatter og skatteforvaltning i tiden 1660—1903 og har overdraget bibliotekar, cand. mag. Helge Nielsen og amtsforvalter V. Thalbitzer at skrive den. Disse har fordelt arbejdet således imellem sig, at Helge Nielsen behandler skattekunsten indtil 1864, medens Thalbitzer skriver om skatterne efter dette år samt om skatteforvaltningen i hele perioden.

Thalbitzer bemærker i forordet, at der har været forholdsvis kort tid til rådighed til udarbejdelsen, hvorfor arbejdet i hovedsagen hviler på selve lovene og tidligere behandlinger af skattekunsthistoriske emner. Og i tilslutning hertil siges i indledningen til litteraturlisten (S. 199), at bogen har sat sig den beskedne opgave at gennemgå selve skattelovenes konkrete indhold, suppleret med korte indledninger, som skal skildre skattelovgivningens vigtigste sociale, økonomiske og finansielle forudsætninger, for så vidt der foreligger trykte kilder dertil og behandlinger deraf.

Som man ser, er det en stærkt begrænset opgave, forfatterne har ønsket at løse. Den redelighed, hvormed de gør dette klart for læserne, må imidlertid respekteres, og bogen bør billigvis kun bedømmes ud fra, hvorledes den stillede opgave er løst, selv om en og anden måske ikke kan tilbageholde et lille suk over, at der ikke er blevet tid og råd til at få udarbejdet det store værk om danske skatter gennem tiderne, hvortil der foreligger så rigt et utrykt kildemateriale.

Inden for den stillede opgaves rammer må man sige, at forfatterne har haft to muligheder. De kunne enten koncentrere sig om at skrive en populær skildring af skatternes historie, således at nutidens skattehærgede borgere kunne få et farverigt og spændende indtryk af deres forfædres besværligheder på samme område, eller de kunne skrive en håndbog, hvor den, der søgte konkret viden om bestemte skattehistoriske forhold, kunne dykke ned og finde, hvad han søgte. Bogen er imidlertid ikke rigtig blevet nogen af delene. Den er ikke så populært skrevet, at ret mange andre end fagfolk vil kunne holde ud at læse større partier af den, og som håndbog er den ikke tilstrækkelig overskuelig. Nu skal det indrømmes, at det vil være meget vanskeligt at tilrettelægge en oversigt over skattehistorien. Både en strengt kronologisk redegørelse og en gennemgang af hver skattegruppe for sig vil medføre ulemper i form af gentagelser o. l. Bogen gør, navnlig for de ældre tiders vedkommende, et prisværdigt forsøg på at overvinde ulemperne ved begge de to metoder ved at kombinere dem, men forsøget er ikke lykkedes fuldt ud, adskillige afsnit virker kaotisk. Det medfører, at den, som benytter bogen som håndbog, let farer vild i den, og der er desværre intet sagregister til at lede ham på vej. Der er ganske vist et personregister, men det, der vil blive søgt oplysning om, er dog vel snarere forholdene omkring eller ved denne eller hin skatteform end en eller anden politikers indsats i skattespørgsmål, så meget mere som bogen ikke sætter sig som opgave at fortælle skattepolitikens historie, men kun at »gennemgå skattelovens konkrete indhold«.

Betragtet som håndbog har værket imidlertid den force, at forfatterne, ikke mindst Helge Nielsen, sidder inde med adskillig solid viden om det emne der behandles. Desværre svækker forskellige mangler helhedsindtrykket af bogen. Sprog og stil er forsømt. Mange udtryk er knudrede eller uklare, og der er ikke så helt få upræcise karakteristikker. Gennemgangen er noget springende, idet de enkelte områder ikke altid får en behandling, der svarer til den vægt, der må lægges på dem. Det skyldes formodentlig, at forfatterne har været nødt til at indskrænke deres forstudier til den foreliggende litteratur. Læsren kommer derved til at undvære væsentlige oplysninger om vigtige spørgsmål — f. eks. om provenuet af forskellige vigtige skatter. Endelig skades helhedsindtrykket af, at forfatterne i det store og hele kun har villet medtage de direkte skatter til staten, selv om det gang på gang fastslås i fremstillingen, at der også hvilede andre tunge byrder på befolkningen.

Som et eksempel på, hvordan godt og mindre godt findes side om side, kan nævnes afsnittet om kvartprocentskatten (s. 94—96). Det bliver her med rette fremhævet, at denne skat repræsenterer noget helt nyt, uden at der dog foretages nogen mere indgående analyse af, hvorfor regeringen netop i 1768 greb til denne form for beskatning. Skatten blev beregnet på en temmelig kompliceret måde. Denne beskriver Helge Nielsen til dels ved ordret at gengive, hvad forordningen siger derom. Det er naturligvis en yderst reel fremgangsmåde, men den er særdeles generende for den jævne læser, som ikke er vant til at læse knudret kancellisprog fra det 18. århundrede. Han må sikkert igennem afsnittet nogle gange, før han forstår meningen. Hvad angår muligheden for »overvæltning« af denne skat og dens tendens til at forhindre kapitalens placering i prioriteter, har bogen fornuftige bemærkninger, uden at den dog søger at trænge til bunds i disse problemer. Netop det, at skatten lod sig »overvælte«, gjorde dog, at den ikke i alt for følelig grad kunne afskrække kapitalejerne fra at låne penge ud mod pant i fast ejendom. Hele dette spørgsmål bør iøvrigt ses i relation

til spørgsmålet om, hvor effektivt forbudet mod at tage mere end 4 pct. p. a. i rente kunne håndhæves, hvad Helge Nielsen også ganske rigtigt er inde på. Et centralt problem i denne sammenhæng bliver sikkert dette: i hvor høj grad forhindrede denne skat tinglysning af prioriteter. Helge Nielsen skriver (s. 96), at prioriteter nu engang var det letteste at få besked om, da de skulle tinglyses. Men det er imidlertid ganske åbenbart for den, der går sagen nærmere efter, at det blev de i mange tilfælde slet ikke, og det var måske netop kvartprocentskatten med til at bevirke.

Selv om bogen er ret træs at komme igennem, er der dog oplivende ting i den. Helge Nielsen har adskillige lune bemærkninger, og Thalbitzer fortæller bl. a. en god historie om et sammenstød mellem en amtskriver og Ludvig Holberg. Og først og sidst véd de en hel del om skatter og skatteopkrævning. Kun skade, at de i så iøjnefaldende grad har haft for lidt tid til deres rådighed til supplerende studier og grundig bearbejdelse.

Sigurd Jensen.

Østjysk øl.

Victor Hermansen og Peter Holm: Østjysk Øl. Kulturhistoriske Træk. Østjyske bryggerier A/S 1948. 130 sider.

A/S Østjyske Bryggerier har i anledning af sit 50-års jubilæum udgivet denne lille, smukt udstyrede bog.

Om de almindelige jubilæumsskrifter minder den kun lidt. Med udgangspunkt i de jubilerende bryggeriers historie fører forfatterne os igennem tider og lande, viser bryggerkunstens udvikling og fortæller om redskaber og produktionsmetoder og hele denne næringsgrens stilling til andre erhverv i by og på land. Ligeledes behandles øllets råstoffer og dets virkninger, både de helsebringende og de berusende; hertil knytter sig et afsnit om øl-navne og andre øl-ord, hvor sproget vel til alle tider har boltret sig livligt; her er mange stærke og malende gloser. Morsomme og karakteristiske citater fra gamle bøger og dokumenter krydrer den lette skildring og giver den dybde, så at læsningen ikke blot er behagelig underholdning.

Bogen er forsynet med henvisninger, og den er nydeligt og rigt illustreret med tegninger af Hakon Spliid.

Henning Paulsen.

Erhvervsarkiv og erhvervshistorie.

Erhvervshistorisk årbog. Meddelelser fra Erhvervsarkivet, I, Rosenkilde og Bagger 1949. 96 sider.

Et nyt årsskrift fra en ny institution på historiens arbejdsmark skal hermed bydes velkommen. Der er grund til at lykønske Århus universitet til det initiativ, der har bragt Erhvervsarkivet til verden og derved gjort en gerning, som måtte gøres, og, som det fremgår af årbogen, allerede er gjort i en række lande.

Oprigtig misundelse kan fylde en københavner, der dog naturligvis må erkende sin medskyld i, at arkivet ikke er oprettet her. Det forhindrer imidlertid ikke, at betænkelighed ytres ved, at også specifikt københavnske institutioners arkiver, som f. eks. Industriforeningens, fremtidigt må studeres i Århus. På saglig grund må man også betvivle rimeligheden af, at hovedstadens erhvervsarkiver anbringes i Århus, når man betænker, i hvilken grad det københavnske erhvervsliv gennem århundreder har levet efter sine egne love og vilkår, bundforskellige fra det

øvrigte lands. Også rigsarkivets cirkulære til landsarkiverne om fremtidigt af dommerembedernes skiftearkiver at udskille f. eks. fallerede virksomheders med skiftesagen følgende arkiver for at sende dem til Århus kan vække betænkeligheder. Finder man således i Kurantbankens arkiv i rigsarkivet, at banken har lidt tab på en fallit, må man altså, hvis man vil forfølge sagen, drage til Århus.

Man har i det første årsskrift valgt at præsentere erhvervsarkivet, hvilket sker i 4 hoverartikler af arkivaren, magister Vagn Dybdahl. Mon det er en psykologisk rigtig introduktion? Først gennemgås arkivets historie fra 1942 til oprettelsen i 1948. Dernæst følger en lidt tør gennemgang af udenlandske erhvervsarkiver, og endelig kommer en stor artikel om arkivordningsprincipper i erhvervsvirksomheder som en rådgivning for erhvervslivet, hvortil den synes vel skematisk og næppe videre frugtbar for den lille virksomhed. Disse 3 artikler stopfodrer med arkivvidenskab, som næppe af læserne kan nydes i så store doser.

En egentlig erhvervshistorisk artikel er arkivarens 4. bidrag. Den handler om butiklukningsproblemet, væsentligt behandlet efter organisationernes festskrifter, men med udelukkelse af rigsdagsdebatterne. Her sætter læserens skuffelse for alvor ind. Hvor er arkivets materiale? Kunne man ikke efter 7 år forvente at finde et emne valgt og behandlet, der viste arkivmaterialets rette udnyttelse? Det må dog være årbogens hovedopgave og eksistensberettigelse.

Et par breve, der iøvrigt ikke er videre interessante, er optrykt. De er med vilje valgt uden for alt, hvad der har med erhvervsliv at gøre. Det er vel for at lokke husarerne ind. Men mon det ikke kunne gøres bedre ved publikation af erhvervsstof? Det er dog erhvervshistorisk interesse-rede læsere, man appellerer til.

Udstyret er fornemt.

Jens Vibæk.

Bindestuer.

H. P. Hansen: Spind og Bind. Munksgaards forlag 1947. 239 sider.

Det maa siges at være i sidste kvarter, bindestuerne bliver systematisk beskrevet. Nu er det en menneskealder, siden de sidste forsvandt og blev remplaceret af maskinerne — er det ikke for sent, arbejdet er taget op?

Jo, hvis den foreliggende bog havde været resultatet af nogle faa aars arbejde med stoffet, vilde nok meget værdifuldt stof være smuttet i mellemtiden. Allerede for over 20 år siden behandlede H. P. Hansen i bogen Midtjyllands ældste Handelshus, S. Truelsen & Søn, den midtjyske binde-industri, og han fortæller selv — og dateringer af billeder og noter godtgør det — at han i 40 aar har samlet traditionerne og noteret sig erindringsstoffet ved samtaler med veteraner, og de 40 aar gør en afgørende forskel. I løbet af den tid er flertallet af veteranerne døde, men ikke før H. P. Hansen havde talt med dem og reddet deres erfaringer gennem optegnelser.

Denne række af erindringer, nedskrevet med sikker sans for kulturhistorisk kildeværdi, er bogens kerne, og i sin korthed, fremtvunget af meddelelernes mængde, er de af langt større virkning end de længere biografier i »De gamle fortalte«.

Raastoffet først. Forfatteren gør rede for faareholdet, dets gennemsnitlige størrelse til forskellige tider og skiftet i racerne. Forbehandlingen faar sit kapitel, baade vask, klipning og de mange særbehandlinger, ul-

den maatte gennemgaa, ligesom de mange ord for særlige arter af uld er samvittighedsfuldt optegnet. Ikke mindst begrebet kamgarn er udredet nøje. Kartning, spinding og tvinding er belyst og alle redskaber fotograferet, saa selv den vankundigste forstaar det. Og naar man stadig, lige til vore dage, har holdt paa, at strikningen var husflid, maa det ogsaa tilføjes, at en duelig binderske, der kunde alle uldarbejdets faser perfekt, maatte siges at være faglært i ordets egentligste forstand. Eller hvilken haandværker indenfor de stolte lav maatte have lige saa mange og differentierende processer i hovedet paa engang?

Nu er det jo færdiggørelsen, selve bindingen, der har samlet opmærksomheden om sig, særlig efter St. Blichers tid, og det er da ogsaa herom, H. P. Hansen har flest optegnelser. At bønderne i de midtjyske herreder fik saa at sige al deres kontante indkomst gennem hosebindingen, er sagt før, men et svirpende eksempel er, at et ungt par maatte bruge al deres opsparede formue i det første aar alene til brødkorn, for ejendommen, de overtog, kunde end ikke give dem brødet.

Det blev da saadan, at arbejdet med hosepindene blev en tilstand, ikke et arbejde, man nogensinde blev færdig med. Fra børnene kunde sansen, til de som gamle folk gik paa aftægt, ja til døden, fulgte bindehosen dem som et af deres lemmer. Først omkring 1870 fik tjenestekarlene mod til at sige fra, naar madmoderen stak dem en bindehose efter aftensmaden, og naar en human husbond lod sin tjenestedreng liste i seng, naar han hørte, konen var faldet i søvn, var det vel en undtagelse.

Her satte saa bindestuerne ind, for paa én gang at modvirke den ked-sommelighed, der vel kunde overmande selv en midtjyde, og at spare paa det lys, der var saa karrigt, fordi faarene var saa magre. Alle binde-derne i en by samlet i een stue, om eet lys, det var vel et genialt greb.

Ofte nok kan beretningerne lyde helt humoristiske, som naar en bonde med hele sin husstand stod ude ved husgavlen og bandt ved maanelysen. Den familie samlede en del penge, hedder det, men hvilken naadeløs armod laa ikke bag nærigheden. Hvad lys kunde koste — og det var vitterligt ikke store penge — kunde betyde skellet mellem rentabilitet og ørkesløst slid.

Lagt sammen blev alle disse flittige menneskers værk til en storindustri, hvis produkter var efterspurgt langt ud over landets grænser. Her møder vi saa hosekræmmeren, der fordelte alt bindetøjet, købte det op og solgte det igen, og her har forfatteren uigendriveligt paavist, at binderiet er en forholdsvis ny foreteelse. Fra en ganske lille spire i midten af 1600-aarerne voksede hosehandelen sig stor omkring 1700, kulminerede i første halvdel af 1800-aarene og blev til organiseret fidusmageri i vort aarhundrede.

Beretningerne om hosekræmmerne, baade de fastboende i København og de omstrejfende paa land og i by, godtgør endnu en gang, at handelen altid har betalt sig bedre end produktionen, saa længe denne kun havde menneskelig arbejdskraft til raadighed. Ingen blev rig ved hosebinding, højst fik man efterhaanden en nogenlunde sikker eksistens, men de fleste forblev i deres armod. Sælgerne kunde blive velhavende folk, enkelte meget rige, mens maaske størstedelen maatte gaa med pakken hele deres liv — ikke fordi de ikke kunde tjene penge, men fordi der var for mange steder at give dem ud. Biografierne af disse folk lader forstaa, at handelen krævede folk med alle en midtjydes talenter, hvis den skulde sikre sin mand udkommet, men havde han dem i fuldt maal, kunde udkommet blive anseligt.

Forfatteren anfører betegnelserne hosekræmmer, strømpehandler og uldhandler. Mærkeligt er det, at han ikke kender ordet bindekræmmer, som i Nordjylland var den eneste betegnelse for de farende handelsmænd omkring 1900, og i brug endnu, ved siden af uldhandler.

Rundt om i Danmark ligger smaa industriprovinser, hvor en bestemt næringsgren holder sig fast, skønt de naturlige betingelser, som oprindeligt skabte den, ikke længere er til stede. Det betydeligste af disse industricentre med tradition, er trikotagebyerne omkring Herning, og H. P. Hansen paaviser, hvorfor denne industri forblev her. Det skete ved gradvis overgang fra binding til maskinstriking, husmandsfamilier blev fabrikanter ved at opstille en maskine i stuen og naboen maatte have en lignende. Intet var i vejen for, at trikotage lige saa godt kunde fabrikeres hvorsomhelst. Nej, intet rationelt, men mange irrationelle faktorer, hvortil hører en fastholden ved sædvaner — endnu hedder trikotagebutikkerne i Nordjylland »Hammerum« eller »Herning« — og en vane med arbejdet, som kun lang omgang med samme vare kan opdyrke og forædle.

»Spind og Bind« er bygget op indenfor et meget stramt system, opdelt i ordnede kapitler, yderligere belyst i gode registre og noter, som lader forstaa, at forfatteren har været igennem arkivstoffet. Men til dette kommer det vældige stof af erindringer, optegnelser, anekdoter — der dog aldrig fortælles bare for plasér, men med kulturhistorisk sigte — dialektord og ikke mindst oplysende billeder. Bogen læses gerne ud i eet, og er det muligt for en kulturhistoriker at naa længere, naar han ikke har ofret en tomme af dokumentationen for det.

Vil det jyske universitet bruge titlen: doctor honoris causa, har det i dette værk anledningen til at give den til Jyllands førende kulturhistoriker.

Peter Riismøller.

Bonde og handelsmand.

Markus Bjerre og H. P. Hansen: Bonde og Handelsmand. Af Jens Sandholms Optegnelser. Munksgaards forlag 1948. 162 sider.

Inden Markus Bjerre døde i 1944, havde han påbegyndt arbejdet med at udgive sin fader, Jens Sandholms optegnelser. H. P. Hansen har nu for »Danmarks Folkeminder« afsluttet dette arbejde og forsynet disse erindringer med en indledning og en tilføjelse om Jens Sandholms sidste år samt enkelte træk af Markus Bjerres erindringer.

Bonde og Handelsmand var både Jens Sandholm og mange af hans slægt og venner; i reglen handlede de vel som unge og bosatte sig siden som bønder. Således gik det i alt fald Jens Sandholm. Men jorden var ringe og man kendte ikke midler, der kunde skaffe bonden et rimeligt foldudbytte, for man er nok kommet lidt sent med i udviklingen i denne afsides del af Vestjylland; men netop derfor giver disse optegnelser et så mærkelig gammeldags billede af folks liv og færden. Særlig skildringen af morfaderens gård, Overgård i Naur mellem Struer og Holstebro, er levende og fuld af mange morsomme og interessante iagttagelser og minder, og så er det fortalt med en sindig værdighed og uden overdrevne og stærke udtryk. Erindringerne fra de senere år har en mørkere tone, for Jens Sandholm havde megen modgang som landmand, men igennem den lyser hans glæde ved det rige åndelige liv, der føres på Sandholm, som bliver et midtpunkt for egnens grundtvigianere.

Dette senere afsnit er en del forkortet ved udgivelsen, som det synes på en smuk og rigtig måde.

En indholdsrig lille bog som udgiverne har ære af.

Henning Paulsen.

Brændsel gennem halvtredje tusind år.

August F. Schmidt: M o s e r o g T ø r v. Eget forlag, Brabrand 1948. 188 s.

På jernalderhusenes hårdtbrændte lerildsteder finder man ofte et tykt lag rød aske, og i husenes staldende ligger der en mængde forkullede træstumper. Det er resterne af bondens to vigtigste brændselsemner: Tørv og ved. August F. Schmidt har i sin nye bog samlet alt, hvad han har kunnet finde i litteraturen om tørv, dens frembringelse og brug. Det er blevet til en meget nyttig monografi, der sikkert hører til forfatterens bedste. Efter en geologisk indledning tager han sit udgangspunkt i Pytheas' beretning fra 300 årene f. Kr. om brugen af »martørv« ved Jyllands vestkyst, og i det følgende får han alt med lige fra landsbylovenes og tingbøgernes omtale af tørveskæring, tørv i sagn og tro, tørvegilde og tørvehandel til forskellige slags tørv: Martørv, lyngtørv, skæretørv, æltetørv, kultørv og lyseklyner samt tørvegødning. Navne- og sagregister gør monografien let anvendelig som opslagsbog. Bogen er illustreret med nogle få gennemgående gode billeder af tørvegravning og redskaber. Men det har ligget udenfor forfatterens plan at give en udførligere fremstilling af redskabstyper og forskellige fremgangsmåder ved tørvearbejdet. Det er bogens styrke, at dens forfatter er bedre kendt med den kulturhistoriske litteratur end de fleste, og det er dens svaghed, at den ikke bringer nyt traditionsstof. Men August F. Schmidt kan med god grund hævde, at der ikke er givet ham midler til at foretage optegningsrejser rundt om i landet. På dette punkt må »Udvalg for danske folkemål«, »Nationalmuseets etnologiske undersøgelser« og vore større provinsmuseer supplere denne iøvrigt udmærkede bog.

Axel Steensberg.

Fonden ad usus publicos.

Fonden ad usus publicos. Aktmæssige Bidrag til Belysning af dens Virksomhed. III (1827—42). Udg. af Rigsarkivet ved *Henny Glarbo.* I kommission hos Munksgaards forlag 1946. 702 sider.

»Fonden til offentlig nytte« bestod fra 1765 til 1842, og ydede i den periode mange menneske en højst værdifuld hjælp, dels gennem understøttelser, dels gennem lån med eller uden renteberegning. Men det, der gør denne fond's arkivalier interessante, er ikke så meget selve understøttelserne som de understøttede. De fleste af periodens fremstående mænd indenfor kunst, videnskab og blandt opfindere har modtaget hjælp af denne fortjenstfulde institution, den tids »Carlsbergfond«.

Med det foreliggende bind har Rigsarkivet afsluttet publikationen af fondens akter, der er en rig kilde til oplysning om åndslevnets kår i en af dets rigeste perioder. Fondets bevillinger giver mange konkrete oplysninger, men det er især ansøgningerne, der vækker interesse ved at fortælle om ansøgerens materielle og åndelige forhold. En del af dem giver et sørgeligt billede af tidens hårdt betrængte embedsmands- og præstestand, der må søge hjælp til bosættelse og supplement til de alt for lave gager.

Blandt fondens embedsmænd er det værd at bemærke sekretærerne Jonas og Edvard Collin, kunstens og især litteraturens velyndere og beskyt-

tere, der her igennem, som også på andre måder, har kunnet øve deres indsats til fordel for Danmarks åndsliv.

Udgivelsen er klar og overskuelig og takket være de udmærkede registre let at finde sig til rette i.

Henning Paulsen.

Personnavne.

Nordisk Kultur VII. Personnavne. Udg. af Assar Janzén. Stockholm 1947. 345 Sider.

At studere Navne, at udfinde deres Betydning, maa fortrinsvis paahvile Sprogforskere, hvad enten det gælder Personnavne eller Stednavne. Men gamle Navne er i Virkeligheden en Slags Oldsager, som bringer Bud om fjerne Tiders Kulturforhold og derved faar almen historisk Betydning. De fleste Lokalhistorikere har syslet med Stednavnene paa deres Egn og søgt at forstaa deres Tale. Et og andet har de erfaret om Fortidens Naturforhold, hvilke Planter og Dyr, der fandtes, om Veje og Samfærdsel, om Tingpladser og Kultsteder, men meget ofte fører Tolkningen af et Bynavn kun til, at man præsenteres for et Personnavn fra Oldtiden. Det kan være en Skuffelse for den, som maaske havde glædet sig til at finde et Gudenavn, Hjemstavnsforskeren søger jo som Regel i Lup efter alt, hvad der kan bidrage til at forgylde Hjemstavns Fortid. Men fandt han ikke Gudenavnet, saa fik han maaske fat i Navnet paa Byens Grundlægger, og allerede dette er et Resultat, og det vækker muligvis Interesse for at erfare noget mere om dette Personnavn.

De gamle Personnavne, man finder i Landsbynavnene, er gerne af andre Typer end dem, man bruger i vore Dage. Man har iagttaget, at de Navne, der indgaar i de ældre Landsbynavne (-lev og -sted), svarer til de Personnavne, der kendes fra de urnordiske Runeindskrifter (Indskrifterne med den ældre Runerække), medens f. Eks. Navnene paa -torp, -toft, -rød og -bøl indeholder yngre Personnavne fra Vikingetiden og ældre Middelalder. Oldtidspersonnavnene er fællesnordiske, men med Kristendommens Indførelse kommer der en Strøm af kirkelige Navne, der efterhaanden fortrænger de gamle nordiske, og Middelalderen igennem indlaanes fremmede Navne i Massevis. I Danmark tager disse laante Navne fuldstændig Overhaand, men ogsaa i Sverige vinder de stærkt Indpas, hvorimod Norge og især Island er mere konservativt indstillede.

Alt dette redegøres der for i det foreliggende Værk. Som en Indledning giver Ivar Lindqvist en Oversigt over de ældste skandinaviske Personnavne med Hovedvægten paa de urnordiske; den er meget interessant og rummer nye Idéer, men giver ingen udtømmende Behandling af de urnordiske Navne, hvad man dog havde ventet, eftersom der foreligger en rig Litteratur om dem.

Dernæst behandler Assar Janzén de oldnorsk-oldislandske Personnavne, et Afsnit der fylder mere end Halvdelen af Bogen. Det er en etymologisk Gennemgang af hele Navnematerialet (som det foreligger udgivet i E. H. Lind: *Norsk-isländska dopnamn*); der redegøres for Betydningen af hvert enkelt Navneled og i hvilke Forbindelser det optræder. Mange Navneled har været tolket paa vidt forskellig Maade, men Janzén har omhyggeligt gennemplejet den foreliggende filologiske Litteratur og refererer kritisk de fremsatte Opfattelser, idet han søger frem til den bedste Løsning. I et mægtigt Noteapparat bringer han Henviisninger til alle de Steder, hvor han har fundet Spørgsmaalet behandlet, og har derigennem skænket Fremtidens Forskere et Hjælpemiddel af allerstørste Værdi. Da Oldtidnavnene som nævnt i Regelen er fællesnordiske, kommer denne Behandling ogsaa til at gælde for de svenske og danske Personnavne af nordisk Oprindelse.

De danske Fornavne fra Middelalderen behandles af Rikard Hornby, der efter Herkomsten deler dem i nordiske Navne og fremmede Navne. De nordiske Navne meddeles i en Gruppering efter Betydningen; der begyndes med teofore Navne (Navne som minder om Gudedyrkelse), dernæst opføres Navne, som er hentede fra Krig og Strid, og Navne som betegner Personers Udseende og Egenskaber o. s. v. Hovedvægten er ikke lagt paa det rent etymologiske, hvad der ogsaa vilde være overflødig efter Janzén's dybtgaaende Behandling af de vestnordiske Navne, i Regelen bringes kun en i forsigtig Form fremsat Oversættelse, men derimod paa de historiske og geografiske Forhold, idet der omhyggeligt redegøres for hvert enkelt Navns paaviselige Alder og dets Udbredelse indenfor Danmarks Grænser.

Det andet Hovedafsnit bringer de fremmede Navne, først alle de Navne, der er indkommet med Kristendommen, med fyldige historiske Oplysninger, og dernæst andre indlaante Fremmednavne, ordnede efter Herkomst, blandt hvilke de tyske Navne naturligvis indtager en dominerende Stilling. Alt i alt maa det betegnes som en meget overskuelig og nyttig Oversigt, der tillige kan siges at være udtømmende, idet den bygger paa den nylig afsluttede 1ste Del af »Danmarks gamle Personnavne«, som Hornby selv har været med til at udgive.

Assar Janzén behandler derefter de gammelsvenske Personnavne. Efter en Oversigt over Navnestoffet i Runcindskrifterne og Stednavnene opstilles Personnavnene i Gruppering efter Betydningen. Fremstillingen er klar og overskuelig. Men der bringes kun en Mundsmag af det svenske Navnestof, og Grunden er den, at der endnu ikke foreligger nogen efter moderne Principper udgivet svensk Personnavnebog; i Hovedsagen er han henvist til at bygge paa Lundgren-Brate: Personnamn från medeltiden, der overhovedet ikke medtager de indlaante Personnavne. Der arbejdes dog nu i Uppsala paa Forberedelserne til Udgivelse af en ny svensk Personnavneordbog, og først naar den foreligger, kan man faa det rigtige Overblik over Stoffet.

Sven Ekbo behandler de nordiske Persontilnavne i Vikingetiden og Middelalderen. Ogsaa dette er en yderst kortfattet Oversigt, da kun det vestnordiske Materiale foreligger udgivet (af E. H. Lind), men det er en velskreven og lærerig Afhandling, som med velvalgte Eksempler belyser Tilnavnenes Art og giver Oplysninger om Foranledningen til deres Opstaaen.

Som Helhed betragtet er Værket noget uensartet i sine Bestanddele, men efter Forskningens nuværende Standpunkt kunde det næppe blive anderledes. Det maatte blive — og er — et rent filologisk Arbejde og derfor ikke let tilgængeligt for Læsere uden den fornødne filologiske Skoling. Men selve de fastslaaede Resultater, Navnenes Alder, deres Historie, og hvad de betyder, er dog noget, som enhver Historiker vil kunne finde frem til og drage Nytte af, især ved Hjælp af det fortrinlige Register, som gør det til en værdifuld Haandbog. *Gunnar Knudsen.*

Viborg amts stednavne.

Viborg Amts Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. I kommission hos C. E. C. Gad, 270 sider.

Som nr. 9 i rækken af Stednavneudvalgets udgaver af Danmarks stednavne udkom 1948 *Viborg amts stednavne*. Det vidner om den popularitet, disse udmærkede publikationer har i vide historisk interesserede

krese, at Historisk Samfund for Viborg amt allerede for flere år siden har udtalt ønsket om at få amtets stednavne behandlet, således at udgaven samtidig kunne udsendes til samfundets medlemmer.

Udgivelsen er sket under ledelse af udvalgets kontorchef *Gunnar Knudsen*. Dr. phil. *Kr. Hald* har forestået tilrettelæggelsen af trykmanuskriptet og korraturen, og har tillige udarbejdet manuskript til indledningen, Middelsom og Houlbjerg h., medens dr. phil. *Anders Bjerrum* har udarbejdet Viborg købstad, Sønderlyng, Lysgaard og Hids h., og mag. art. *Knud B. Jensen* Skive købstad, Salling, Hindborg, Nørre, Harre, Rødding, Fjends, Rinds og Nørlyng h.

Dr. Halds indledning giver på 4 sider en ypperlig oversigt over bebyggelseshistorien, og rummer mange kloge og forsigtige bemærkninger af stor principiel betydning. Når stednavnene overhovedet lader sig benytte til bebyggelseshistorie, beror det først og fremmest på, at en stor del af navnestoffet lader sig gruppere kronologisk, således at man ved at studere visse navnetypers geografiske udbredelse i grove træk kan få et billede af bebyggelsens udvikling. Adskillige vigtige problemer vedrørende stednavnenes relative og absolutte kronologi er imidlertid endnu uløste. Det er især navne, hvis efterled i sig selv betegner en bebyggelse af en eller anden art, der har ladet sig indordne i et meget groft kronologisk system. For dateringen af de oprindelige naturnavne, der er gået over til at bruges om bebyggelsen, og som i Viborg amt udgør en stor del af navnestoffet, er der foreløbig kun usikre holdepunkter. Man må afgjort give dr. Hald medhold i, at sandsynligheden taler for, at de fleste stednavne af denne art som bebyggelsesnavne er relativt unge, men der må også være et gammelt lag imellem; til dette hører især en stor del af sammensætningerne på -bjerg. Man må sikkert også være enig med dr. Hald i, at det er vanskeligt eller umuligt at datere de såkaldte »kortnavne«, der både med hensyn til deres betydning og oprindelse udgør en uensartet gruppe, dels bestående af primære bebyggelsesnavne (f. eks. Sahl, Borre), dels af oprindelige naturnavne (f. eks. Skjern, et oprindeligt ånavn). Nogle af dem er gamle appellativer, der er anvendt som stednavne (Sahl, Borre), medens andre som stednavne er dannet ved hjælp af forskellige suffikser (Skjern, Ajdt). Særlig indenfor sidste gruppe kan man vente at finde ældgammelt navnestof, selv om det ikke lader sig datere med nogensomhelst sikkerhed.

Det glæder mig at se dr. Hald indrømme, at gamle -hêm-navne vanskeligt kan skilles fra oprindelige dativ pluralis-former på -um. Jeg synes ikke, det er lykkedes ham i sin iøvrigt så værdifulde bog om de danske stednavne på -um at finde afgørende kriterier for, hvornår man skal regne med dativ pluralis. Når man her i landet har både Dalgaard, Bjerregaard, Dalby, Bjergby, Husby, Øregaard, Ørby — hvorfor skulle da ikke Dalum, Bjerrum, Husum, Ørum kunne være -hêm-byer, tilmed da både Dalhem, Thalheim, Bargum o. fl. er kendt i andre germanske lande? Selv ved de i Viborg amt ret sjældne -um-navne i marknavne, som Dalum, Egum, Legum, Toftum, er der grund til at formode, at der har været ældgamle bebyggelser i form af enkeltgårde, og hvorfor da antage en helt anden oprindelse til disse navne end til landsbynavnene af samme art?

Jeg er også ganske enig med dr. Hald i, at de fleste af de nuværende landsbyer er grundlagt inden slutningen af det 13. århundrede. Til en yngre periode hører antagelig, foruden et yngre lag af navne på -by (Gammelby, Kirkeby, Østerby o. lign.) en del af de oprindelige natur-

navne, som er særlig udbredt i tyndtbefolkede egne med få bebyggelsesnavne af de gamle typer.

Særdeles instruktiv er oversigten over efterled og endelser. Værdifuld er understregningen af, at navnene på *-bjerg*, der ofte betegner store landsbyer og er blevet kirkebyer, ligesom i Sønderjylland har et gammelt præg og må antages at høre til det ældste navnelag blandt de bebyggelsesnavne, som oprindeligt er naturnavne. Derimod har jeg aldrig kunnet føle mig ganske overbevist om, at vi i dansk skulle have *borg* i en betydning »bjerg, højde« i stednavne. Hvorfor netop Elsborg, Hindborg og Borre skulle komme af *borg* i betydningen »bakke«, er ikke ganske indlysende.

Det er sikkert rigtigt, at en meget stor del af navnene på *-by* er forholdsvis unge, og det er meget interessant, at netop de af dem, der kan formodes at være gamle, fra ældre middelalder eller vikingetid, og som er blevet kirkebyer, har 2—3 gange så meget hartkorn som de yngre landsbyer på *-by*. Formelt og teoretisk er det iøvrigt ikke nødvendigt at udlede *by*, *bø* af *bo*, *bua* i betydningen »have bolig«; dette verbum betyder jo også »dyrke« (tysk *bauen*), og da både i Danmark, Sverige og Norge en stor del af navnene på *-by* betegner enkeltgårde, og på Færøerne *bö* betyder »indmark«, modsat græsgangen *trö* (beslægtet med *trad*, *træde*), så er det ikke sikkert, at betydningen »bosted« er oprindeligt; det samme gælder ordet *bol* om agerjord. Ordene kunne oprindeligt betyde »dyrkningsområde, brug, kultiveret land«; men det er selvfølgelig blot en mulighed, næppe nogen sandsynlighed.

Man synes ikke at ville godtage min formodning om, at *-holt* kan udvikle sig til *-ild*, *-ld* i visse stednavne. Rebild skrives dog en enkelt gang *Rebholt*, og ligesom det vel er overvejende sandsynligt, at *Rold* (1231 Roldæ, Rolde, Rold, 1327 Roholt) er samme navn som *Roholte* (1231 Roholt, 1421 Roolte, Roltæ, 1596 Roult, Rouolt), og at *Vrold* (1231 Wraghælde) indeholder ordet *-holt*, således forekommer det mig også overvejende sandsynligt, at *Høgild* og *Bøgild* er identisk med de ret almindelige navne *Høgholt* og *Bøgholt*, mere sandsynligt end, at de skulle indeholde den nu ret sjældne afledningsendelse *-ald*, der bl. a. kendes fra *apald*, *abild*.

Det er glædeligt at se den opfattelse af *-inge-navnene* slå igennem i indledningen, som C. J. Ståhle har fremsat i sit særdeles grundige værk »Studier över de svenska ortnamnen på -inge« (1946). I teksten er der stadig en del tolkninger af forleddene af personnavnestammer, som blot lider af den alvorlige fejl, at de er rene konstruktioner. I indledningen siges derimod klart: »Den etymologiske Undersøgelse, som Ståhle har foretaget af de svenske inge-Navne i Stockholms Len, synes at vise, at Personnavnestammer ikke eller kun i ringe Omfang kommer i Betragtning som Forled, og det samme er muligvis Tilfældet for Danmarks Vedkommende«.

Overfor Steenstrups opfattelse af *-lev* som »overladt gods«, hvortil også jeg slutter mig, hævdes det i indledningen, at denne opfattelse »strider mod Etymologien og Ordets faktiske Betydninger i Oldsprogene«. I min afh. Jarl, Aar og Levmand i Vilh. Andersens Festskr. 1934 har jeg påpeget, at *leifa* i oldnorsk-islandsk også kan betyde »oplade, indrømme« en anden mænd sin gård i levende live, og *kununglef* er jo i dansk netop betegnelsen for kongens embedsgods, i modsætning til hans arvegods, *patrimonium*. Endvidere har jeg påvist, at ord af samme stamme, som foreligger i *lev* i de ariske oldsprog ikke alene betyder »efterlade«, men

også »overlade, låne«, »blive til overs« o. lign. Fjernt ude er *lev* beslægtet med *len*.

I tolkningen af de enkelte stednavne afvises forbindelsen mellem *Salling* og folkestammen *Sabalingioi*. Navnet kan næppe skilles fra sogne-navnene Salling i Himmerland og Sallinge på Fyn. Det er udfra lydligge grunde ikke sandsynligt, at *Krarup* i Salling skulle komme af *krå*, da man i så fald skulle vente en udtale med *o* i jysk, snarere er det vel af *Krag* eller *krage*, brugt som tilnavn. Man har ved navnet *Nørreveile* ved Jenle glemt at anføre, at Johs. Mejers kort 1641 har formen *Norweel*. Det er muligt, at navnet *Selde* (1469 Selte, 1505 i pavens kopibog Scelcie, fejl for *Sæltæ?) kunne være et ældre *Sæholte (jfr. Roholte: Roldæ). Det forekommer mig ikke sandsynliggjort, at ønavnet *Fur* skal udledes af *fur* »fyrretræ«. *Engelst* på *Fur* (1440 Engelsz) kan lige så godt afledes af *Eng-hals som af *Ængil-næs; jfr. Hejls (1231 Hæghærlls) af *Hæghræ-hals, Longelse af *Liungæhals* o. fl. *Krejbjerg* kunne have sammenhæng men *krøje*, beslægtet med *krøge* og *krog*, med afrunding som i *Dejbjerg* af *Dødbjerg*. En mulighed, som ikke synes at have været taget i betragtning ved tolkning af de 5 jyske stednavne *Sinding*, er, at navnet, i lighed med *tind* af *þunn-wangr, kunne komme af *Sunn-wangr, jfr. *Sindbjerg*, *Søndbjerg*, *Sindal* af *sunna* »sol« (i *søndag*) eller »syd«. *Eveldrup* præstegård kan næppe komme af *Enwald*, *Enevold*, da dette navn i jysk har tvetyd: *Jænwol*, snarere vel af *Ejli*. *Fristrup* kommer snarere af tilnavnet *Fri*, der er ret udbredt i Nørlyng h. omkring 1524, end af *Friis*.

Da jeg i 1916 optegnede udtalen af stednavne i Nørlyng herred, har jeg desværre ikke fået opgivet den gamle udtale af *Hjarbæk*, som er [hjár.bek]. Denne udtale afspejler sig oftere i navneformerne, men den ændrer ikke tolkningen af *hjord*.

I anledning af *Tange*, ældre *Tunge*, oplyses det, at gammeldansk u foran ng vest for Gudenaen udtales som å. Dette gælder *tunge*, *tung*, *lung*, *pung*, men derimod som regel *ikke* ordet *ung*, der udtales med *o* som i *rigsmål*.

Træholt (1484 *Tredeholt*) tolkes af *træde* »trætte, proces«, men rummer vel snarere ordet *træde* »græsgang, beslægtet med *trad* (*Trangilde Trad*).

Om *Iller* (1231 *Jallær*) siges, at navnets oprindelse er uvis. Jeg har i *De danske Heder* (1943) udtalt om dette navn: »Det er vist også sandsynlig, at *Iller* i *Illerhede* eller *Ilderhede* (S. *Felding*) og *Illeris* (*Alstrup*, *Gislum h.*), ligesom *Iller* i *Grønbæk*, der 1231 hed *Jallær*, kan have navn af et Ord *jal*, *jaller*, som betegner en Vækst med hvidgule Blomster, mulig *Pil*, *Selje*, der paa svensk hedder *jolster*, *jälster*, *ilster*.« (I. 350). Jeg har tænkt mig, at både *jalra* og *jalstra* kunne komme af **ela- *jal-* »gul«.

De to gamle ing-navne i *Lysgaard* herred, *Frawsing* (1231 *Fraxing*) og *Mavsing* (1416 *Magxingh*), som også henstår uforklaret, kunne mulig indeholde gamle strømnavne, ligesom andre ing-navne, f. eks. *Gerning* og *Skerninge*. *Mavsing Mølle* ligger ved *Resdal Bæk*, også ved *Fravsing* har der tidligere været en mølle, som mindes i *Mølleagers fald* 1683, *Mølle Agre*, *Mølleagre* ved *Møllevejen*, *Møllekier* 1806, *Mølle Beks Grønne* 1818. *Fravsing* ligger ved en fugtig lavning, hvori der synes at have løbet et vandløb fra *Iller* til *Holm Mølle*. Det er vel dette vandløb eller *Bøgedals Rende*, der har båret det gamle strømnavn. Norske elve-navne har ofte afledningsendelsen *-sa*, f. eks. *Eidsa* (af *eid*), *Finsa*: *Finna*, *Moksa*: *Moka*, *Stufsa* af *stupa*, *Hølsa* (af *hyl*, *høl*), *Kinsa* (af *kinn*).

*Fraksa kunne have sammenhæng med ordet *frakkr*, *frekr* »fræk«, der

også kan betyde »livlig, munter, begærlig, grådig«, jfr. jysk *frakkes* »fremmelig, livlig, munter«, *frakkelig* »fremmelig, trivelig«. En elvenavnstamme *Frekja til adj. *frekr* »grådig, begærlig, streng, hård« og det deraf dannede subst. *freki* »ulv«, forudsættes i de norske stednavne Frøkedalen, Frøkedal. Med hensyn til betydning kunne et sådant elvenavn sammenlignes med elvenavnet *Gjera*, som vistnok hører sammen med norsk *gjer* »grådig, påtrængende« (Norske Gaardnavne X. 345, XI. 166; No. Elvenavne 60, 70), og med det danske ånavn *Gærnæ* i bynavnet Gern.

*Maksa kunne hænge sammen med et formodet norsk elvenavn *Magga, der antages at være beslægtet med norsk *mugg* »tågeregn, støvregn, meget fin regn«, *mugga* »regne fint« (Norske Elvenavne 165). Det kunne dog også have sammenhæng med oldnorsk *makr* »som let kommer overens, kommer til rette, harmonerer med andre, passelig, tjenlig, behagelig«, og *makindi* »ro og fred«, således at de to strømme ved deres navne *Fraksa og *Maksa karakteriseredes som »den ivrige, påtrængende« og »den rolige, magelige«. Da de to stednavne *Fraxing*, *Maxing* mangler i-omlyd, forudsætter de vel formerne *Fraxung, *Maxung.

Svend Aakjær.

Sjællandske skifteprotokoller.

Axel Nørli: Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland m. m. Eget Forlag 1948. 136 sider.

Langt de fleste af de mennesker, som besøger vore arkiver, kommer for at studere deres slægts historie. Det er ikke langt fra, at kirkebøger, skifteprotokoller og andre af generalogerne meget benyttede arkivalier står i fare for bogstavelig talt at blive slidt op. Mens kirkebøgerne er temmelig lette at orientere sig i — selvom de ikke altid er lette at læse — er det ret vanskeligt at benytte skifteprotokollerne, ikke mindst godsernes skifteprotokoller. Og det er dem, der er de vigtigste, eftersom den største del af Danmarks bønder før landboreformernes tid var fæstere under en herremand, og det derfor var denne, der i h. t. loven skulle sørge for, at der blev skiftet mellem arvingerne, i hvert fald i de tilfælde, hvor offentligt skifte skulle foretages.

Allerede i 1927 udgav daværende registrator ved Landsarkivet i Viborg *O. M. Hofman-Bang* en håndbog for dem, der i det jyske landsarkiv ville bruge skifteprotokoller og andet slægtshistorisk materiale. Bogen havde den mærkelige og vildledende titel *Jens Sørensen og Maren Nielsdatter*. Den var ikke skrevet med den nøjagtighed og omhyggelighed, man kunne vente fra en arkivmands side, og der er adskillige mangler i den, men alligevel afhjalp den et betydeligt savn, idet den interesserede her kunne få oplyst, hvilke slægtshistoriske arkivalier, der fandtes i arkivet. Stoffet var ordnet efter herreder og indenfor dette efter godser. Foran hvert herred fandtes en kortfattet oversigt over, hvad der fandtes af kirkebøger, lægdsruller, skøde- og panteprotokoller, og derefter fulgte redegørelsen for de enkelte jurisdiktionsfæste- og skifteprotokoller. Der manglede et stedregister til bogen, men denne mangel er delvis afhjulpet ved det sogneregister, som Landsarkivet har ladet udarbejde dertil.

For Sønderjyllands vedkommende blev savnet af en oversigt over de vanskelige jurisdiktionsforhold afhjulpet ved den oversigt over det sønderjyske landsarkivs indhold, som i 1944 blev udgivet af *Frode Gribsvad* og *Johan Hvidtfeldt*. Og nu har også det sjællandske landsarkiv fået sin »fører«, udgivet af arkivets mangeårige kustode *Axel Nørli*.

Der ligger et imponerende arbejde bag denne bog. Forfatteren oplyser selv i forordet, at den er udarbejdet på grundlag af skifteprotokollernes registre; hvor disse mangler, er de enkelte bind blevet gennemgået. Enhver, der kender lidt til disse digre protokoller fra ialt 236 godser, vil vide, hvilket fantastisk arbejde, der ligger bagved. Oversigten har dog een mangel i sammenligning med Hofman-Bangs. Den medtager kun skifteprotokollerne, mens fæsteprotokollerne, der ofte kan have ligeså stor betydning for slægtshistorikeren, ganske lades ude af betragtning. Bogens omfang ville ikke være blevet væsentligt større ved også at have taget disse med, eventuelt også andet vigtigere slægtshistorisk materiale, som f. eks. de ældre lægdsruller, jordebøger og hartkornsspecifikationer, mandtaller o. l.

Bogen er indrettet på en klar og overskuelig måde. Først redegøres der i korte træk for skiftevesenets historie. Derefter følger en redegørelse for, hvad der findes af skifteprotokoller, skiftesager og skiftedesignationer, idet hvert enkelt bind og hver pakke specificeres. Hvert gods har et løbenummer, og de enkelte protokoller m. m. er forsynet med litra, så der i stedregistret, der udgør den største del af bogen, kan henvises til selve fortegnelsen. Registret er indrettet på den måde, at alle de stednavne, det har været muligt at identificere, er anbragt under det sogn, hvori de ligger. Sognene er så opført alfabetisk. For at finde et sted må man altså vide, hvilket sogn det ligger i. En sådan ordningsmåde har sine store fordele, selvom man ikke kan se bort fra, at det på mange måder ville have været lettere, hvis alle stednavnene var ordnet alfabetisk. Et særligt register indeholder en alfabetisk fortegnelse over de stednavne, det ikke har været muligt at identificere. Også her findes der henvisninger til de skifteprotokoller, hvori navnene forekommer.

Den bog, Axel Nørklit nu har udgivet, vil blive meget brugt. Enhver der skal benytte sjællandske skifteprotokoller — og det er jo ikke bare slægtshistorikere, men også lokalhistorikere og kulturhistorikere — vil sende forfatteren en venlig tanke og en tak for det store og uegennyttige arbejde, han her har udført. Man kan være sikker på, at den bog vil blive slidt op ligesom de gamle kirkebøger.

Johan Hvidtfeldt.

Nordslesvigs åndsliv siden 1920.

Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark, redigeret af Cl. Eskildsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Skrifter udg. af Hist. Samf. for Sønderjylland, nr. 10. Gyldendal 1948. 254 sider.

Historisk Samfund for Sønderjylland har hædret amtslæge H. Lausten-Thomsen på hans 70-års fødselsdag ved at udgive en meget nyttig håndbog i Nordslesvigs bidrag til dansk åndsliv siden 1920.

Palle Nielsen skriver om den litterære udvikling, Peter Beck om sønderjydsk folkemålsdigtning, Morten Kamphøveler bringer et kort afsnit om mindebøger fra udlændighedsårene og deltagelsen i den første verdenskrig, medens Knud Olrik skildrer udviklingen indenfor teateret og musikdyrkelsen. Jens W. Klinkby giver en journalistisk-biografisk redegørelse for kunstlivet og kunstindustrien i Sønderjylland med afgjort overvægt for det første. Det er synd, at man ikke får et levende indtryk af, hvad det er for smukke ting, der laves i knipleindustrien og på væveskolen i Sønderborg. Det er ikke nok med at nævne nogle data.

Jens Holdt skriver om den kirkelige vekselvirkning over Kongeåen og

Lillebælt, og Th. Roust gør skolens status op. Peter Jeppesen bringer en interessant, men ikke fuldstændig behandling af de sønderjyske dialekters udvikling siden 1920, hvor han navnlig bygger på sin afhandling om Løgumkloster dialekten fra 1938, og hvor han også kommer ind på bosættelsen i nybyggerlandsbyen Bjerndrup. Knud Fanø giver biografiske oplysninger om sønderjyder, der har bidraget til dansk videnskab siden genforeningen.

Bogens sidste afsnit: Sønderjylland som objekt for dansk videnskabelig forskning, er skrevet af fem forskellige forfattere. M. Mackeprang giver en oversigt over Nationalmuseets arbejde i landsdelen, hvori arbejdet med den nyere tid nok burde have fyldt noget mere. Kristian Hald skildrer sprogforskningens betydelige indsats, der først og fremmest har samlet sig om stednavnene. August F. Schmidt skriver om indsamlingen af folkeminder. Knud Fabricius bringer en meget nyttig redegørelse for arbejdet med Sønderjyllands historie siden genforeningen. Peter Jørgensens vigtige bog om Nordfrisernes herkomst refereres under sprogforskningen, skønt dens historiske tese måtte professor Fabricius til en stillingtagen. Til sidst giver V. Nordmann en kort oversigt over den geologiske undersøgelse af Nordslesvig. Men når geologiens indsats er taget med, burde måske også en række andre videnskabers indsats nævnes?

Som helhed er bogens linje holdt, og den vil uden tvivl gøre gavn som opslagsbog, hvortil også et personregister bidrager. Hvad man savner er lidt af den atmosfære af liv, der altid har stået omkring den mand, hvem bogen er tilegnet. Forfattere af samleværker er tilbøjelige til at gengive litterære »facts« i stedet for at gå ud i tilværelsen og hente det gran af oplevelse, som får de tørre kendsgerninger til at glide ned.

Axel Steensberg.

Fra Tønder museum.

Sigurd Schoubye: Tønder Museum 1923—48. 1948. 48 sider, og *samme: Hollandske fliser fra Tønderregnen.* Udg. af Tønder Museum 1949. 12 sider.

Tønder museum hører til et af Danmarks yngre museer. Først efter genforeningen, i 1923, blev det indrettet i en portbygning til det gamle, længst forsvundne Tønder slot. Men i løbet af de 25 år, der er forløbet siden da, er det lykkedes dets ledere, hvoriblandt kan nævnes så gode mænd som grev Schack, Nicolai Svendsen, M. Hammerich, Cl. Eskildsen og dets formand gennem 20 år, apoteker Toft, at skabe et værdifuldt kulturhistorisk museum, hvis samlinger er af ikke ringe historisk interesse, ikke mindst fordi de giver et godt indtryk af Vestslesvigs særprægede bondekultur, der bærer vidne om egnens velstand. Museet indeholder også værdifuldt materiale til belysning af kniplingsindustrien, der jo igennem flere århundreder kom til at betyde så meget for Tønderregnen, ja for hele Vestslesvig. Det må derfor hilses med glæde, at museets nuværende leder, magister Schoubye, i anledning af museets 25 års jubilæum har udgivet en lille bog, hvori der gives en kort skildring af dets historie og samlinger.

Det er om ikke enestående, så dog sjældent, at danske museer bliver behandlet litterært. Alle historikere har interesse i at vide, hvad de gemmer i udstillingslokaler og magasiner, men som regel er det kun gennem personlige besøg, at man kan få klarhed herover. Hvorfor arbejder man ikke nøje sammen med de amtshistoriske samfund, så man gennem disses årbøger kan komme i forbindelse med den historisk interesserede

offentlighed? Ved at sende særtryk af sådanne meddelelser og redegørelser til andre museer, kunne man også skabe en bedre indbyrdes kontakt med fagfæller rundt om i landet.

Enhver, der har besøgt Tønder museum, vil huske dets meget smukke samling af hollandske og slesvigske fliser. Vestslesvig havde jo en særlig stærk forbindelse med Holland, og hvert år drog hundreder af søfolk og eventyrlystne til det rige forjættede land, hvor en god fortjeneste altid lå og ventede. I visse sogne — f. eks. Ballum — var forbindelsen med Holland så stærk, at endog en del hollandske ord blev optaget i sproget. Det er derfor ikke så mærkeligt, at man i Tønderegnens bøndergårde efterlignede hollænderne og brugte fajancefliser til hjemmets udsmykning. I en lille bog har Sigurd Schoubye fortalt om de hollandske fliser på Tønderegnen. Bogen redegør ret udførligt for de forskellige typer af fliser og gennemgår udviklingen indenfor deres ornamentik, idet han fremhæver vanskeligheden ved at stedfæste og datere dem. Redegørelsen, der især bygger på engelske og tyske værker, er klar og velunderbygget. Kun kunne man ønske sig, at sproget havde været lidt mindre præget af fagudtryk. Bogen synes mere beregnet på faginteresserede og museumsfolk end på den historiske interesserede lægmand. Man kan herimod indvende, at sådan skriver man nu engang, når man behandler den slags spørgsmål, sådan udtrykker kunsthistorikeren og andre fagfolk sig, når de skal behandle kunsthistoriske emner. Det er rigtigt, men man kan bare ikke forstå, hvorfor det ikke skulle være muligt at skrive på en sådan måde, at almindelige dødelige kunne få fornøjelse deraf. Mon ikke polychrome kunne erstattes af et dansk udtryk? Sproglig uheldig er også en sætning som: »Umiskendelige træk af Slesvig og Kiel har derimod de overordentlig almindelige henrivende yndefulde blomsterfliser uden rammeornament.«

Johan Hvidtfeldt.

Ribe stift gennem 1000 år.

Ribe bispestæde 948—1948. Festskrift i tusindaaret. Samlerens forlag 1948. 302 sider.

Tusindårsfester er sjældne her i landet, og det er vel derfor kun rimeligt, at Ribe stift har ønsket at fejre jubilæet med udgivelsen af et skrift. Desværre er det blevet til et festskrift af den sædvanlige slags, hvori en række forfattere har skrevet forskellige afhandlinger, der for de flestes vedkommende akkurat ligeså godt kunne være fremkommet andetsteds.

Der indledes s. 9—24 med en oversigtsartikel af stiftets daværende bisp C. I. Scharling »Ribe stift gennem tusind år«, let læst, men dog vægtig og ofte med udmærket problemstilling. Så følger s. 25—62 Helge Hårs afhandling »Ribe bispestol i middelalderen«, en sober og omhyggelig gennemgang af middelalderbispernes levned og virksomhed. Victor Hermansen fortæller s. 63—93 om Ribe domkapitel, og Hans Lund s. 95—121 om Peder Jensen Hegelund, der var bisp i Ribe 1595—1614. Så forlader bogen på de næste sider prælaternes kreds, idet Jens Holdt s. 123—68 beretter om Herrnhutismen i Ribe stift; det er nok værkets interessanteste bidrag, i hvert fald det, der giver lokalhistorikeren mest. Forfatteren har hjertet med i sin skildring, men pulsen slår nu og da noget uroligt; det flimrer på sine steder med mange årstal og navne, der siger den ikke specielt kyndige for lidt. Det er vel pladsen, det har knebet med. Iøvrigt får man indtryk af herrnhuterarkivernes rigdom på detailoplysninger af værdi for lokal- og personalhistorikeren. (Mon der ikke

ved førstkommende lejlighed burde mikrofotograferes i Herrnhut?) — Otto Andrup's afhandling s. 169—212 om bispebillederne i Ribe domkirke giver en hårdt tiltrængt, skarpsindig, kritisk og vel illustreret gennemgang af denne samling bispeportrætter. Derefter fortæller Niels Møller s. 213—46 om salmesang fra Ribe stift; meget i denne afhandling henvender sig til litteraturhistorikeren, men også for topografen er der noget at hente om de mere lokalt prægede salme- og sangbøger (Harboøresangbogen f. eks.). — F. Elle Jensen giver s. 247—58 en oversigt (m. kort) over stiftets grænser til de forskellige tider, og der sluttes af med Jørgen Larsens korte biografier af bisperne og en af H. K. Kristensen udarbejdet fortegnelse over litteratur om Ribe stift.

Udmærkede og lærde historikere har fortalt udmærket, og dog — man lægger skuffet det nydeligt trykte værk ind i sin papkasette. Dette var ikke Ribe bispesædes eller stifts historie gennem tusind år, men kun pluk deraf, med for meget bisp og for lidt sæde. Redaktionen har åbenbart kun udnyttet, hvad der var for hånden i stedet for selv i tide at stille opgaverne. Hvorfor er det ellers i så høj grad blevet bispernes og ikke menighedernes og for den sags skyld også deres præsters historie? Og hvorfor er ellers 18- og 1900-årenes historie i den grad forbigået.

P.S. Den opmærksomme læser studser, når det s. 73 (i Hermansens afhandling) oplyses, at »det blev i hvert fald en mand fra landet, sognepræsten Tyge i Roager, som i 1274 blev kåret til at lede stiftet«; har ikke netop Hår lige foran på s. 42 fortalt os, at »en senere oplysning om, at han [Tyge] var sognepræst i Roager, synes lidet troværdig«? Hvad skal man så tro? — S. 274 fortæller Jørgen Larsen helt rigtigt, at biskop *Hertz* er den fra memoirelitteraturen kendte domprovst i Roskilde, og at hans »endnu kendtere« moder var salmedigterinden Birgitte Cathrine Boye; det er derimod ikke så godt, når Scharling s. 18 slår fast, at biskop *Hjort* »fra sin moder, salmedigterinden madam Boje« havde arvet en poetisk åre. Har *Hjort* arvet sin åre fra madam Boye, må det være sket testamentarisk; *hans* moder var hun nu ikke. Det er forklarligt, at en sådan lapsus (om nogen trykfejl synes der ikke at være tale) løber en travl forfatter i pennen; men burde ikke den 6 mand høje redaktion have standset den i korrektoren? C. Rise Hansen.

Ribe Katedralskoles Historie.

Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie. Studier over 800 Aars dansk Skolehistorie. I (1145—1660). Gyldendal 1947. 510 sider.

Dansk Skolehistorie har indtil nu været stedmoderlig behandlet — det gælder baade Folkeskolens og Latinskolens Historie.

For den sidstes Vedkommende er der i de senere Aar i Anledning af Skolejubilæer udkommet flere Fremstillinger af enkelte Latinskoler's Historie. De indeholder vel adskillige historiske Oplysninger af Interesse, men bærer iøvrigt — bortset fra et Par, Dr. Kornerups Bøger om Frederiksborg og Ribe Latinskoler — nok saa meget Præg af at være Jubilæums-skrifter som af at være historiske Fremstillinger. De fleste giver saaledes næsten ingen Bidrag til den almindelige Skole- og Tidshistorie, ligesom Behandlingen af selve Skolens Historie undertiden hviler paa ret overfladiske Arkivstudier.

Anderledes med Dr. Kornerups Bøger. Skildringen af Frederiksborg Latinskoles Historie er en grundig historisk Redegørelse for en dansk Latinskoles Udvikling, særlig i det 17. og 18. Aarhundrede, behandlende

saavel Skolens ydre Forhold som dens Administration, Lærersonale, Elever og Undervisning. Indtil Dr. Kornerup i 1947 udsendte Ribe Katedralskoles Historie, var den Hovedværket om den højere Skoles Historie i Danmark. Men da Frederiksborg Latinskoles Historie først tager sin Begyndelse c. 1600, mens Ribe Skoles Historie rækker langt tilbage i Middelalderen, tilkommer denne Værdighed nu Værket om Ribe Latinskole. Det skal omfatte 2 Bind. Det nu foreliggende første behandler Tiden før 1660, altsaa de Tidsafsnit, man hidtil har vidst mindst om.

Ribe Latinskoles Historie kan føres tilbage til Aaret 1145 — men Forf. mener, at Skolens Oprindelse ligger mere end eet Aarhundrede tidligere. Om disse tidlige Afsnit af Skolens Historie ved vi kun lidt. Til Gengæld søger Forfatteren gennem en Skildring af det middelalderlige Skolevæsen i Danmark at give en Baggrund, der kan kaste Lys over de knappe Oplysninger om Ribe Skole. Denne Baggrund er igen tegnet med en kort Skildring af Oldtidens og Middelalderens europæiske Skolevæsen som Forudsætning.

Middelalderen kendte 3 Slags Skoler — Domskoler, knyttet til Bispe-sæderne, senere til Domkapitlerne, Klosterskoler og borgerlige Elementarskoler. Domskolerne havde fortrinsvis Uddannelse til gejstlig Virksomhed for Øje, og Eleverne gjorde Tjeneste af forskellig Art i Kirken. Klosterskolerne havde 2 Afdelinger, en for senere Munke og en for borgerlige. De borgerlige Elementarskoler var ofte Forberedelsesskoler til Latinskolerne, og de ejedes af Byerne.

1145 oprettede Biskop Elias et Domkapitel i Ribe og lagde Skolen ind under det. Kildematerialet til de følgende Aarhundreder af Skolens Historie er yderst beskedent. En vigtig Del udgøres af en Række bevarede Gavebreve. Blandt disse bør særlig fremhæves et fra 1298, ved hvilket Biskop Christiern af Ribe skænkede Skolen en Række Ejendomme, hvis Indtægter skulde gaa til Oprettelse af et Kollegium for fattige Elever — Puggaard kaldet. Meget i denne Institutions Historie er imidlertid lige saa dunkelt som i selve Latinskolens. Endnu ringere staar det dog til med vor Viden om Undervisningen i Ribe Skole i Middelalderen. Da Materialet hertil indskrænker sig til Kendskabet til nogle af de Bøger, der anvendtes ved Undervisningen, tegner Forf. først et Billede af Undervisningen, som vi kender den fra Europa, idet den synes saa ens (bl. a. anvendtes de samme Lærebøger over hele Vesteuropa), at den ogsaa maa have Gyldighed for Danmark i Almindelighed og Ribe i Særdeleshed — og det lidet, der kan drages frem om hjemlige Forhold, bekræfter denne Antagelse.

Undervisningen i Middelalderens Skole var præget af Terperi, idet Eleven ofte ligefrem gentog Lærerens Ord eller nedskrev Lærestof efter hans Diktat, da Lærebøger var faa. Hyppigt havde kun Læreren saadanne. Grammatik og Dialektik var Middelalderens Hovedundervisningsfag, mens Oldtiden havde lagt Hovedvægten paa Retorik. Endvidere spillede Undervisningen i Sang og Aritmetik med Astronomi en fremtrædende Rolle. Det fornemste Fag var dog Teologien, der før Universiteternes Tid dyrkedes paa Skolens højeste Trin.

Med Renaissance og Humanismen ændredes Skoleidealene, idet Sprogundervisningen rykkedes frem i Centrum, mens Realfagene traadte i Baggrunden. I Danmark viser nye Skolebøger og Christian den Andens Skoleordinans den nye Retnings Indflydelse. I Ribe var Rektor Backen (c. 1510) dens ivrige Forkæmper.

Med Reformationen trænger det humanistiske Skoleideal stærkere frem i Danmark, og særlig i den Skikkelse Philip Melancthon gav det. Lov-

givningen om Latinskolen i Danmark fra Kirkeordinansen 1537 til og med Uniformitetstabellerne 1656 er præget af det, hvilket er ensbetydende med, at det gjaldt indtil den store Skolelov 1739. Kirkeordinansen 1537 paabød, at der skulde være en Latinskole i alle Byer; men Skolerne i Bispebyerne skulde være »noget bedre« end de andre — til dem hørte Ribe Skole, der 1548 havde en Rektor og 4 Lærere, mens de smaa Latinskoler ofte kun havde en Rektor.

Til den følgende Periode af Ribes Skoles Historie flyder Kildematerialet rigeligere, og Skildringen af Skolens indre og ydre Forhold bliver fylldigere. 1554 forenedes Puggaard med det almindelige Hospital og gjordes til Bolig for Rektor og Hørere, foruden at der af dens Midler skulde udredes Omkostningerne ved Bispisningen af 12 Disciple. Da Stillingen som Rektor betragtedes som et Gennemgangsled til et Præstekald, skiftede Rektorerne hurtigt. I Tiden 1536—1660 beklædtes Rektoratet af 25 forskellige Mænd og af disses Dygtighed afgang Skolens Skæbne. Dens Historie indtil 1660 er derfor tegnet gennem Skildringen af de enkelte Rektors Liv og deres Forhold til Skolen. Fremstillingen af dennes administrative og andre ydre Forhold er samlet i et Par Afsnit, der hver behandler Forholdene over et længere Tidsrum. Skolens Forvaltning var uændret gennem hele Perioden — ledet af Biskop, Kapitel, Pæsteskab og Rektor. Lærernes Løn bedredes i denne Periode, ligesom flere Elever end tidligere modtog Legathjælp til deres Underhold. En Del Indtægter hentedes fra de til Skolen henlagte Løbedegnekald; men den gamle middelalderlige Skik, at Eleverne tiltog sig deres Forplejning ved Folks Døre, holdt sig stadig. Efter 1552 steg Skolens Klassetal til 6, og samtidig ansattes en Konrektor. Et særligt Lærerembede var det teologiske Lektorat, hvis Indehaver havde til Opgave at docere Teologi for de ældste Elever og de af Byens Borgere, der vilde høre derpaa.

Kildematerialet til Oplysning om Undervisningen er desværre stadig magert. Kendskabet til en Del anvendte Skolebøger, nogle Indberetninger om Undervisningen, en Stilebog fra 1641 og nogle spredte Bemærkninger udgør det vigtigste. Ved at stille dette Materiale op med den gældende Lovgivning som Baggrund giver Forf. et fyldigere Billede af Forholdene. Forf. fremhæver, at Perioden under Trediveaarskrigen og Svenskekrigene betyder en Nedgang for Ribe Skole som for saa mange andre Institutioner. Bogen slutter med nogle interessante Oplysninger om Eleverne, deres Antal, senere Skæbne, Stilling til Skolen og mere.

Ved sine indgaaende Skildringer af Rektorerne Liv og Indsats giver Bogen et vægtigt Bidrag til dansk Lærdomshistorie. Blandt Rektorerne taltes flere betydelige Mænd som f. Eks. Jens Pedersen Grundet og Peder Hegelund. Den sidste spillede en betydelig Rolle i Skolens Historie, og hans Liv og Virke gør Forf. til Genstand for en udtømmende Behandling. For adskillige af Rektorerne Vedkommende betegner Skildringen af deres Liv en første Biografi og man finder her den samme Grundighed, som præger Dr. Kornerups Artikler i »Dansk biografisk Leksikon«, til hvilket disse Afsnit af Bogen er et Supplement — maaske dens betydeligste Afsnit i det hele taget.

Iøvrigt indeholder Bogen et meget stort Antal enkelte Træk, der belyser forskellige Sider af Skolens Liv — Pengeforhold, Lønninger, Bøger, Fester, Skolekomedier, Elevernes Dagligliv, Disciplinen, Lærerne, det teologiske Lektorat, der efter teologisk Eksamens Indførelse 1629 efterhaanden mistede sin Betydning, Sangundervisningen, der gennem hele Tiden spillede saa betydelig en Rolle — og mere. Alle disse mange Emner er

stillet op med en fyldig Skildring af de forskellige Tidsaldres almindelige Forhold og Udvikling som Baggrund. Derved bliver Bogen ikke blot Ribe Latinskoles Historie, men den fyldigste Skildring, vi har af den danske Latinskoles Historie i Almindelighed.

Dr. Kornerups Metode er Lærdomshistorikerens. Med udpræget Sans for Detaljen er et omfattende Kildemateriale gennemgaaet og Enkelthederne fremdraget, hvorefter de omhyggeligt er føjet ind i Helhedsskildringen. Det maa imidlertid beklages, at Kildematerialet synes at være af en saadan Art, at det kun i ringe Grad har tilladt Forf. at give en mere farverig kulturhistorisk Skildring af Skolens, dens Elevers og Læreres Dagligliv. Ikke mindst for Middelalderens Vedkommende vilde saadanne Skildringer have været kærkomne og i høj Grad bidraget til at gøre Tidsbilledet levende for Læseren. Der er dog ikke Grund til at tvivle om, at det begrænsede Kildemateriale er aftvunget alle de Oplysninger, det rummer, og at de mange Enkeltheder i Haanden paa den erfarne Historiker er anvendt paa bedste Maade. Bogen er derfor mættet med Stof. Det har dog ikke gjort den ulæselig. Naar andet Bind foreligger med et udførligt Register, vil Bogen være en af dansk Lærdomshistories værdifulde Haandbøger.

Georg Hansen.

Thy og V. Han herred.

C. Brunsgaard og Henry E. Pedersen: Landet mod Nordvest. Thy og Vester Han Herred, I—II. Forlaget Bauta 1946—47. 331 + 347 sider.

Det er et imponerende værk om Thy og V. Han herred, som forlaget Bauta har udsendt under redaktion af C. Brunsgård og Henry E. Pedersen. Det er trykt på fint glittet papir, og der er ikke sparet på illustrationerne, hvoraf mange er sagligt gode, og næsten alle er i en meget fin gengivelse. Her behøver man ikke som ellers i de fleste lokalhistoriske værker at sidde og ærgre sig over de uanstændigt slette billedgengivelser.

Et værk som dette må ifølge sagens natur være et samlerværk. Een mand kan ikke, selv om han så brugte et helt liv dertil, mestre så mange forskellige emner, som her er behandlet. Nu er det en kendt sag, at mange kokke fordærver maden. Det sker også let — altfor let — når mange forfattere skal arbejde sammen på en bog som denne. Der fordres da en hårdhændet redaktion, der kan fordele opgaverne på passende måde og afpasse artiklerne efter hinanden, så den ene ikke råber i øst, den anden i vest. I det store og hele må man sige, at den plan, redaktionen har lagt for Landet mod Nordvest, er forstandig. De har virkelig fået skildringer af de fleste af de forhold, der er grund til at behandle. Der er selvfølgelig meget mere, man gerne ville have haft noget at vide om, men der må jo også være grænser for en anmelders videbegærlighed. Det må også fremhæves, at redaktørerne har forstået at knytte mange udmærkede medarbejdere til sig, blandt dem flere af vore førende videnskabsmænd. Stadsarkivar Aakjær skriver således om stednavne, redaktør E. Moltke om kirkebygninger, professor Skautrup om folkemålet, museumsinspektør Ellen Andersen om folkedragter, arkivar Ellekilde om folkesagn og Thylands molboer, arkitekt Engquist om byggeskik. Mere kan man da ikke forlange. Og det kan uden overdrivelse siges, at redaktionen har gjort klogt i at henvende sig til disse folk. De fleste af de afhandlinger, der er skrevet af kendte videnskabsmænd — artiklerne om planteverden,

geologi og dyreverden tør jeg ikke udtale mig om — er gode at få forstand af, ikke blot for Thylands beboere, men også for fagmanden.

I bogens forord hedder det: »Her skal nedfældes Nutidens Opfattelse af Fortidens Sæder og Skikke, Levevis og Levevilkaar. Her skal fortælles om Begivenheder, der gennem Tiderne har været med til at præge Landsdelen og paavirke Tankesættet, og om Folk fra Egnen, hvis Navne blev kendt langt ud over Soggenes Grænser.« Man har altså villet give et værk, der fortalte om egnens historie, både den ældre og den nyere. Og man har derfor også lov til at bedømme bogen som et historisk værk. Mange — ja de fleste— af afhandlingerne er ypperlige, set fra et historisk synspunkt, og giver et udmærket indtryk af udviklingen. Om en del kan man måske sige, at de ikke bringer noget som helst nyt, at de helt er bygget på det, tidligere forskere har draget frem. I og for sig kunne man godt, når opgaverne er så stærkt udstykket, vente, ja forlange, at forfatterne havde gravet dybere end deres forgængere, at de havde præsteret originalt arbejde. Men lad nu det være. Lad os glæde os over det meget værdifulde, der er. Derimod må man i et historisk værk som dette protestere, når enkelte forfattere fuldstændigt negliger den historiske udvikling, ikke mindst i så centrale afsnit som landbrug og skole. Konsulent F. C. Frandsen har skrevet den almindelige skildring af landbruget igennem tiderne. Han begynder rigtig nok med stenalderen. Men på 1½ side er han nået frem til stavnsbåndsløsningen. Det er ganske simpelt uanstændigt. Bedre bliver det selvfølgelig ikke, når de 1½ side er så fyldt med fejl, at selv en gymnasiast ville sig forbarme. Man skal lede længe, inden man finder et værk, hvor man på godt een side kan finde så mange himmelråbende påstande som på side 81 i bd. II. Fejlen er selvfølgelig både forfatterens og redaktionens. Der er ikke noget at sige til, at han ikke magter opgaven. Det er ikke hans job. Men han burde saa have sagt fra. Og redaktionen skulle for det første have forkastet dette afsnit, for det andet aldrig have ladet hr. Frandsen skrive det. Man ville dog aldrig gå til en historiker for at bede om gode råd ang. driften af sin gård. Hvorfor så søge historisk viden hos en landbrugskonsulent, en læge eller en præst. Historieskrivning er et fag som alt andet. Man kan blive en udmærket historiker uden at have studeret ved universitetet, men man kan ikke blive historiker uden at have lært faget til bunds. Det tager oven i købet lang tid. Alt for mange glemmer det. Landbrugskapitlet er ikke det eneste eksempel derpå i denne bog, selvom det er det groveste. Havde redaktionen overalt, hvor der var tale om historisk fremstilling, henvendt sig til fagfolk, kunne mange fejl og mange uheldige afsnit, som nu mispyrder en pæn bog, have været undgået.

Naar man læser en bog som denne og glæder sig over de mange fine undersøgelser og redegørelser, kommer man uvilkårligt til at tænke på, om denne form for lokalhistorie måske ikke er at foretrække for den mere gængse, hvor det er et enkelt sogn, der behandles. Hvert år præsenteres vi for et ikke ringe antal sognehistorier her i Danmark. Som regel er de skrevet af een mand. Han kan ikke have et dybtgående kendskab til alle de forskellige historiske forhold, som må behandles i en sognehistorie. Han er måske en dygtig landbrugshistoriker, men har ikke begreb om arkitekturhistorie. Og læser man bare et enkelt års produktion, bliver man slået af, hvor mange ganske ensartede forhold, der behandles og skildres. I hvert af sognene sidder lokalhistorikeren og foretager ganske de samme undersøgelser, som han endda tit ikke kan føre til bunds, fordi han ikke er specialist, og fordi han skal undersøge så meget andet

til bogen. Der er selvfølgelig folk, der virkelig kan få noget værdifuldt ud af en sognehistorie, som måske næsten bruger et helt liv til undersøgelserne. Der er vel heller ikke tvivl om, at mange af de historisk interesserede mennesker, der først og fremmest læser de sognehistoriske værker, foretrækker denne form for lokalhistorie, fordi de netop vil have noget at vide om den lille stump jord, der er deres, som ikke interesserer sig for den verden, der er udenfor Verona, selvom den så kun er på den anden side åen, hvor sogneskellet går. Vi skal ikke miskende værdien af denne form for historisk interesse. Men alligevel kan man ikke helt frigøre sig for tanken, om det ikke ville være bedre at undvære *nogle* af de mange sognehistorier og i stedet få historiske beskrivelser, der omfattede større områder, egnshistorier, skrevet af fagfolk, der virkelig kunne og ville arbejde med kilderne, folk der havde lært faget historie til bunds, enten det nu var på universitetet — hvor man da forresten heller ikke lærer det til bunds — eller gennem de mange års praktiske erfaringer i arkiver og biblioteker eller gennem arbejdet i »marken«.

Johan Hvidtfeldt.

Fra Ålborg by.

Peter Riismøller: Et Hjørne af Aalborgs Historie. Ålborg håndværkerforening 1948. 93 sider.

Peder Barkesgade i Ålborg. 1947. 19 sider, og *Nørregade i Ålborg.* 1948. 24 sider.

Ingen kender som museumsinspektør Riismøller det underjordiske og overjordiske Ålborg, og han bevarer ikke sin viden for sig selv. Med ægte fortællerglæde giver han andre af sin egen rigdom. På godt et år er det bleven til ikke mindre end 3 små bøger om Ålborgs topografi, alle i fint tryk, på godt papir og med meget smukke illustrationer af Hakon Spliid og Carlo Vognsen, tryksager der i deres ydre udstyr er forbilledlige og kan tjene andre lokalhistorikere til efterligning.

Rent topografiske værker bliver jo let ensidige, forfatteren bliver så optaget af den lille lokalitet, han nu har kastet sin kærlighed på, han glemmer, der er en verden udenfor Verona. Men det forfriskende ved Riismøller er, at han aldrig glemmer, at der er mennesker og steder udenfor Peder Barkesgade eller Strandhuset. Verdenen udenfor er vel først og fremmest Ålborg selv, og i høgerne får vi en værdifuld viden om denne bys fjerne fortid, hvad enten han som i Peder Barkesgade-bogen fortæller om forholdet mellem konge og kirke i fortidens Ålborg, eller han i *Et Hjørne af Ålborgs historie* giver værdifulde bidrag til hele strandkvarterets historie og beretter om de store købmandsslægter, om handelslivet eller om fjendernes besøg i byen. Denne bog er skrevet til Ålborgs håndværkerforenings 100-års jubilæum og handler om det nu forsvundne Strandhus, hvor håndværkerforeningen senere fik lokaler. Gården blev bygget af købmand Niels Christensen, der døde i 1607, og det er fra den Ålborg museums og Nationalmuseets smukke panelstuer stammer. Stuerne er et enestående vidnesbyrd om 1600-årenes kunsthåndværk og fortæller bedre end mange bøger, hvorledes den rige patricier forstod at indrette sig.

Man kan kun glæde sig over de tre smukke bøger og forfatterens store flid. Men på en måde ærgrer man sig også en ganske lille smule. Riismøller kender sin by. Han ved ikke blot, hvad de skrevne og trykte beretninger fortæller om den, men han forstår også at tolke de rester af selve fortiden, der endnu er bevarede. Han skylder os engang den store

samlede skildring af Ålborgs tilblivelse, den til bunds gående undersøgelse af den oprindelige byplan, dens udvikling og vækst. Derved vil han kunne give et værdifuldt bidrag ikke blot til sin egen bys historie, men også til forståelse af danske købstæders opståen og historie.

Johan Hvidtfeldt.

Grenås historie.

C. Svendstrup: Grenaa Bys Historie A—B (1938—48). 823 500 sider. Grenaa i Fortid og Nutid (1945). 529 sider. Fra det gamle Grenaa I—II (1940—45). Eget forlag.

Med bibliotekar Carl Svendstrups værk om Grenå, har denne by fået sin historie skrevet i et omfang, som det kun er få købstæder beskåret. Den egentlige byhistorie skildres i to tykke bind, dernæst gives i et særligt bind en personalhistorisk-topografisk beskrivelse af byens ældre ejendomme og deres beboere gennem tiderne. Desuden har forfatteren i yderligere to bind samlet en række mindre artikler især af kulturhistorisk indhold om enkelte emner, der ikke eller kun i ringe grad har kunnet medtages i hovedværket. Det giver ialt fem bind på mere end 2300 sider, en imponerende præstation af en enkeltmand. Forarbejder fandtes så at sige ikke, så Svendstrup har faktisk alle vegne måttet bygge på bar bund. Hans værk bærer tydeligt stofindsamlingens præg, og det er også årsagen til, at dets omfang er svulmet så voldsomt op. Med god appetit er Svendstrup gået i lag med arkivernes rækker af kirkebøger, retsprotokoller, skøde- og pantebreve o.s.v. Værket har følgende sin stærke side i den udførlige arkivalske dokumentation.

Overfor en så fyldig fremstilling kunde det da synes besynderligt at påpege mangler, for i en aldrig så omstændelig byhistorie vil der altid findes mere eller mindre væsentlige områder, som man med god samvittighed kan overlade til efterfølgerne at tage sig af. Det gælder dog her noget så centralt som byens økonomiske historie, der i forhold til værkets omfang synes noget stedmoderligt behandlet, og som oftest indskrænkes til handelens kår og bymarkens udnyttelse. Håndværket er strejft her og der i de fem bind, men noget samlet om håndværket findes ikke. Det havde dog været af interesse at vide, om der har eksisteret andre laug end ligfærdslauget, hvad der vistnok ikke har. Heller ikke står der noget om, at grenåmestre lod sig indskrive i nabobyernes laug, f. eks. i Århus, og heller intet om borgerskabets sammensætning af indfødte og indvandrere, hvor der dog kunne bygges på Albert Olsens fremstilling i Acta Jutlandica IV. Men når denne anke er fremført, skal det villigt indrømmes, at ellers findes der næppe noget område af byens liv af nogen betydning, som ikke er omtalt, selv nutidens sportspræstationer er kommet med.

Noget overraskende begynder Svenstrup sin fremstilling om ikke ved verdens skabelse så dog 2000 millioner år tilbage, da jorden var en glødende kugle, men når dog efter et halvt hundrede sider geologi og arkæologi til den egentlige byhistorie. Det store og interessante møntfund i 1910 af over 12 000 mønter fra Valdemar Sejrs tid får en indgående omtale, men mere nyt stof er der i publiceringen af udgravningerne af Grenå gamle kirke, hvorom man hidtil kun har vidst såre lidt. Allerede i 1165 ved vi, at Erling Skakkes nordmænd plyndrede Grenå, og af de ulykker, som i form af fremmede krigsfolks hærgen og store ildebrande findes i de fleste købstæders historie, har også Grenå fået sin rigelige og omhyggeligt skildrede part. Vedrørende Grenås forhold til oplandet knytter sig

på grund af naturforholdene en særlig interesse til Kolindsund og Anholt. Saxo og sagaer fortæller om søslag på Kolindsund, og endnu i midten af forrige århundrede var der fast rutesejls mellem Grenå og Kolind, et interessant bidrag til udnyttelsen af de indre jyske vandveje. Det vigtige landvindingsarbejde i årene 1872—79 skildres indgående. Anholts forbindelser med omverdenen formidles for det meste over Grenå, hvorfra adskillige skuder gik i fart for at forsyne øens fyr med brændsel, og hvortil anholtboerne kom for at føre deres produkter til salg på byens torv, især vraggods og skalotløg, der kunde gro i øens magre sand, og for at forsyne sig med de nødvendige fremmede produkter for det kommende år.

Bystyret får en indgående skildring med så vidt mulig fuldstændige lister over byfogder, borgmestre, rådmænd og andre øvrighedspersoner. Blandt byfogderne findes den danske skueplads' første Jeronimus-fremstiller, J. N. Ulsøe, »en ypperlig sanger, god musicus og lykkelig poet«, og den kendte venstrefører Christoffer Krabbe. En særlig interesse har forfatteren i de kulturelle tilstande, som de afspejles i justitsprotokollerne. Der oprulles her adskillige mærkelige menneskeskæbner. Hexe og troldkarle straffes med bål og brand. En vis Mette hexede uvejr på havet, og Sidsel ramte ved hjælp af et døbt voksbarn sin arge fjende, Jep, med døden. Det er barske skildringer fra overtroens mørke tidehverv. Fra en senere tid skildres den uforbederlige kværvulant og fæle tingstud, toldereren Mads Lysholt, indblandet i utallige retssager, der efter at have deltaget i byfoged Blichfeldts begravelse stævnedede enken for overtrædelse af luksusforordningen for at få trediedelen af bøden, en ret betydelig sum. Af ikke ringe kulturhistorisk værdi er den detaillerede beskrivelse af en fornem begravelse, som også kan udledes af retssagen. Disse skildringer af bylivet på 16—1700-tallet er vist værkets mest tungtvejende del.

I sin fremstilling søger C. Svenstrup gerne at placere hændelserne i Grenå i relation til rigets almindelige historie, ligesom der lejlighedsvis sammenlignes med forholdene i andre byer. Skildringen er ført helt frem til udgivelsesåret med en indgående redegørelse for byens virksomheder, institutioner, foreninger og sammenslutninger samt for etaternes virke i staden.

Når C. Svenstrup derfor i forordet til bind A siger: »Denne bog er skrevet for Grenaa Bys Indbyggere . . . samt for de faa andre, der søger udtømmende Oplysninger om et eller andet Forhold i Grenaa«, så er det for beskedent sagt. I virkeligheden indeholder værket interessante bidrag til landets og folkets almindelige kulturhistorie, som takket være en omhyggelig dokumentation vil være let at udnytte f. eks. for den, der vil skildre det borgerlige dagligliv på 16—1700-tallet.

Værket er ledsaget af et billedmateriale især bestående af byprospekter og portrætter samt et antal meget oplysende kort, ældre og nyere, originale og rekonstruerede. Papir- og andre vanskeligheder har medført at stoffets fordeling indenfor de enkelte bind ikke er logisk gennemført, men herpå er rådet bod ved enkelte rekapitulerede oversigter og ved et omfattende register. Det er al ære værd, at der har kunnet skaffes midler til, at værket har kunnet udkomme i så stort et omfang, for det er ikke alene et omfattende værk, C. Svenstrup har skrevet, det er også et grundigt og pålideligt værk.

Sigvard Skov.

Viborg-litteratur.

Henri Hansen: Litteratur om Viborg. Udgivet af Viborg byhistoriske Arkiv. 1948. 99 sider.

Personalet ved en række af landets centralbiblioteker har i de senere aar øvet en overordentlig fortjenstfuld indsats ved at udarbejde bibliografier over litteraturen vedr. de paagældende byer. Ind i rækken af disse bibliografier, der bl. a. omfatter Aarhus, Frederiksberg, Gentofte, Horsens, Odense og Silkeborg, følger sig smukt den fortegnelse over »Litteratur om Viborg«, som er udarbejdet af byens overbibliotekar, og som er udsendt som nr. 1 i det nystartede »Viborg byhistoriske Arkiv«s skrift-række.

Fortegnelsen, der rummer 1215 titler, og som er ordnet efter det i folkebibliotekerne anvendte decimalclassesystem, omfatter bøger og tidsskrift-artikler. Indholdet af aviser er derimod ikke registreret. Dette savn vil dog snart være afhjulpet, idet det byhistoriske arkiv har paabegyndt udarbejdelsen af et register (paa kort) over det vigtigste stof i byens aviser fra 1773 til dato. — Som et eksempel til efterfølgelse bør iøvrigt fremhæves, at bibliografien indeholder en fortegnelse over ligprædikener over personer, der er begravet i domkirken.

Af ethvert bibliografisk arbejde kræves først og fremmest fuldstændighed og nøjagtighed. Fuldstændighed er dog vanskelig — for ikke at sige umulig — at opnaa. Forfatteren skriver selv i indledningen, at ingen bedre end han selv ved, »at bibliografens drøm om fuldstændighed ikke er opnaaet«. Alligevel tør det dog siges at være imponerende, hvad han har faaet med, ikke mindst af tidsskrift-artikler, og der vil næppe være mange væsentligere bidrag til byens historie, som savnes. M. h. t. de bibliografiske oplysningers fyldighed og nøjagtighed har forf. imødekommet ethvert rimeligt krav; hvor titlen saaledes ikke giver tilstrækkelig oplysning om indholdet af en bog eller en artikel, er de nødvendige oplysninger meddelt i en note.

Netop Viborg og Viborgs historie rummer saa meget af almen interesse, at en bibliografi over litteraturen om denne by udfylder et særlig stort savn. Det er saaledes af stor værdi i denne bog at faa en samlet fortegnelse over den litteratur, der foreligger vedr. den nørrejyske stænderforsamling, snapstinget, den flere gange planlagte oprettelse af et jysk universitet i byen og — sidst, men ikke mindst — vedr. domkirken og Skovgaardens arbejder i den.

Kun een væsentlig anke kan rettes mod bogen: der savnes et forfatterregister.

Aage Bonde.

Sognehistorie.

H. M. Henriksen: Ringe sogn. Historie og geografi. I kommission hos M. Berthelsen, Ringe, 1948. 365 sider. *Holger Willadsen: Bryndum—V. Nebel.* En skildring af udviklingen i sognene fra udskiftnings-tid og op til vore dage. Paul Schrøder & søn, Eshjerg, 1947. 246 sider. *Alfred Kaae: Laasby sogn gennem tiderne* (Gern herred I). Kaaes forlag, Kronhede pr. Ulfborg, 1948. 276 sider. *Chr. Heilskov og H. E. Jensen: Dallerup sogn i fortid og nutid.* Faas hos H. E. Jensen, byskolen, Toustrup, 1948. 176 sider.

Ringebogen indledes med afsnit om overfladeforhold, oldtidsminder, landsbyernes oprindelse, tienden, fæsteforholdet, Svenskekrigene, »det

mørke århundrede« (d.v.s. 1700-tallet) og et kapitel om udskiftningen. Efter denne indledning kommer skildringen af sognets 6 landsbyer og 3 herregårde. Forfatteren, der i en årrække har været lærer i en af sognets skoler, kender naturligvis dette ud og ind. Der er kortskitser over jorden i hvert ejerlav, og herpå er indføjet indsamlede marknavne. Et stort arkivarbejde ligger bag de mange oplysninger om ejer- og fæsteforhold, om gårdes beliggenhed og bygninger og om de tilliggende jorder. Efter at byerne og herregårdene således er gennemgået, følger kapitler om Ringe kirke, om præsterne, om skolevæsenet (3 skoler + friskolen i Sødinge m. v.), store afsnit om forretningsbyen Ringes fremvækst og om det kommunale styre. Med et lille kapitel om livet i fest og glæde slutter bogen.

Skildringen, der er præget af forfatterens glæde over sin egen (»et stykke natur, der er som en Paradisets have« (s. 14), henvender sig naturligt nok, som den slags bøger nu engang gør, først og fremmest til sognets beboere; men der er også træk af interesse for andre. Bogen er velskrevet, og den har mange og gode fotografier af personer, der har virket i sognet, af bygninger o. l. Det er således en smuk bog, som både forfatter og sogn har ære af.

Lidt malurt er det dog vel næsten en anmelders pligt at blande i dette bøger. Man kunne have ønsket fyldigere kildehenvisninger. Nu og da er det ikke let at gætte, hvor forfatteren har hentet sine oplysninger. Man bør heller ikke nøjes med et ældre aftryk af et dokument, når en afskrift af originalen let må kunne fremskaffes eller tilmed en nyere, pålidelig trykt gengivelse findes. S. 36 gengives således et kongebrev efter Leerbech's sognebeskrivelse fra 1826, skønt Secher har brevet i sin udgave af forordninger; det er her let at konstatere, at brevet ikke er fra 1562, men fra 1567, og at der iøvrigt er flere andre unøjagtigheder i Leerbech's (og Henriksens) gengivelse.

S. 220 f. refereres et kongebrev vedrørende sognepræsten Niels Adamsen. Datoen for dets affattelse angives ikke, heller ikke at det refereres efter »Kancelliets brevbøger« (brev af 17/12 1580), et par linjer af referatet er iøvrigt oversprunget, — s. 222 refereres et andet kongebrev, der ligeledes mangler datering (af 1636 18/2), også her må referatet i »Kanc. brevb.« være lagt til grund; men der er unægtelig adskillige mærkelige afvigelser.

Citeres breve i en fremstilling som den her omtalte, vil det rimeligste vel være at citere brevene eller dele af dem ordret, evt. med forenklet bogstavering. Er brevet ikke så værdifuldt, at det fortjener at gengives ordret, bør dets oplysninger indarbejdes i den almindelige tekst. I stedet har forfatteren i de her fremdragne to sidste tilfælde ladet referater fremhæve, så man er tilbøjelig til at tro, at det er brevene selv, man får gengivet; det synes urimeligt.

Disse indvendinger er af mere principiel og delvis af formel art. På et andet mere centralt punkt kan der rettes væsentlige anker mod bogens fremstilling. Dette gælder opfattelsen af dyrkningsfællesskabet i landsbyerne inden udskiftningen. S. 57 hedder det: »Næsten alt var fælles, Kornmarken var fælles, Græsmarken var fælles, og Byhyrden var fælles. Agrene i Kornmarken skiftede mellem Gaardene fra Aar til Aar. Kun Bygningerne, Toften, en enkelt Ager hist og her samt Skovmaalet til Gærdselshugst laa fast til den enkelte Gaard«. Noget bevis for, at agrene i »Kornmarken« skiftede mellem gårdene fra år til år (det såkaldte årsskifte) anfører forfatteren imidlertid ikke. Og der er næppe heller tvivl

om, at han har misforstået forholdet; så kommunistiske var fynboerne næppe. En lignende misforståelse kommer frem s. 31 f., hvor der står: »Et Aar tog Gaardene Jordstykkerne i et Skifte med øst—vestgaaende Agre i Brug fra Syd, næste Aar fra Nord. Det kaldtes *Solskifte*. Dette Forhold blev lagt til Rette i Jernalderens sidste Aarhundrede, samtidig med Sammenflytningen i Landsbyer«. Det må siges at være en ny og simpel, omend helt forkert forklaring af solskiftet. Det er, som om forfatteren ikke er tilstrækkelig fortrolig med den almindelige historiske litteratur og dens problemer; man vover sig ugerne ud på det dybe vand med ham ved roret.

Fra de paradisiske fynske egne flytted man med Bryndum—V. Nebel bogen til de mere barske egne nord for Esbjerg. Bogens forfatter er gård-ejer Holger Willadsen. V. Nebel var indtil 1943 anneks til Bryndum sogn. Det er hovedsognet, forfatteren først og fremmest vil skildre, og som undertitlen angiver, er det tiden siden udskiftningen, der især har hans interesse; men han har dog også villet give kirken og dens præsters historie siden reformationen; det havde været bedre, om også dette afsnit først var begyndt o. 1800; det hører til bogens svageste, og man fristes her — som i mange værker af samme art til at spørge: Har det overhovedet nogen interesse for sognets beboere og for den sags skyld alle andre ikke specielt personalhistorisk interesserede at få opremset alle disse personlige oplysninger om præsterne og deres koner, hvad deres forældre hed, hvornår de blev studenter og kandidater, hos hvem de var huslærere o.s.v. o.s.v? Ja, det kan i visse tilfælde have reel betydning, men oftest har det det ikke. Man skulle synes, at lokalhistorikerne skulle være de første til med sund sans at bryde gennem dette lærde væsen og skille klinten fra hveden. Nu slæber de alt for ofte videre med hele læsset fra Wibergs præstehistorie, eller hvor det ellers hentes, og det tjener jo kun til at skjule, at man oftest intet ved om den betydning, disse præster har haft for deres sogne. Men tilbage til Bryndum—V. Nebel bogen.

Forfatteren af den har utvivlsomt haft den bedste vilje til at præstere et godt stykke arbejde; nogen god bog er det imidlertid ikke blevet til. Willadsen er tydeligt nok ikke nogen pennens mand; han udtrykker sig adskillige steder meget ubehjælpsomt. Ofte foretrækker han også at lade andre tale for sig; f. eks. aftrykker han landvæsenskommissionsforretninger med tilhørende bilag, tung og tør kost, i stedet for at lade disse skrivelser oplysninger indgå i en personligt affattet fremstilling.

Det virker også helt forældet at læse forfatterens betragtninger over et sogn, der fortæller, at Bryndum kirke er opført af tvende kæmper, som skal være begravet i en høj inde på kirkegården. Forfatteren bemærker ganske vist, inden han går i lag med sagnet: »Med Hensyn til Kirkens Opførelse fortæller Sagnet, om hvis Ægthed næppe nogen nulevende kan sige mere, end hvad Fornuften i den Henseende finder rimeligt« (s. 92). Men derefter anstilles betragtninger over, hvor de to kæmper ellers kunne tænkes at være begravet (»Det kunde være lige saa rimeligt, at de var begravet i Sakristiet« (s. 92) . . . »Om Ligene af de tvende Kæmper senere i Tiden er begravet i selve Kapellet, da Kisterne var opraadnede, vides ikke« (s. 93)). Spekulationer af denne art hører ikke hjemme i en historisk fremstilling; her må sagn og virkelighed kunne skelnes fra hinanden.

Man spørger også her nu og da, hvor forfatteren har sine oplysninger fra. Man får straks sine tvivl, om nu også den s. 105 citerede »indskrift«,

som præsten Jon Madsen skal have ladet sætte på altertavlen, virkelig har siddet der. Den synes efter sin ordlyd at være et stykke af en større helhed, og i Karl Hansens artikel om Bryndum sogn i »Fra Ribe Amt« 1917, s. 483, genfinder man »indskriften« som led i en indberetning fra Jon Madsen, dateret 1. maj 1649; denne indberetning kan ikke være forfatteren ubekendt. Oluf (af forfatteren kaldet Ole) Nielsen, der i »Skadst herred« s. 233 gengiver »indskriften«s ordlyd, oplyser da heller ikke noget om, at den har stået på altertavlen; men siger, at den stammer fra en optegnelse fra 1649. Derimod skriver han, at Jon Madsen har givet Altertavlen til Bryndum kirke, »hvilket en nu udslettet indskrift angav« (!)

Det er godt, at forfatteren iøvrigt har ladet være at skrive om sognet før udskiftningstiden. Med det kommunale liv er han mere fortrolig. Mange af biografierne af sognerådene er vel tørre og skematiske, men her har forfatteren dog fast bund under fødderne. På et punkt må han afgjort roses, og det er m. h. t. biografierne af de sidste sognepræster. Her møder man den virkelig gode ide at lade endnu levende, forflyttede præster, i et tilfælde en afdød præsts datter, fortælle om deres, i sidste tilfælde faderens, indtryk fra sognet. Der er i 3 tilfælde kommet virkelig gode skildringer ud af det med billeder fra sognets kirkelige liv set fra præstegården. Måske har denne fremgangsmåde allerede fundet anvendelse i andre lokalhistoriske værker; den fortjener i hvert fald at slå an.

Det er næppe forsvarligt at afslutte det triste anmelderarbejde med denne bog uden at notere, at bogen skæmmes af en mængde trykfejl, ikke mindst i navne. Et par latinske indskrifter (s. 104) er naturligvis heller ikke gået ram forbi. — — —

Bogen om Låsby sogn gennem tiderne ligger i en særklasse. Først og fremmest, fordi forfatteren, der tidligere har arbejdet med lokalhistorien, kan skrive og forstår at sætte sit stof op. Læs f. eks. blot de første sider af det indledende kapitel »Landkending«, hvor der fortælles om, hvordan forfatterens sind blev lukket op for »Landsbyhistoriens Poesi« (s. 7). Dermed skal naturligvis ikke være sagt, at der ikke er kedelige partier i bogen; det er der; men hvor lejlighed byder sig, er pegasen i almindelighed redebon.

Udover den almindelige historiske fremstilling af sognets historie indtil 1812, da bønderne købte deres gårde til selveje, findes der særlige afsnit om sognets herregård (Kalbygård) og om landsbyerne, om sogne-styre og moderne fællesdrift, om kirken og skolerne og til slut et kapitel »Gammel Landsby«, hvori forskelligt folkemindestof har fundet plads. Der synes i det hele at være god balance mellem det gamle og det nyere — de sidste 50 års udvikling er ikke glemt.

Der er vel ingen grund til at tro, at forfatteren har udnyttet alt kildestof; det kan heller ikke forlanges med billighed. Der er imidlertid gjort et godt arbejde med stofindsamling fra kirke- og tingbøger, fra skifte- og fæsteprotokoller m. v. Lensregnskaberne kunne utvivlsomt have givet mere, tiden mellem reformationen og svenskekrigene er noget stedmoderligt behandlet.

Forfatteren bruger adskilligt sagnstof — det liver op i fremstillingen; — han er dog vist for optimistisk, når han finder »en ældgammel tradition bag« (s. 51) eller »et levende minde fra tidlig middelalder« (s. 12); men han ræsonnerer dog ikke ud fra deres formodede historiske kerne.

Man mærker iøvrigt hurtigt, at forfatteren kender i hvert fald en del til alm. historisk litteratur; det viser sig i hans bedømmelse af de forskellige problemer, han kommer ud for. — Der er s. 12 ff. gode bemærkninger om jordfordelingen mellem sognets forskellige ejerlav og om balancen mellem sognets byer til forskellige tider. Derimod kommer han for let om ved spørgsmålet, i hvor høj grad markbogens angivelser af sædskifter i de forsk. åse er et udtryk for reelle brugsmåder eller kun taksation. I en note (s. 91), som dog måske er senere tilføjet, bemærkes om disse taksationer, at »de falder sikkert temmelig nøje sammen med de Sædskifter, som brugtes«. Det behøver nu ikke at være tilfældet; i sjællandske egne med uomtvisteligt trevangsbrug kan man let finde åse, der er takserede til sædskifter, der ikke passer ind i trevangsbruget. — Der kan således findes et og andet at kritisere; men hovedindtrykket ændres ikke herved, at det er en velskrevet, vederhæftig bog, pænt trykt og smukt udstyret, dels med fotografier, men først og fremmest med forfatterens egne sobre tegninger og vignetter. — — —

I forordet til bogen om *Dallerup sogn* gør H. E. Jensen opmærksom på, at bogen »er et Lejlighedsarbejde, ikke et gennem mange Aars taalmodigt Slid samlet Værk«; han tilføjer lidt efter: »Det vil derfor være let for Fagfolk at paapege Mangler og at finde Stof frem, som kunde gøre det mere afrundet og udtømmende«. Der er således taget kraftige forbehold. Den lille beskedne bog har imidlertid nok en mission i sit hjemsohn og er ikke dårligt skikket hertil. Der er vel på sine steder en del tørt stof; men det almindelige indtryk bliver dog, at det er en helt læselig bog. Den bygger overvejende på tidligere trykt stof; men det har jo også sin betydning, at dette bliver gjort tilgængeligt for den stedlige befolkning. Det havde været ønskeligt, om forfatterne under korrekturlæsningen havde slået kildehenvisningerne efter. På s. 65 er det måske særlig grelt med fejlene. L. 16 f. o. skal læses III i st. f. VIII, l. 21 f. o. s. 377 i st. f. 337, og l. 9 f. n. s. 377 f. i st. f. 379.

H. E. Jensen har forsynet bogen med 92 illustrationer. De er ikke så levende som Kaae's; men vil sikkert have blivende topografisk værdi og pynter afgjort.

C. Rise Hansen.

Anholt.

Peter Linde: Anholt. Udg. af Erik Myrdahls bogtrykkeri 1948. 187 sider.

Rent litterært må »den insel Anholt, som snarere fortjener det navn af en sandbakke end af et land« for tiden siges at være tilsmilet af lykken. Hvorfor skal netop den lille ø i løbet af et par år behandles i to bøger? Først Hobolts bog i 1946 (se Fortid og Nutid XVII, 110 f.) og nu Peter Lindes. Hvorfor er det ikke de to andre kattegat-øer Samsø og Læsø eller den mærkelige Rømø, der fanger interessen?

Peter Lindes nye bog er ligeså lidt som Hobolts værket om Anholt igennem tiderne. Den er ikke bygget på indgående kildestudier i arkiver, der er ikke hentet nyt og afgørende materiale frem. Men forfatteren har vandret rundt på øen, han kender alle de store og små mindesmærker, der fortæller om fortiden og dens mennesker, og han forstår at berette derom på en fængslende og let måde. Bogen er ikke blot velskrevet men også smukt udstyret. Det er en fornøjelse at læse den, og selvom det må indrømmes, at formatet er lige lovlig bredt, er det også en fryd at blade i den. Det er få lokalhistoriske værker, man kan sige det om. Lindes Anholt bog er let kost, sammenlignet med den tunge, ufordøjelige og ofte

ufordøjelige kost, de fleste sognehistorikere ellers byder på. Mange af vore sognehistorikere kunne her lære lidt om, hvorledes man på en underholdende og dog ædruelig og pålidelig måde kan skildre fortiden. Men skulle der være nogen, der tænker på om tre år at udgive en ny Anholt bog, vil det dog vist være tilrådeligt, at han gravede nyt stof frem fra arkivernes uudtømmelige skatte, så nogle af de »mange gåder og uløste problemer«, Anholt efter Lindes eget udsagn rummer, kunne blive løst.

Johan Hvidtfeldt.

Norsk Empire.

Jan Hendrich Lexow: Bergenske Empiremøbler. Udgivet af Vestlandske Kunstindustrimuseum 1948. 72 sider.

Den unge norske Kunsthistoriker Jan Hendrich Lexow har udsendt en Bog om »Bergenske Empiremøbler«. Den vidner baade om Flid og om Evne til at ordne Stoffet efter en klar Disposition. Smaa skarpsindige Iagttagelser bringer flere Gange Forfatteren et langt Skridt videre og skaffer tilsidst Løsningen paa to af de vigtigste Problemer, han beskæftiger sig med, nemlig hvilken Kunstner, der har Æren for den specielle bergensiske Udformning af Empireindlægningerne, og hvem den Snedker er, der har udført de fineste og bedste af Møblerne i den behandlede Gruppe.

Bogen er udgivet af Vestlandske Kunstindustrimuseum med Bidrag fra Det nyttige Selskab til Minde om dets Grundlægger Johan Bøgh paa 100-Aarsdagen for hans Fødsel den 27. Maj 1948. I Kunst og Kultur's første Aargang 1911 offentliggjorde Bøgh en Artikel om »En gruppe bergenske empiremøbler«, det første Arbejde indenfor norsk Møbelforskning, der med fuld Sikkerhed sted- og tidsfæstede en Møbelgruppe fra Perioden efter Reformationen. Denne Artikel har naturligvis dannet Grundlaget for Lexows Arbejde; men han har udvidet Stoffet gennem Arkivstudier og ved en omfattende Registrering af bergensiske Møbler i Museer og private Hjem. Desuden har Forfatteren gennem et længere Studieophold i Danmark sat sig ind i Forholdet mellem dansk og norsk Møbelstil i det paagældende Tidsrum.

Som bekendt findes der kun meget sparsom Litteratur om den danske Møbelkunst i Empiretiden, til trods for, at det er en af de faa Perioder, hvor Møbelhaandværket her i Landet har skabt en selvstændig, national Stil. De typiske lyse Figurindlægninger, ofte med Motiver fra græsk Vasemaleri, anbragt i den mørke Mahogni, er en Dekorationsform, der har udviklet sig i Danmark og derfra bredt sig til de omliggende Lande. Men man ved ikke, hvem der har skabt den, og det ligger heller ikke klart, hvornaar den er opstaaet. Hidtil har man ment, at det var omkr. 1805, saaledes som ogsaa Lexow anfører; men nyere Undersøgelser har vist, at den kan paavises her i Landet saa tidligt som i 1790'erne (se min lille Bog »Danish Furniture of the Eighteenth Century«, 1948, S. 34). Til Norge naar Figurindlægningerne ifølge Lexow først 1814.

Forfatteren har inddelt sin Tekst i tre Afsnit med Titrerne: Stilen, Snedkerne og Møblerne. I det første Kapitel fortælles der om, hvorledes Empirestilen fra Frankrig via Tyskland og Danmark kom til Norge; ogsaa den svenske og engelske Paavirkning omtales. Det næste afsnit bringer mere nyt Stof, navnlig i Form af statistiske Kurver over Tilgangen af Snedkere i det bergensiske Lav, over »Meubel- og Industri-Magazinet«s Omsætning i Aarene fra 1818 til 1852. Forfatteren har haft den udmær-

kede Idé at foretage en systematisk Gennemgang af Snedkernes Annoncer i Bergens Adressecontoirs Efterretninger fra 1840 tilbage til 1785, da den første dukker op. Dette Materiale indeholder mange Oplysninger af Interesse. Dels naturligvis Navne paa en lang Række Snedkere, dels Angivelser af de forskellige Træsorter, der kommer paa Mode; man kan f. Eks. følge, hvorledes Mahognien under Fastlandsspærringen bliver mere og mere sparsom og erstattes af hjemlige Træarter som Birk, Eim o. a., der yderligere bliver populære efter Norges Selvstændighed i 1814, da de »nationale« Materialer kommer i Højsædet. Ogsaa de enkelte Møbeltypers Opdukken i Bergen kan spores, og hvad der er ligesaa interessant, Samtidens Betegnelser paa disse Møbler: »Frokostbord«, »Speilcommoder« og lign., for blot at nævne nogle af de Emner Materialet belyser. Der er ingen Tvivl om, at en Gennemgang af tilsvarende danske Annoncer vilde bringe os et langt Skridt videre i Kendskabet til Empirens Udvikling indenfor Møbelhaandværket i Danmark.

I Bogens sidste Afsnit behandles de ca. halvandethundrede Empiremøbler med Figurindlægninger, der er bevaret fra bergensiske Snedkerværksteder. Paa en Del af dem indgaar som et Udslag af den nationale Selvhævdelse efter 1814 Bergens Byvaaben i Dekorationen, omgivet af det norske Handels- og Statsflag; ved Hjælp af Flagtyperne kan disse Møbler dateres til Aarene mellem 1815 og 1821. Som allerede nævnt lykkes det Forfatteren at paavise, at det er den bergensiske Kunstner J. F. L. Dreier, der er Skaberen af den specielle bergensiske Ornamentik, der anvendes i Indlægningerne, og at en stor Gruppe af de fineste Møbler er udgaaet fra Snedkermester Abraham Bø's Værksted i Bergen. Forfatterens »Jagt« paa disse to Personer er sat op som en hel Kriminalroman, først paa sidste Side røbes den »skyldige« Snedker. Aabenbart for at Læseren ikke paa et for tidligt Tidspunkt skal opdage, hvem han er, er hans Navn ogsaa hemmeligholdt i Billedunderskrifterne, saa at man bagefter har et frygteligt Besvær med at slaa efter, hvilke af de afbildede Møbler det egentlig er, han har lavet.

Af Bogens 48 Illustrationer er næsten Halvdelen Detailler af Indlægninger og Dekorationer, hvad der i høj Grad kan glæde en Læser. Alt for ofte udgives der Møbelbøger, som kun er illustreret med Helhedsbilleder. »Bergenske Empiremøbler« er i det hele taget en god Bog, man glæder sig allerede til Forfatterens næste.
Tove Clemmensen.

Svensk hjemstavnbevægelse og folkelivsforskning.

Svensk bygd och folkkultur i samling, forskning och vård. Red. af Sigurd Erixon og Åke Campbell. I—IV. Bokförlaget Gothia AB., Stockholm, 1946—48. 1600 sider.

Den svenske »hembygdsrørelse« kan næppe sammenlignes med de tilsvarende åndelige bevægelser i noget af de vesteuropæiske lande. Den griber ind på en lang række områder, den omfatter folkedans, »hemslojd«, museer og ungdomsarbejde, undersøgelser af svensk folkeliv og fredningsarbejde. Mens vi har godt en snes lokalhistoriske samfund i Danmark, har man i Sverige mere end 700 forskellige foreninger, der virker for »hembygdsvård«. De fleste omfatter kun et enkelt sogn, men almindeligvis er de rent lokale »hembygdsforeninger« samlede i forbund, som regel lensforbund. Det er forbundene, der udgiver de smukke hjemstavnstidsskrifter, der på mange måder kan være et forbillede for

de danske lokalhistoriske årbøger, ikke mindst hvad angår det ydre udstyr og det gode samarbejde mellem de personer og foreninger, der er med i hjemstavnsarbejdet. Nogen institution, der helt svarer til Dansk historisk Fællesforening og Landslaget för bygde- og byhistorie i Norge, findes ikke i Sverige, selvom man i Samfundet för hembygdsvård, der udgiver tidsskriftet »Bygd och Natur«, har et fællesorgan, der omfatter ca. 20 »hembygdsförbund« og kredse samt 50 beslægtede organisationer, der på forskellig måde støtter hjemstavnsarbejdet. Samfundet er i høj grad rådgivende, ikke mindst indenfor hjemstavnsbeskyttelsen, og det har knyttet en hel stab af arkitekter og vejingeniører til sig.

Det svenske hjemstavnsarbejde er så mangearartet og forskelligt, at det er meget vanskeligt at få et overblik derover. I betragtning af bevægelsens store åndelige og kulturelle betydning var det naturligt, at Institutet for folkelivsforskning ved Nordiska Museet i samarbejde med Stockholms Högskola påtog sig en inventering af hele hjemstavnsbevægelsen, så man kunne få klarhed over dens udbredelse, dens forskellige former og dens samvirken med nutidens øvrige kulturelle og sociale arbejde. Resultatet af denne undersøgelse foreligger nu i et stort værk, der er redigeret af to af svensk etnologis førende mænd, Sigurd Erixon og Åke Campbell. I de fire store bind gives en oversigt over folkelivsforskningen og hjemstavnsbevægelsen, deres indbyrdes forhold og deres forbindelser med en lang række andre kulturelle fænomener, kunst, landbrug, film, kirke, presse o.s.v., ligesom de forskellige sider af det kulturhistoriske arbejde er behandlet. Desuden indeholder hvert bind en række skildringer af hjemstavnsbevægelsen i de enkelte egne. Blot for en ordens skyld skal det noteres, at bogens udstyr er netop så fint og smukt, som vi nu engang er vant til i svenske bøger. Papiret førsteklasses, billederne og den tekniske gengivelse deraf så gode, at enhver dansker bliver misundelig. Vi lærer vist aldrig svenskerne den kunst af.

Der er næppe den side af hjemstavnsbevægelsen, man ikke får belyst i det store værk, og læseren får et nuanceret og stærkt indtryk af dens kulturelle betydning og åndelige kraft. Men nægtes kan det dog ikke, at billedet er blevet noget flimrende. Det er ligesom hovedlinierne forsvinder i den store stofmængde og de mange detaillier, og til tider kan man også ærgre sig lidt over de mange gentagelser, der må blive i en bog, som er blevet til på denne måde. Et lidt mindre omfattende værk, og ikke mindst et mindre antal artikler ville uden tvivl have gjort fremstillingen lettere at læse. Man har villet have for meget med. Dette skulle være bogen om svensk folkelivsforskning og hjemstavnsbevægelse. Og rigtigt er det selvfølgelig, at har man arbejdet sig igennem de 1600 sider, så kender man arbejdet, ikke blot i de store rigsinstitutioner, men også ude i sognene. Man har set, hvor nær forbindelse der er mellem »hembygdsföreningen« og museerne, ikke mindst hvor man har en »hembygds gård«, der også er museum. Derfor vil værket sikkert kunne interessere vore lokale museumsfolk, der her kan hente impulser og tilskyndelser, så meget desto mere som det svenske museumsvesen jo er kendt for at stå meget højt. Her i Danmark vil vi vel nok synes, at der er for mange små museer, og at arbejdet derfor tit bliver for spredt, tilfældigt.

En dansker, der læser denne bog, vil først og fremmest blive slået af den store forskel, der er mellem Sverige og Danmark, ikke blot i ydre organisatorisk henseende, men også m.h.t. mål og midler. For vore for-

eninger spiller fredningsarbejdet, museumsvæsen og folkelivsundersøgelser en underordnet rolle. Deres vigtigste opgave er udgivelsen af årbogen, hvis indhold væsentligst er historisk, først og fremmest bygget på skriftligt kildemateriale. Der er sikkert noget galt heri. Vi er for ensidige. Vi har endnu ikke helt forstået museernes og folkelivsforskningens store værdi for det historiske undersøgelsesarbejde. Det skyldes selvfølgelig den særlige udvikling af vort lokalhistoriske foreningsarbejde, der har fulgt helt andre baner end det svenske. Men det er også grundet i den aktuelle situation, vi i øjeblikket er inde i, hvor mange af vore mindre museer ikke har en ledelse, der kan få de virkelig historisk interesserede draget med ind i arbejdet, ligesom museumsfolkene altfor tit mangler kontakt med de folk, der er ledende i den lokalhistoriske forskning på deres egn. Skæbnesvangert er det også, at der ikke i øjeblikket ved noget af universiteterne findes nogen lærestol i kulturhistorie og folkelivsforskning. Vi er på dette område — som på så mange andre indenfor det historiske arbejde — blev sejlet agterud af vore nordiske frænder. Vi kan uden tvivl lære noget af dem. Vi kan også lære af denne bog, selvom vi vel aldrig ville drømme om at efterligne svenskernes organisationsform, ej heller den ensidighed, der ofte kan være i deres forskningsarbejde, en ensidighed, som også Svensk bygd- og folkkultur bærer vidne om. En udlænding, der læser dette værk, kunne godt fristes til at tro, at man i Sverige kun havde sognearkiver. Ordet Rigsarkiv forekommer overhovedet ikke. Landsarkiv er nævnt to gange.

Det er i sig selv et vigtigt stykke svensk kulturhistorie, der her er skrevet, et værk der fortæller om det åndelige liv i den svenske hembygd, et liv, der måske kan synes rigere end det, der leves i den danske landsby, men i hvert tilfælde er forskelligt derfra. For udlændinge er bogen ikke blot en beretning om svensk hjemstavsbevægelse og folkelivsforskning, men også et kildekrift, der fortæller om svensk lynne, om det svenske folks åndelige stræben og samfølelse med fortiden. Som Sigurd Erixon har fremhævet i en af artiklerne, har hembygdsföreningerna ikke blot villet udforske og bevare fortiden, men har også villet påvirke nutiden, være med til at skabe fremtiden. I ethvert kultursamfund må man selvfølgelig ærligt erkende sin gæld til forfædrene og deres kultur og bestrebe sig på, at udviklingslinien bliver bevaret ubrutt. Det må dog ikke glemmes, at der kan være en fare heri, at en for stor, ukritisk beundring for det forbigangne let kan føre til bagstræv, til at gøre forsøg på at hemme en naturlig og sund udvikling, ja måske endda skruer den tilbage. Vi skulle jo ikke alle til at gå i folkedragt, og man kan vel også nære en ægte kærlighed til historien, selvom man foretrækker den rytmiske dans for »folkedans«. Sigurd Erixon har sikkert ret, når han siger, »at hembygdsrörelsens moraliska position framför allt vunnits genom dess insatser för forskning, samling och vård och att det är på dessa områden som tyngdpunkten bör ligga«.

Johan Hvidtfeldt.

Lunds domkirke.

Lunds Domkyrkas Historia 1145-1945. I-II. Udgivet af Ernst Newman. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm 1946. 604 + 621 S.

I Lund fejredes 800-Aaret for Indvielsen af Domkirkens Højalter 1145 ved en imponerende Kirkefest i Maj 1946, lidt forsinket p. Gr. a. Verdens-

situationen. Jubilæet markeredes desuden ved Udsendelsen af et monumentalt Værk om *Lunds Domkyrkas Historia* under Redaktion af Domprovst *Ernst Newman*. De to store Bind er trykt paa godt Papir og udstyret med talrige Illustrationer. — Indledningsvis fremstiller Professor *Otto Rydbeck* Domkirkebygningens og Inventarets Historie. Dette Afsnit læses med stor Interesse; som Leder af de arkæologiske Undersøgelser, der i de senere Aar er foretaget omkring Domkirken, og som Raadgiver ved Restaureringsarbejderne har Forf. erhvervet et indgaaende Kendskab til sit Emne. Væsentlige nye Oplysninger har han især fremdraget om Knud den Helliges Bygning og Adam v. Dürens Virksomhed. — Dernæst skildrer Professor *Lauritz Weibull* den skaanske Kirkes Historie fra Missionstiden indtil Jacob Erlandsens Død 1274 (ogsaa udsendt som selvstændig Afhandling, Rosenkilde og Bagger, 1946. 230 S.). Den kendte lundensiske Forsker giver her, paa Grundlag af sine aarelange kritiske Detailstudier, en sammentrængt Fremstilling af hele Perioden, samlet omkring Ærkebiskopperne: Asser, Eskil, Absalon, Anders Sunesen og Jacob Erlandsen. Stilen er behagelig knap, koncis og indholdsmættet. Den, der i Forvejen er fortrolig med Forf.s Synspunkter (bl. a. Fremhævelsen af Eskil paa Absalons Bekostning), vil vel ikke her finde væsentlig nyt, men man er taknemlig for denne samlede Fremstilling, utvivlsomt den vægtigste Afhandling i hele Værket, og i hvert Fald den, der vil have størst Interesse for danske Læsere. — Skildringen af Senmiddelalderen er overdraget Professor *Gottfrid Carlsson*. Forf. har især beskæftiget sig med Nordens politiske Historie i denne Periode, navnlig Unionstiden, og han fremhæver ogsaa her Ærkesædets og dets Stiftschefers Betydning for den politiske Udvikling i Norden. Udførligt og kyndigt skildres de store Ærkebiskopper, saasom Jens Grand, Esger Juul, Hans Laxmand, Jens Brostrup og Birger Gunnersen. Det forekommer mig dog, at Forf. for ensidig fremdrager den rent politiske Side af Udviklingen (dette gælder f. Eks. Behandlingen af Jens Grand); en stærkere kirkehistorisk og kirkeretshistorisk orienteret Fremstilling vilde have givet et mere plastisk Billede af hele Perioden. Afsnittet om Reformationstiden (1519—36), en Sammenfatning af Gösta Johannessons senere udkomne Disputats om Reformationen i Skaane, er mærkelig kortfattet (kun 10 S.). En udførligere Omtale af den lundensiske Gejstlighedens Stilling til Reformationsbevægelsen vilde have været af stor Interesse, f. Eks. en Behandling af den teologiske Polemik mellem Malmø-Prædikanterne og Kannikerne i Lund. — Endelig afsluttes 1. Bind med et Afsnit om Gudstjenestelivet i Lunds Domkirke. Liturgiens Historie er et ret uopdyrket Felt indenfor nordisk Kirkehistorieforskning. Til en vis Grad havde de enkelte Stifter i Mittelalderen en selvstændig liturgisk Tradition. Et nærmere Studium heraf kan derfor kaste Lys over det stedlige Fromhedsliv og desuden bringe Klarhed over, hvilke af Kristenhedens Hovedlande, der har øvet Indflydelse paa den liturgiske Udvikling i de enkelte Stifter. En af de kyndigste Forskere paa dette Omraade er Docent *Bengt Strömberg*. Han sammenligner her Hovedtrækkene i den lundensiske Messe, saaledes som den efterhaanden udformedes til det Resultat, der foreligger i det statelige Missale Lundense af 1514, med forskellige udenlandske Missaler, og paaviser i flere Tilfælde Afvigelser fra Romermessen og Tilknytning til franske Missaler. Man kan dog ikke sige, at det er lykkedes Forf. at give et Helhedsbillede af det til Domkirken knyttede Gudstjenesteliv, og vigtige Sider heraf, bl. a. Tidebønnen og Sjælemesserne, lades ganske uomtalt.

Reformationen ændrede brat Lunds og Domkirkens centrale Stilling. Ærkesædet ophævedes, og Lund, tidligere Midtpunkt i Nordens kirkelige Liv, blev en lille Provinsby. Dette har ogsaa sat sit Præg paa Værkets 2. Bind, der i højere Grad har et lokalhistorisk Tilsnit. — Først skildrer Kyrkoherde, teol. dr. *Kjell Barnekow* Tiden 1536—1680. Den almindelige kirkehistoriske Udvikling tegnes kun med meget grove Træk, ja de store Biskopper fra denne Periode nævnes knap nok ved Navn. Derimod giver Forf., med Benyttelse af Stof, hentet fra vidt forskellige Kilder, en udførlig og interessant Skildring af Gudstjenesten i Domkirken. Ogsaa Fremstillingen af Domkapitlets Historie efter Reformationen læses med stor Interesse. — Derpaa fortæller Professor *Hilding Pleijel*, livligt og veloplagt, Domkirkens Historie 1680—1811. Medens Kapitlerne om Domkirkens Styrelse, Økonomi og Embedsmænd vel ikke har saa stor Interesse for danske Læsere, læses det indledende Kapitel om den kirkelige Forsvenskning af Skaane med stor Opmærksomhed. Endvidere maa nævnes Slutafsnittet om Menighedslivet i det 18. Aarh., præget af Forf.s indgaaende Kendskab og Kærlighed til det folkelige kirkelige Liv. Det føles iøvrigt som en Mangel ved Værket, at Menighedslivet i 19. og 20. Aarh. er saa stedmoderligt behandlet. — De to sidste Afsnit (1811—1893 og 1894—1945), der er skrevet af Domprovst *Ernst Newman* og Biskop *Edvard Rohde*, har især Interesse for svenske Læsere. Indgaaende skildres Domkirkens Styrelse, økonomiske Forhold, Embedsmænd etc. Domprovst Newmans Præsentation af de forskellige Biskopper og Præster er ikke kedelig. En af Domprovsterne, der »ännu i dag åtnjuter stadgat rykte som ett monstrum av fetma, fulhet och fikenhet efter god mat«, karakteriserer han med P. G. Ahnfeldts Ord: »På 20 år hade han för den öfverhängande magen ej sett sina knän med deras tillbehör. Skulle han sitta, behöfde han en rymlig soffa eller och tvänne stolar till basis för sin ofantliga kropsmassa. Hans armor voro styfva av fetma och hans panna glänste af svettddroppar. Hans svalg var såsom en öppen graf. Att se honom stilla sin hunger var förskräckande, att höra honom sofva var som att lyssna till et qvarnverk.« (S. 438).

Lunds Domkyrkas Historia er baade i Henseende til Omfang og Indhold et imponerende Værk. Det vækker hos danske Læsere Ønsket om, at den blomstrende svenske Kirkehistorieforskning maatte virke smittende ogsaa paa denne Side af Øresund. De danske Stifters Historie er endnu i det store og hele et temmelig uopdyrket Felt.

Niels Knud Andersen.

Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i København d. 21.—23. oktober 1949.

Forud for årsmødet afholdt Fællesforeningen et lokalhistorisk kursus, der blev ledet af landsarkivar Hvidtfeldt. Der blev her holdt foredrag om lokalhistorien og den historiske metode og kildekritik (professor Axel E. Christensen), lokalhistoriens emner (landsarkivar Hvidtfeldt) og kilderne til dansk landbrugshistorie (stadsarkivar Svend Aakjær). I løbet af de tre dage, kursus varede, blev der desuden aflagt besøg på en række institutioner, Rigsarkivet, Matrikelsarkivet, Folkemindesamlingen, Det kgl. Bibliotek, Stednavneudvalget, Nationalmuseets 1., 2. og 3. afdeling og Tøjhusmuseet. Overalt fik deltagerne lejlighed til at stifte bekendtskab med kartoteker, registraturer og andre videnskabelige hjælpemidler, så de derigennem kunne få et indtryk af institutionernes arbejde og betydning for den historiske forskning. Kursus sluttede med en fornøjelig sammenkomst hos dr. Nørlund, der sammen med sin frue havde inviteret alle deltagerne til aftenfest hos sig.

Til årsmødet havde følgende foreninger og institutioner sendt repræsentanter: De historiske samfund for Århus stift, Frederiksborg amt, Fyns stift, Hjørring, Holbæk og Københavns amter, Lolland-Falster, Præstø, Ribe, Ringkøbing og Sorø amter, Sønderjylland, Vejle og Viborg amter. Matrikelsarkivet, Erhvervsarkivet, Rigsarkivet, landsarkiverne i Åbenrå, Odense og Viborg, Københavns stadsarkiv, Haderslev og Fåborg byhistoriske arkiver. Den danske historiske Forening, Historisk Samfund, Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Stednavneudvalget. Endvidere de på Museumsforeningens årsmøde repræsenterede museer.

Årsmødet begyndte fredag aften, da DHF's og Museumsforeningens medlemmer samledes til et fællesmøde for at høre fru *Tove Clemmensen* fortælle om: *Interiører fra klunketiden*. Det morsomme og underholdende foredrag blev ledsaget af lysbilleder, hvoraf en del stammede fra Christian 9's palæ.

Repræsentantmødet d. 22. oktober blev indledt af formanden, dr. *Nørlund*, der begyndte sin beretning med at mindes fire historikere, som var gået bort siden sidst. Han udtalte:

Det ville være unaturligt, hvis jeg ikke ved dette møde i *fællesforeningen* af alle vore historiske organisationer mindede om de store tab, dansk historieforskning har lidt i den seneste tid. Ikke mindre end 4 fremtrædende historikere er gået bort. To arkivarer, *Carl S Christiansen* og *William Christensen*, begge højt bedagede, den første forfatter af grundige arbejder om enevoldstidens finansvæsen, den sidste bl. a. hovedudgiver af Repertoriets, et fundament for al dansk middelalderforskning. Han var vel den nøjagtigste, ufejlbarligste udgiver af historiske akter, som nogensinde har virket herhjemme. Og

to historiske professorer, *Aage Friis* og *Albert Olsen*. For den politiske og diplomatiske historie og for åndshistorien i 18. og 19. århundrede har *Aage Friis'* forskning og kildepublikationer haft en fundamental betydning. Han har vel ikke virket direkte som lokalhistoriker, men jeg skal dog fremhæve et par ting. Som formand for Videnskabernes selskabs kommission til sikring af privatarkiver — en kommission hvori han fra først til sidst har været sjælen — har han bidraget til at bjerge et omfattende kildestof af uoverskuelig værdi også for lokalhistorien. Og som direktør for den Hielmstjerne-Rosencrone'ske stiftelse viste han en særlig interesse for at støtte den værdifulde lokalhistoriske forskning. Det var således på hans initiativ, at den Hielmstjerne-Rosencrone'ske stiftelses sølvmedaille gennem de sidste 20 år er blevet tildelt en række for tjenstfulde lokalhistorikere.

Aage Friis var den overlegne og initiativrige organisator. Det er rigtigt, at han elskede at sætte andre i arbejde, men han har heller ikke skånet sig selv. Han var en utrættelig arbejder. Det skal heller ikke glemmes, hvor uforfærdet og hensynsløst han reagerede, så snart han mente at spore uret, og hvor lidet han skånede sig selv, når det gjaldt om at hjælpe forfulgte mennesker, uanset deres nationalitet. En kraftig personlighed, hvis virke har sat dybe spor, er gået bort med Aage Friis.

Professor *Albert Olsen* stod det lokalhistoriske studium helt anderledes personlig nær. Han var en af dem, som klarest så lokalhistoriens grundlæggende betydning, og vi husker ham allesammen som den skånselsløse revser af dilettantismen indenfor lokalhistorien. Han har herom sagt meget, som vi havde godt af at høre. Det var hans ønske at få tilvejebragt en række lokalhistoriske undersøgelser foretaget af faguddannede historikere, og han tog initiativ til dannelsen af en komité som skulle organisere disse arbejder. Desværre kom denne virksomhed aldrig igang. Forholdene under besættelsen tvang ham bort fra landet, og efter befrielsen blev han optaget af andre ting. Også med ham har vi mistet en stærk og uforfærdet personlighed, en mand med vidt overblik.

Lad os ære disse bortgangne historikers minde.

Fællesforeningens *medlemstal* er omtrent uændret fra sidste år, 2 æresmedlemmer, 5 foreninger i København, 20 amtssamfund, 13 arkiver, 28 byråd, 14 museer i København, 72 provinsmuseer, 10 biblioteker og andre institutioner. Antallet af abonnenter på *Fortid og Nutid* er steget lidt, fra 163 til 174, men det er altfor ringe. Vi har tænkt os at udsende agitationskort, og det er vort håb, at amtssamfundene vil lade disse følge med deres årbøger.

Præmien for 1947 er tildelt lærer *Stenz* for en artikel i *Sønderjydske Årbøger: Det danske Sprogs Stilling i Mellemslesvig i 1946*. Bedømmelsen blev ledsaget af følgende udtalelse:

Siden 1700-årene har det danske sprog været i tilbagegang i Mellemslesvig. I løbet af det sidste århundrede er der foretaget en række undersøgelser af forholdet mellem det danske og tyske sprog. Den sidste af disse blev gennemført af Poul Selk, der redegjorde for den i *Die sprachlichen Verhältnisse im deutsch-dänischen Sprachgebiet südlich der Grenze* (1937), et værk, der også fra dansk side er bleven anerkendt for sin saglighed og redelighed. Men i et grænseland er forholdene aldrig i ro. Siden Selks undersøgelse er der sket en del ændrin-

ger. Efter kapitulationen er den sproglige udvikling indtrådt i en ny — måske afgørende — fase, dels på grund af den store tilstrømning af flygtninge, dels på grund af de nye danske skoler, der er blevet oprettet. Det er derfor påkrævet at få stillingen gjort op nu, at få redegjort for de forandringer, der er sket siden Selks værk udkom. Lærer Stenz har påtaget sig denne opgave og har løst den på udmærket måde. Han benytter samme fremgangsmåde som Selk, idet han har samlet oplysninger både om forældrenes indbyrdes talesprog, deres sprog med børnene og antallet af rensprogede familier, idet han samtidig undersøger forholdene indenfor de gamle, indfødte slægter. Som det var at vente, er det danske sprog i de fleste sogne gået tilbage, men enkelte steder, som f. eks. i Nykirke sogn, kan der dog også noteres fremgang.

Redegørelsen er overalt saglig og objektiv, og den bygger på oplysninger fra en lang række meddelere. Det er således et stort arbejde, der ligger bag artiklen og dens mange statistiske oversigter, men det store stof har ikke overvældet forfatteren, hans fremstilling er klar og overskuelig, og nu og da oplives den af små konkrete træk, der bedre end lange forklaringer fortæller om de forvirrede sproglige forhold i grænselandet. Undersøgelsen omfatter ikke hele det dansk-talende område, men kun Medelby, Aventoft, Nykirke og dele af Ladelund, Læk, Karlum, Brarup og Sdr. Løgum sogne, ialt 1247 familier. Men selvom undersøgelsesområdet således er begrænset, er den skildring af de sidste 10 års sproglige udvikling, lærer Stenz har givet, dog af så stor betydning og arbejdet udført med så stor dygtighed, at Dansk historisk Fællesforenings styrelse finder, at artiklen fortjener at blive tilkendt prisen for 1947.

Formanden gik derefter over til at omtale Fællesforeningens *publikationer*. Præstegårdsværket ville magister Langberg senere gøre rede for i sit foredrag. Arbejdet med den *lokalhistoriske håndbog* var nu så langt fremme, at redaktøren skulle have medarbejdernes manuskripter d. 15. november. Det er ikke muligt at sige, hvornår håndbogen vil foreligge færdigtrykt, men det vil i hvert fald blive engang i 1950. Foruden en indledning på ca. 100 sider, vil den komme til at bestå af et leksikon, omfattende 3400 artikler og skrevet af 45 forskellige medarbejdere. Vi har fået forhøjet tilskudet fra undervisningsministeriet, så udgifterne til udarbejdelsen nu er dækket. Styrelsen har besluttet sig til at lade Fællesforeningen selv udgive håndbogen. Foreningen løber en vis økonomisk risiko derved, og for at gøre den så lille som mulig, vil værket blive udsendt i fire hefter. Vi håber, at de forskellige foreninger under DHF vil støtte os i arbejdet for at få bogen solgt.

Som nævnt sidste år har styrelsen besluttet at udsende *Fortid og Nutid* i et nyt og større format og på bedre papir. Foreløbig må vi desværre nøjes med at udsende 7 i stedet for som før 9 ark, men da der kommer til at stå betydeligt mere på siden, vil det faktiske omfang dog blive det samme. På grund af det reducerede arkantal vil vi foreløbig kun udsende eet dobbeltheft om året, men vi håber snart at kunne sætte arktallet op, så *Fortid og Nutid* atter kan udkomme to gange. På grund af DHF's vanskelige økonomiske stilling har vi desuden måttet forhøje abonnementsprisen, så den nu bliver 6 kr. om året (bogladepris 10 kr.). Også priserne på ældre hefter og publikationer er blevet sat i vejret.

Efter anmodning fra redaktionen har dr. Søgård, Århus, udarbejdet en *bibliografi over litteratur af betydning for de kulturhistoriske museer*, en ny, men forøget udgave af Chr. Axel Jensens oversigt fra 1929. Vi vil prøve at få den udsendt som et særligt værk, men hvis det ikke lykkes, vil den komme i Fortid og Nutid. Den vil sikkert kunne blive af stor værdi for alle museumsfolk og lokalhistorikere.

Formanden omtalte derefter *det lokalhistoriske kursus*, idet han bragte en særlig tak til professor Axel E. Christensen, der med få dages varsel havde påtaget sig at fortælle om lokalhistorien og den historiske metode og kildekritik, et emne som professor *Albert Olsen* oprindeligt havde lovet at tale om. Hvis der var interesse derfor, kunne styrelsen godt tænke sig at afholde et nyt kursus engang ad åre.

I de senere år er der rundt om i landet opstået en del *byhistoriske arkiver*, som arbejder på indsamling af kildemateriale til byernes historie, registrering af aviser m. m. De fleste af arkiverne er medlemmer af DHF, og det har på et møde i Fåborg, hvor sekretæren var til stede, været drøftet, om man ikke indenfor rammerne af DHF skulle oprette en særlig sammenslutning af de byhistoriske arkiver. Spørgsmålet vil senere blive behandlet på et særligt møde.

I Maribo blev spørgsmålet om *statstilskud* til de amtshistoriske samfund indgående drøftet. Kort efter fremførte folketingsmand *Svend Jørgensen* under finanslovdebatten ønsket om større statstilskud til videnskabelige tidsskrifter og selskaber. Siden da er der sket det, at den konto, hvorpå vore tilskud er opført, er blevet forhøjet med 100 %, som dog fortrinsvis skal komme de rent videnskabelige tidsskrifter til gode. Der kan herefter ikke være nogen tvivl om, at Fællesforeningen vil nyde godt af forhøjelsen. Der er blevet forhandlet med ministeriet, og overfor dette er der fremsat ønske om, at også amtssamfundenes tilskud må blive forhøjet, og vi har sikkert lov til at håbe på, at dette virkelig sker, men afgørelsen vil først ske ret sent på finansåret. *P. Christensen, Try*, havde anmeldt dette spørgsmål som et særligt punkt på dagsordenen. Han trak det dog tilbage, da det ligesaa godt kunde drøftes i forbindelse med beretningen. Der er sikkert mange, der som han vil sige, at selv 100 % ikke forslår noget. Men der er næppe mulighed for at komme længere overfor ministeriet. Det vil utvivlsomt være lettere for foreningerne at få tilskud til bestemte formål af videnskabelig eller folkelig betydning. Der er ingen tvivl om, at man i ministeriet er venligt indstillet, men man er i nogen grad bange for de faste tilskud.

Fra *lektor Færing* i Holbæk er der kommet en henvendelse til ministeriet, om dette ikke kunne tage initiativet til, at der blev udarbejdet små *vejledninger*, der kunne ophænges i *kirkerne*. Ministeriet havde spurgt, om vi kunne sørge for, at vejledningerne blev udarbejdet, og formanden havde hertil udtalt, at det ville være det naturligeste, om dette skete gen-

nem de amtshistoriske samfund. Det var tidligere blevet gjort i Holbæk amt. Eventuelt kunne man i årbøgerne bringe korte oversigter over de vigtigste kirker, og der kunne så tages særtryk heraf. Årbogsredaktionerne bedes velvilligt overveje dette spørgsmål, et folkeligt oplysningsarbejde om vore kirker er meget påkrævet.

Lausten-Thomsen, Åbenrå, takkede for, at præmien for fjerde gang var gået til *Sønderjydske Årbøger*. Da A. D. Jørgensen i sin tid døde, var det M. Mackeprang og Aage Friis, der førte hans arbejde med årbøgerne videre. Der må siges tak derfor. Men en tak bør også lyde til *Thade Petersen*. Det var ham, der skrev opfordringen til at stifte Historisk Samfund for Sønderjylland, og i mange år var han Sønderjydske Årbøgers dygtige og energiske redaktør. Lad os mindes ham, nu da han er gået bort.

Fang, Roskilde: Det egentlige initiativ til at ophænge udsnit af Nationalmuseets værk om »Danmarks Kirker« i en del sjællandske kirker er taget af Turistforeningen, hvor særlig Andrup har været virksom for denne sag. De historiske årbøger kunne jo nok optage sådanne artikler, men hvem skal betale særtrykkene. Spørgsmålet bør stadig holdes åbent, selvom der er mange detaljer at overveje.

Albert Thomsen, Holbæk: Tidligere var det menighedsrådene, der betalte. Man bør sikkert gøre forsøget.

Woll, Kerteminde: I Schweitz har man små kasser med vejledninger. Ved siden af findes en bøsse, hvor folk selv kan lægge betalingen.

Haugsted, Århus. De små skildringer kan laves for få penge. De må være korte og skrevet i et let forståeligt sprog.

Nørlund: Menighedsrådene bør give tilskud. Ministeriet også. Men der må forelægges en samlet plan.

I kasserens fraværelse redegjorde *sekretæren*, landsarkivar Hvidtfeldt for *regnskabet*, der balancerede med 18.780 kr. Enkelte besparelser og nogen fremgang i indtægterne gav grund til en vis optimisme. Forhåbentlig ville det ikke vare altfor længe, inden vi kunne udvide Fortid og Nutid. Regnskabet godkendtes enstemmigt.

Albert Thomsen aflagde derefter beretning om de på *Museumsforeningens* møde førte drøftelse (se referatet s. 110—119).

Thidemand Dal, Præstø: Kunne museernes bestyrelser ikke arbejde på at få gymnasielærerne interesseret i museerne? Det ville være naturligt at få dem draget ind i arbejdet.

Albert Thomsen: Christiansen, Roskilde, har skrevet herom i »Gymnasieskolen«. Men sagen er ikke klaret dermed. Vi må skaffe dem betaling for dette arbejde, enten i form af et tilskud eller nedsat timetal. Vi kan ikke forsvare at lokke nogen til det uden at kunne give dem noget for det.

Axel E. Christensen, Københavns universitet: Disse problemer er ikke ukendte for fakultetet. Vi har søgt universitetet om et lektorat i folkekultur, men fik afslag. Professor Albert Olsen arbejdede med dette

spørgsmål. I de nye eksamensregler fastslåes det, at enhver kandidat skal have et kursus i kulturhistorie eller i kunsthistorie. Kravene er der i vore regler, og vi må se at finde en vej.

Astrid Friis, Københavns universitet, havde samme standpunkt som Axel E. Christensen og ønskede, at cand. mag.'erne også kunne få en kulturhistorisk uddannelse. Der havde været afholdt et møde, hvor spørgsmålet var blevet drøftet. Det blev vedtaget at få udarbejdet en kulturhistorisk lærebog med særlig henblik på gymnasier. Det var naturligt, om gymnasielærerne gik ind i arbejdet ved museerne, men de kan ikke arbejde gratis.

Klem, Helsingør: Man bør henvende sig til skolekommissionen for eventuelt at få timetallet nedsat for dem, der arbejder med museerne. Noget sådant var sket i Helsingør.

Nørlund: Med de krav, der nu må stilles, er det naturligt, at der gives vederlag for ledelsen af museerne. Sagen er af meget stor vigtighed.

Jensen, Nykøbing Mors: I vort museum har vi fået en adjunkt, der leder arbejdet på museet. Vi har fået lov til at give ham et honorar.

Chr. Axel Jensen: Det er først og fremmest i folkløse og etnologi, at vi må have undervisning ved universitetet.

Astrid Friis: Vi vil ved universitetet også tage af os af disse discipliner.

Albert Thomsen: Det ville være glædeligt, om universitetet ville gøre sig klart, at der her er helt nye videnskabelige muligheder. Det har også sin betydning, at adjunkter og lærere efterhånden vil komme til at lede en del af de mindre museer.

Axel E. Christensen takkede for dette initiativ og mente, at der burde fremskaffes et materiale, som kunne forelægges ministeriet.

Svend Jørgensen, Toreby. Under finanslovdebatten sidste år omtalte jeg det manglende lektorat i etnologi. Nu står finanslovdebatten atter for, og det ville være naturligt at gøre opmærksom på, at her er der noget, som vi ikke kan være bekendt. Som baggrund for at tage spørgsmålet op i Rigsdagen ville det være godt at have en udtalelse fra denne forsamling.

Astrid: Det ville være bedre med 2—3 lektorater end eet professorat.

Nørlund var enig med Astrid Friis. Det var jo nærmest i kulturhistorie og etnologi, der skulle oprettes lærestole.

Formanden foreslog derefter, at repræsentanterne vedtog følgende udtalelse til regering og rigsdag:

»Dansk historisk Fællesforening har på sit årsmøde drøftet savnet af lærestole ved vore universiteter, dels i historisk arkæologi og kulturhistorie, dels i nordisk og sammenlignende etnologi (folkekultur), og ikke mindst af hensyn til det voksende behov for faglige ledere af vore provinsmuseer retter foreningen en indtrængende henstilling til Regering og Rigsdag om at imødekomme ønsket om oprettelse af sådanne lærestole, eventuelt under form af lektorater.«

Udtalelsen blev enstemmigt vedtaget af forsamlingen.

Hvidtfeldt, Viborg, fortalte om det møde, der var blevet afholdt i Fåborg i forbindelse med tanken om en særlig organisation af de byhistoriske arkiver, idet han kort redegjorde for arkivernes opgaver.

Harald Jørgensen, Rigsarkivet: De hyhistoriske arkiver gør et godt arbejde. Vi kan heller ikke blive ved med at lukke øjnene for det problem, der hedder de kommunale arkiver.

Svend Åkjær, Stadsarkivet, fremhævede også betydningen af det lokale, historiske stof. Der er ude i byerne meget materiale, der snarere hører hjemme i et byhistorisk arkiv end i et landsarkiv.

Fra *Guldal, Viborg*, og *Woxnæs, Skagen*, forelå der indbydelser til at afholde næste årsmøde i de to byer. Ved en afstemning blev det vedtaget at henlægge mødet til *Viborg*.

Efter frokostpausen blev mødet genoptaget. *Fru Lis Jacobsen* forelagde en plan om en *Dansk Navneordbog*, udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab i forbindelse med Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, og redigeret af Kristian Hald under medvirken af Albert Fabricius. Ordbogen skulle være på tre bind, hvoraf de to første omhandlede stednavnene, det sidste personnavnene. Man håbede at kunne få den udsendt i 1955—1960. Det var ikke meningen, at de amtshistoriske samfund skulle give nogen direkte støtte til ordbogen, men hvis det kunne lade sig gøre, ville man gerne have den solgt gennem samfundene. Jo større oplag, jo billigere ordbog. Fru Jacobsen omtalte desuden den påtænkte 3. række af *Diplomatarium Danicum* (Danmarks Riges Breve), der skulle omfatte årene 1340—1412, og ønskede støtte overfor ministeriet til udgivelsen af de danske oversættelser.

Gunnar Knudsen, Stednavneudvalget, var imod udgivelsen af ordbogen, idet han mente, at det var en opgave, Stednavneudvalget skulle løse.

Nørlund: Vi skal ikke drøfte sagen her, det er ikke det rette forum. Der kan næppe være tvivl om, at DHF kan og bør anbefale henvendelsen om diplomatiet sammen med amtsforeningerne.

Magister Langberg holdt derefter foredrag med lysbilleder om arbejdet med de gamle *præstegårde*. I tilslutning til det klare og instruktive foredrag udtalte formanden, at det var i sidste øjeblik, der blev gjort noget for at bevare og undersøge vore gamle præstegårde. Meget var allerede gået tabt, også i årene siden det store rundspørge i 1924. Forhåbentlig vil *præstegårdsværket* snart kunne foreligge færdigt.

Repræsentanterne begav sig derefter til »Vagt og Værn«s bygning, hvor *direktør* for Dansk Kulturfilm, cand. mag. *Ib Koch-Olsen* redegjorde for *filmens betydning som historisk kilde*. Derefter blev der vist nogle dokumentarfilm. På grund af et teknisk uheld måtte den sidste del af filmsforevisningen dog aflyses.

Om aftenen samledes repræsentanterne til *middag* i Restaurant Vartov. Ved bordet takkede *formanden* dem, der havde medvirket ved års-

mødet, og fremhævede, at det var Fællesforeningens hovedopgave at holde de lokale kræfter i ånde, ikke at gennemorganisere noget fra en centralledelse. Det lokale initiativ må bevares, det er det, der skal bære arbejdet i museerne og i de lokalhistoriske samfund.

Om søndagen var der udflugt til *Amager*. I *St. Magleby* blev museet forevist af *kunsthistorikeren Jan Zibrandtsen*, der gav en klar redegørelse for de særlige kulturhistoriske forhold på Amager, mens *arkitekt Engquist* fortalte om undersøgelserne af Amagers bøndergårde. Fra *St. Magleby* gik turen til *Dragør*. *Læge Dich* viste repræsentanterne det udmærkede lille *Dragør museum* og var derefter fører på en tur igennem *Dragør*. Udflugten sluttede med frokost på *Strandhotellet*.

I forbindelse med middagen lørdag aften blev der holdt et møde angående *sammenslutning af de byhistoriske arkiver*. Nogle og tyve interesserede var kommet til stede, og efter en længere diskussion blev det vedtaget at oprette en sådan sammenslutning, hvis formål det skulle være at fremme de byhistoriske arkivers arbejde. Det blev i vedtægterne fastslået, at betingelse for optagelse i sammenslutningen måtte være, at de pågældende arkiver var medlemmer af Fællesforeningen. Til sammenslutningens formand valgtes *cand. pharm. H. Brandt*, Fåborg, mens de øvrige bestyrelsesmedlemmer blev *fuldmægtig Olav Christensen*, *Haderslev*, og *bogholder Kaster*, *Odder*.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i København den 21. oktober 1949.

Mødet begyndte kl. 9 på Nationalmuseet, hvor formanden, overlærer Albert Thomsen, Holbæk, bød velkommen til forsamlingen og hilste de to nyoptagne medlemmer, museerne i Mariager og Frederikshavn, velkommen i foreningen. Ialt 85 museer er nu medlemmer.

Følgende 45 museer var repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3. og 7. afd., Møntsamlingen, Københavns Bymuseum, Medicinsk-historisk Museum, Tøjhusmuseet, Dansk Landbrugsmuseum, Frederiksborg, Helsingør Bymuseum, Handels- og Søfartsmuseet, Frederiksværk, Gilleleje, Hørholm, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Maribo, Odense, Bogense, Rudkøbing, Svendborg, Den gamle Gård, Fåborg, Ringe, Skagens Fortidsminder, Sæby, Hjørring, Aalborg, Nykøbing Mors, Viborg, Randers, Gammel Estrup, Grenå, Oldsagssamlingen i Aarhus, Den gamle By, Odder, Vejle, Kolding, Holstebro, Herning, Esbjerg og Haderslev.

Landinspektør Jungersen valgtes til dirigent, hvorefter formanden aflagde følgende beretning:

»Vi vil indlede vort Møde med at mindes to udmærkede Museumsledere, som er afgaaet ved Døden siden vort sidste Møde.

Den 10. Oktober i Fjor døde Direktør *Laurids Engeltoft*, som siden 1935 havde været Formand for Køge Museums Bestyrelse. Hans Kærlighed til Byens Minder, de gamle Gaarde og Gader og især til det store, smukke Museum, var varm og ægte, han gjorde et stort Arbejde for Museet og gennemførte væsentlige Forbedringer og Udvidelser, og hans store Erfaring som Turistforeningsformand kom ogsaa Køge Museum til Gode. I en Aarrække var han Revisor for vor Forening; han var en trofast Deltager i vore Møder og tog ofte paa sin friske, levende Facon Del i Forhandlingerne.

Den 16. September i Aar døde Branddirektør *Chr. Behrendt*, Lederen af Museet i Middelfart, 81 Aar gammel. Det er et stort Tab ikke blot for Museet, men ogsaa for Byen. Han var en utrættelig Værner af alt det smukke, gamle og ejendommelige i den lille Færgeby, han blev sin Bys Historieskriver, og ham skyldtes det især, at det gamle Gavlhus i Brogade blev reddet. saa han her kunde skabe et Folkemuseum af stor Værdi. Behrendt hørte til en Type af Museumsfolk, som vel efterhaanden uddør, Manden af den gamle Borgerslægt, den særprægede Ener, som ud fra sin Kærlighed til Byens og Egnens historiske Minder skaber Byens Museum, redder gamle Huse for Ødelæggelse, værner om Traditionen, fortæller By-

historie i Aviser og i Foredrag, og efterhaanden opvækker en historisk Interesse i Byen. Saa god en Mand som Behrendt vil blive vanskelig at erstatte.

To Provinsmuseer har mistet deres dygtige Ledere.

Æret være Mindet om Laurids Engeltoft og Christian Behrendt!

I det forløbne Aar har Bestyrelsen holdt tre Møder og haft mange Sager til Behandling.

Flere statsanerkendte Museer har beklaget sig til os over, at de ikke har kunnet søge Tilskud af *Dispositionsbevillingen*, fordi Ministeriet ikke har sendt dem den sædvanlige Skrivelse om Tilskud, jeg har derfor d. 30. September skrevet til Ministeriet og gjort opmærksom paa Sagen.

Vi vedtog paa Maribomødet at opfordre Nationalmuseet til at indstille til Ministeriet, at der til Magister C. A. Jensens Efterfølger som *Tilsynsførende ved Provinsmuseerne* ansættes en Museumsinspektør med særligt Kendskab til Sager fra Tiden efter 1660, og i vor Skrivelse fremsatte vi desuden Ønsket om, at Museerne jævnlgt maa faa Besøg af en tilsynsførende med Kendskab til Sager fra Middelalder og Renæssance.

Vort Ønske om, at Mag. Jensens Efterfølger maatte blive en Folkemuseums-Mand er, som De vil vide, blevet imødekommet derved, at Museumsinspektør *Uldall* fra Frilandsmuseet har lovet at varetage Hvervet foreløbigt i to Aar. Vi byder Hr. Uldall velkommen og glæder os til et godt Samarbejde!

Ved en Forhandling, som Magister Jensen og jeg havde med Direktør Nør-lund, lovede Direktøren, at Nationalmuseet i Henhold til Reglernes § 8 vilde ud-sende Specialister, der kunde give Museerne Vejledning med Hensyn til f. Eks. Tekstiler, Mønter eller Keramik. Det vil jo især faa praktisk Betydning, naar et Museum foretager en Omordning af saadanne Specialsamlinger.

Paa Maribomødet vedtog vi ogsaa en Henstilling om at søge *Museumskonsu-lenternes Stillinger* normeret som Museumsinspektørstillinger. Vi har i Novem-ber afsendt en Skrivelse herom, hvori vi fremhæver, at deres Arbejde har været til overordentlig stor Gavn for de talrige Museer, som har benyttet deres Assistance, de har overalt gennemført store Fremskridt m. H. t. Protokollering, Orden, Opstilling og Konservering og derved øget Samlingernes Værdi. Det vil være et stort Tab, hvis de to Konsulenter i Utilfredshed med deres usikre Stillinger skulde søge ind i andet Arbejde. Direktør Nørlund har nu meddelt mig, at det desværre ikke er lykkedes at faa Stillingerne normeret ved den sidste Normeringslov. Vi maa saa haabe, at det lykkes næste Gang.

De husker sikkert, at det i Fjor blev drøftet, om man ikke kunde faa et For-bud mod *Udførsel af danske Antikviteter*. Vi har talt med Nationalmuseet om det, og vi har sendt Ministeriet en Henvendelse, det samme har Nationalmuseet, men det ser ud til, at Ministeriet vil koble dette Spørgsmaal sammen med en Revision af hele Lovgivningen om vore Fortidsminder. Der skal antagelig ned-sættes en Kommission, og der kan vist godt gaa et Aar eller to, inden den kommer i Gang. Det er trist, at det skal vare saa længe, for efter Devalueringen vil Amerikanerne jo kunne købe endnu mere op hos Antikvitethandlere og paa vore Auktioner. Sagen bør vist tages op igen.

Konsulent Halkjær Kristensen og Konservator Axel Christensen, der stadig arbejder paa den *Haandbog i Museumsteknik*, som vor Forening vil udgive, indsendte 18. November en Ansøgning til Ministeriet om Penge til en Studie-rejse til norske og svenske Museer, og vor Bestyrelse skrev i den Anledning til Nationalmuseet og anbefalede Ansøgningen. Det var meget glædeligt, at Mini-steriet bevilgede Pengene, og de to Museumsmænd har i Sommer besøgt en

lang Række Museer, og deres Erfaring vil komme os alle til gode, naar de faar deres Bog færdig.

Halkjær Kristensen arbejder paa vor *Kandestøberbog*; jeg vil bede ham selv fortælle lidt om, hvor langt han er kommet.

Bestyrelsen vil gerne høre Repræsentanternes Mening om en lille Sag, som vi har drøftet: Udstedelse af *Frikort* for Museumsledere til Besøg i andre Museer, der er med i vor Organisation.

Kunstmuseernes Forening har en lignende Ordning, ja det var maaske en Idé at tale med dem om det, saa vi i Fællesskab udsteder saadanne Frikort eller Identitetskort.

Provinsmuseumsnævnet har holdt 1 Møde og behandlet 12 Sager, som Ministeriet havde sendt os til Erklæring; desuden er nogle Sager ekspederet pr. Korrespondance. Museerne i Thisted, Horsens, Tønder og Ringkøbing er optaget blandt Centralmuseerne ved den sædvanlige 5-aars Revision, Hørsholm Museum har under 9. September faaet Statsanerkendelse, og vi har i Nævnet indstillet Holstebro til det samme, og Vejle og Roskilde til Statsunderstøttelse.

Af *Dispositionsbevillingen* paa de 10.500 Kr. er til de tilsynsførendes Rejser brugt 779 Kr. Til Fordeling var der saa 9.721 Kr. Syv Museer havde søgt om ialt 32.100 Kr., men nogle af Ansøgningerne maatte henlægges, dels fordi det drejede sig om Konservering, dels om Istandsættelse af Bygninger, hvilket falder udenfor Bevillingens Omraade. Nævnet indstillede derefter, at:

Hjørring Museum fik 3000 Kr. til Montrer og Omordning.

Maribo Museum fik 3500 Kr. til Montrer, og

Tønder Museum fik 3220 Kr. til Installation af Lys og til Indretning af et nyt Lokale.

Da det stadig sker, at Museerne søger Tilskud af *Dispositionsbevillingen* til Formaal, som hører hjemme under *Fællesbevillingen*, vil jeg gerne anbefale, at man i Ansøgningen nøjagtigt præciserer, hvilken Bevilling, man søger. Man bør ikke regne med, at Ministeriet af sig selv foretager denne Sortering.

Endelig vil jeg lige omtale et interessant Forsøg, som vi har foretaget, siden vi sidst holdt Aarsmøde. Nogle af Repræsentanterne havde den ugudelige Mening, at det bedste ved disse Møder var selve Samværet, der gav Lejlighed til faglige Drøftelser mellem Museumsfolk af mange Kategorier, Folk, som ellers sjældent mødtes, og ved et Kaffebord efter vort Bestyrelsesmøde d. 5. November vedtoges det at indbyde en Snes Museumsfolk til en Sammenkomst for at snakke om Sagen og finde en Form. Vi mødtes saa oppe hos Dr. Steensberg d. 26. November, saa paa nogle Nyerhvervelser, diskuterede Daterings-, Proveniens- og Restaureringsproblemer. Derefter gik vi en Tur gennem III Afdeling og sluttede med en Kop Kaffe i Restauranten, hvor vi drøftede Muligheden for at fortsætte med den Slags *faglige Sammenkomster*. Da der var Stemning herfor, valgtes et Udvalg, bestaaende af Gudmund Boesen, Halkjær Kristensen og mig, til at finde paa. Næste Sammenkomst holdtes den 4. Marts paa Bymuseet, og nu har vi formeret os ved Knopskydning, idet Dr. Søgaard d. 21. August indbød en Kreds af jyske Museumsfolk til et lignende Møde i Aarhus, hvor ogsaa nogle af den gamle Kreds var til Stede; og jeg ved, at Direktør Svend Larsen omgaas med Planer om et Møde for fynske Museer. Lignende Kredse bør dannes andre Steder i Landet. Den oprindelige Kreds bestod af 26; efter at vi i Fortid og Nutid havde indbudt til Deltagelse, meldte der sig 6—7 flere. Det er foreløbig Meningen, at der forud for hvert Møde enten i København eller ude i Landet, skal gives alle de indtegnede Meddelelse. Det hele er iøvrigt endnu uhøjtideligt og formløst, men bag ved ligger den sunde og rigtige Tanke,

at man altid har Udbytte og Fornøjelse af at diskutere sine Problemer med Fagfæller.

Til sidst skal jeg meddele, at vi har sendt Lykønskning til Direktør Nørlunds 60-Aars Dag, jeg takker for en lignende Lykønskning til min 60-Aars Fødselsdag; efter Indbydelse deltog jeg i Tønder Museums 50 Aars Jubilæum og i H. P. Hansens 70 Aars Fest og bragte begge Steder Museumsforeningens Lykønskning. Vi har sendt Krans til vor Revisor, Direktør Engeltofts Baare og været repræsenteret ved hans Begravelse.

Jeg kunde have Lyst til at slutte med nogle rent personlige Bemærkninger, som især angaar Provinsmuseerne.

Naar jeg i Dag tænker paa, hvorledes Vilkaarene vil forme sig for Museerne i de kommende Aar, saa er mine Tanker ikke fri for Bekymringer. Det er ikke Forholdet til Befolkningen — her er mange glædelige Tegn paa, at vort Arbejde vinder Interesse og Respekt. Nej, det er to andre Ting, der ængster mig. Det ene er Lederspørgsmaalet, og det skal jeg nærmere motivere under den Forhandling, vi faar under Dagsordenens Punkt 9. Det andet er vore økonomiske Forhold. I 1941 opnaaede vi efter svære og langvarige Forhandlinger den nye Tilskudsordning, der i Aar andrager ialt 96,280 Kr. Det var et stort og glædeligt Fremskridt. Men i de snart 10 Aar, som er forløbet, er Museernes Udgifter til Bygninger, Inventar, Lønninger og Indkøb vokset med en saa rivende Hast, at vi overall mærker, hvor daarligt vore Pengemidler slaar til. Der er vel desværre ikke Tvivl om, at Kronenedskæringen vil betyde, at vor Udgiftskonto vil stige endnu mere, samtidig med at Udsigterne til at opnaa større Tilskud hos Myndighederne forringes. Der gøres et stort og nyttigt Arbejde ude omkring paa vore Museer i den danske Kulturs Tjeneste, men man bør ikke gøre os Arbejdet surt ved at give os økonomiske Bekymringer i Tilgift.

Mon vi ikke paa næste Aarsmøde skulde tage en Forhandling om en Revision af Tilskudsordningen og om andre Veje frem mod en tryggere økonomisk Fremtid for Museerne?«

Museumskonsulent *Halkjær Kristensen* redegjorde i tilslutning til formandens beretning for arbejdet med tinnmærkebogen. Man var nu godt i gang med at fotografere tinsagerne i provinsmuseerne, og det var planen at bearbejde materialet i vinterens løb, så bogen snart kunne komme.

Til formandens beretning knyttedes følgende diskussion:

H. P. Hansen, Herning, mente, at frikort for museumsledere var ganske overflødige. Hans erfaring var, at man altid kom ind, når man sagde, hvem man var.

Andrup, Frederiksborg, slog fast, at man måtte præcisere, hvad man ønskede. Det ville være urimeligt, om f. eks. kone og børn kunne komme ind på sådanne frikort. Et identitetskort udstedt af museumsforeningen ville utvivlsomt være tilstrækkeligt både her i landet og i Norden.

Svend Larsen, Odense, og *Jungersen*, Maribo, sluttede sig til tanken om et adgangskort eller identitetskort.

Riismøller, Ålborg, foreslog, at kortene ikke blot skulle kunne udstedes til museumsledere, men til hele det faste personale, f. eks. konservatorer.

Formanden tilsluttede sig forslaget om identitetskort, der kun skulle gælde egentlige museumsfolk.

Punkt 2. Fællesbevillingen 1948—49. Mag. C. A. Jensen gav en over-

sigt over fordelingen af fællesbevillingen for 1948—49, hvor der i modsætning til sidste år havde været mange andragender, der betydeligt havde oversteget bevillingssummen. Men det var vejen frem og kunne måske komme til at betyde, at de 4000 kr. til Liselund og Gml. Estrup, der reelt var en fast årlig sum, også kunne blive det formelt. Betydelige nedskæringer af begæringerne havde følgelig været uundgåelige. På provinsmuseernes vegne havde Nationalmuseet forlods foretaget mindre konserveringer, samt enkelte større indkøb af sølvgenstande på auktionen efter Ole Olsen i maj 1948. Den endelige fordeling er blevet følgende:

Vejle: Skattefund fra Svenskekrigen 500 kr. — Vejle: Sølvtemaskine 1612,50 kr. — Roskilde: Sølvkande 2000 kr. — Ribe: Sølvkande 1262,50 kr. — Køge: Messingfåde 495 kr. — Frederiksværk: Glaspokal 150 kr. — Kalundborg: Oldsagssamling fra Vollerup 400 kr. — Maribo: Tilskud til konservering 998,69 kr. — Odense: Sølvkande 3150 kr. — Rudkøbing: Konservering af altertavle 1500 kr. — Aalborg: Tilskud til konservering 500 kr. — Aars: Forskellige indkøb 1000 kr. — Den gamle By: Lakeret skuffeskab 350 kr. — Herning: Kirkeklokke 1000 kr. — Tønder: Konservering 400 kr. — Liselund 2000 kr. — Gml. Estrup 2000 kr.

Desuden til småkonserveringer for forskellige museer 681,31 kr.

Det var endnu ikke lykkedes at bestemme alle snitværkerne, der sidste år var indkøbt på Gisselfeld.

Under *punkt 3, museums konsulenternes virksomhed* oplyste dr. *Broholm*, at arbejdet var i fast gænge. I det forløbne år havde konsulent Bæksted arbejdet i museerne i Næstved, Randers, Nykøbing M., Skive, Odder, Maribo og Nykøbing F. Det sidstnævnte sted havde Bæksted bistået Halkjær Kristensen med den omordning, der her ville blive gennemgribende. For fremtiden vil konsulenten efter aftale med overinspektør Galster tage sig af provinsmuseernes møntsamlinger. Dr. Broholm nævnte endvidere det nyttige i at kopiere Nationalmuseets herredskort. For dette arbejde ville Bæksted være til rådighed i vinterens løb.

Mag. C. A. Jensen redegjorde for arbejdet med nyere tids genstande. Omordningen af museet i Maribo havde været det betydeligste arbejde i den forløbne sæson, og det, der her er sket, er en betydningsfuld ting i dansk museumshistorie. Desuden har der været arbejdet i museerne i Stege, Ribe og Lemvig. Kortere, orienterende besøg har været aflagt i Roskilde, Randers, Viborg, Skive og Herning. Desuden har begge konsulenterne medvirket ved udstillingen »Jylland i København«.

Punkt 4. Regnskabsafklæggelse. Kassereren, museumsdirektør *Svend Larsen*, Odense, oplyste, at kontingentet for de 83 museer i 1948 havde andraget 2670 kr. Indtægterne var ialt 6760 kr. og udgifterne 2609,39 kr. Der var derefter ialt 4150,95 kr. at overføre. Regnskabet var revideret af J. Paulsen. Regnskabet godkendtes.

Efter regnskabsafklæggelsen vedtog man at behandle punkt 9 og udskyde 5—8 til senere.

Under *punkt 9* indledte overlærer *Albert Thomsen* en *forhandling om provinsmuseernes ledelse*.

»Provinsmuseernes Ledelse, saaledes har vi kaldt denne Indbydelse til en Diskussion. Bagved ligger et Spørgsmaal eller rettere flere Spørgsmaal:

Hvorledes skal det gaa det store Flertal af Museerne, naar de nuværende Ledere falder fra?

Vil der melde sig nye frivillige og velegnede Kræfter, som er rede til at udføre et stort Arbejde uden Løn?

Er det Tidspunkt ikke snart inde, da Arbejdet i de større Provinsmuseer kræver saa megen Tid og saa megen Kundskab og faglig Viden, at en Privatmand ikke mere overkommer det i sin Fritid?

De fleste af vore 70—80 egentlige Provinsmuseer er selvejende Institutioner, som er grundlagt af historisk interesserede Privatmænd, og Størstedelen ledes endnu af saadanne Folk: Læger, Tandlæger, Skolefolk, Sagførere, Redaktører, Købmænd o.s.v., som uden Vederlag ofrer deres Fritid og ofte desuden store Pengemidler paa deres Museums Trivsel.

Men nu er mange af disse Mænd højt oppe i Aarene, en halv Snes er over de 70 Aar, og nogle har passeret de 80. Det betyder jo, at der i Løbet af relativt faa Aar skal findes nye Folk til Afløsning.

Men — kunde man spørge — hvorfor sørger de gamle ikke for at finde deres Efterfølger og sætte ham ind i Arbejdet?

Ja, et Par Steder ser det ud til at skulle lykkes, men de fleste Steder gaar det ikke saa godt.

Hvad er saa Grunden? Ja, der er flere Aarsager. Det er ikke saa tillokkende at skulle fortsætte som at grundlægge. Vi ældre er vel ogsaa blevet saa forbenede, at vi ikke kan tænke os at give de unge den Frihed og Selvstændighed, som er nødvendig, hvis den nye Mand skal faa Lyst til at gaa ind i Arbejdet. Vi er blevet altfor kloge og for vant til at gøre det hele selv. Men der er ogsaa andre Grunde. De fleste af os, der hører til de ældre Aargange blandt Museumsledere, kom jo med i de mærkelige første Aartier af det nye Aarhundrede, da de historiske Samfund og i deres Spor Museerne blomstrede frem over hele Landet; vi gik ind i Arbejdet, drevet ikke blot af historisk Interesse, men af en Art romantisk Begejstring for de historiske Minder, en Kærlighed til de mærkelige og kønne gamle Ting, der dukkede op af den danske Jord, eller som vi fandt i de gamle Hjem i Byen og paa Landet. Vi maatte se at redde noget af det, inden det gik til Grunde.

Men Nutidens Ungdom har ikke denne romantiske Indstilling.

Vi kan nok stadig finde en ung Mand med historisk Interesse, ogsaa for Museumsarbejdet, men han har ikke Lyst eller Raad til at ofre sin Fritid paa et ulønnet eller daarligt lønnet Job som Leder af et Museum. Han er oftest nødt til at se paa, om der ikke er andet Arbejde, han kan tjene mere ved.

Dertil kommer for de større Museers Vedkommende, at Kravene til Lederen er vokset stærkt, man skal føre Katalog med god Beskrivelse og Maal paa hver Ting, man skal skrive Kartotek kort, lave Etiketter, finde Plads til de nye Sager, man skal skrive i Avisen og udgive Aarsberetning, man skal ud og se paa nye Fund i Byen og Omegnen, maaske sætte en Gravning i Gang, man skal lave Udstillinger, arrangere Skolebesøg og man skal konservere o.s.v. Men samtidig er ogsaa Kravene til Lederens faglige Dygtighed og Kundskaber steget. En ung Mand kan ikke mere gaa ind i Arbejdet alene udrustet med almen historisk Viden og Interesse for gamle Ting, han maa ogsaa have Forkundskaber.

De store Museer klarer sig nok, de har jo fastlønnede, videnskabeligt uddannede Fagfolk til Ledere. I enkelte andre Byer har Museet en dygtig Privatmand til Leder, men hans Honorar er som Regel saare beskedent, ofte kun nogle faa hundrede Kroner.

Det store Flertal af Museerne, deriblandt mange af Centralmuseerne, har ingen lønnet Leder. Dels har de ikke Midler til det, dels vil det være vanskeligt at finde en kvalificeret Mand.

Nu kunde man jo sige: vi har jo de to Museums konsulenter. Kan de ikke rejse rundt og passe Arbejdet i de Museer, hvor den gamle Leder er faldet bort, eller hvor Arbejdet er blevet uoverkommeligt for den Privatmand, som hidtil har klaret det alene? Al Ære og Respekt for det Arbejde, de to Konsulenter udfører; det har været til uvurderlig Nytte for mange Museer. Men det skulde jo kun være en Nødhjælp. I det lange Løb kan Provinsmuseerne ikke ordnes og passes fra København, Uden den stadige, fortrolige Forbindelse med Byens og Egnens Befolkning kan et Museum ikke eksistere.

Vi maa altsaa gøre os klart, at den nuværende Ordning, der hovedsagelig er baseret paa interesserede Privatmænds frivillige og ulønnede Arbejde, ikke holder ret mange Aar endnu.

Hvad skal vi da gøre?

Jeg mener, at Dansk kulturhist. Museumsforening maa tage Sagen op og forsøge at finde en Løsning.

Mon vi ikke maa arbejde hen imod det Maal, at alle de store Museer, *Centralmuseerne*, efterhaanden faar en uddannet Museumsmand til Leder? Han bør lønnes som en Overbibliotekar eller en Lektor ved Gymnasierne, og Halvdelen af hans Løn tilvejebringes ved et Statstilskud, Halvdelen ved lokale Tilskud fra By og Amt. Der skulde ikke være noget til Hinder for, at to Centralmuseer i samme Amt, eller blot to Nabobyer, kan enes om at være fælles om en saadan Museumsinspektør.

I de øvrige *statsunderstøttede* og i de *statsanerkendte Museer* vil der som Regel ikke være Arbejde nok til en uddannet Museumsinspektør; her vil f. Eks. en Skolemand, evt. med nedsat Timetal, kunne gøre god Fyldest, især naar han i sine Ferier søger Uddannelse paa et af de store Museer. Hans Løn fastsættes i hvert enkelt Tilfælde ved Forhandling mellem den lokale Museumsbestyrelse og Ministeriet, men efter samme Princip som for Museumsinspektørerne.

Enhver ny Ordning af Lederspørgsmaalet maa naturligvis indføres gradvist, efterhaanden som der ude i Museerne bliver Brug for en ny Mand til Leder.

Jeg er godt nok klar over, at det i en Aarrække vil blive vanskeligt at skaffe kvalificerede Folk til Central- eller Amtsmuseernes Stillinger. Derfor maa vi søge at faa det filosofiske Fakultet til at oprette en Lærestol i nordisk Etnologi. Langt den største Part af Provinsmuseernes Samlinger består jo af Folk-kultursager fra 16—17 og 1800'erne. Dr. Steensberg har udarbejdet et Forslag til en videnskabelig Uddannelse af unge Museumsfolk. Jeg skal her kun antyde, at det i store træk gaar ud paa, at cand. mag.'er med Historie som Hovedfag, vælger Etnologi eller Arkæologi som Bifag, men inden de kan ansættes som Museumsinspektører, skal de gøre Tjeneste efter en fast Turnus i Nationalmuseets danske Afdelinger og i et af de store Provinsmuseer.

En Nyordning af Lederspørgsmaalet forudsætter, at *Statens tilsynsførende* fortsætter deres kontrollerende og raadgivende Virksomhed, og *Konsulenterne* vil absolut ikke blive arbejdsløse i en overskuelig Fremtid. *Provinsmuseumsnævnet* vil fortsætte som Raadgiver for Ministeriet i Museumssager.

Den her skitserede Nyordning vil stille økonomiske Krav til Stat, Amt og Kommune, det er klart. Men det kan og vil ikke være Myndighederne ligegyldigt, hvorledes Museerne varetager deres Opgave: at indsamle, bevare, udstille og forklare Minderne om det danske Folks Kulturhistorie i forgangne Tider. Hverken Ministeriet eller de lokale Myndigheder vil lade et Museum, som Stat og Kommune har ofret store Pengemidler paa, sygne hen i Forfald,

Roderi, Støv og Spindelvæv, fordi der ikke kan findes nogen, som kan og vil tage sig af det!«

I stedet for den sygemeldte sekretær, dr. Axel Steensberg, redegjorde *Halkjær Kristensen* for opbygningen af museumsvæsenet og undervisningen i folkekultur i Sverige, Norge og Finland.

Albert Thomsen foreslog, at diskussionen resulterede i nedsættelsen af et udvalg, der skulle gennemarbejde sagen og forelægge den til næste årsmøde. I et sådant udvalg kunne han tænke sig, at der kom til at sidde en repræsentant for bestyrelsen, Nationalmuseets direktør, de to tilsynsførende, de to konsulenter og en repræsentant for hver af de tre kategorier af museer.

Schrøder, Randers, udtalte, at erfaringen fra Randers viste, at Thomsen havde rørt ved et centralt problem for museerne. Ordningen af de svenske museer syntes ham ideel. Den gav bl. a. provinsmuseerne myndighed til at gribe ind i deres områder. Havde de danske centralmuseer en lignende myndighed til at handle på Nationalmuseets vegne?

Riismøller, Aalborg, hævdede, at kommunerne burde gøres så interesseret i at hjælpe museerne som vel muligt. De 5—6 bedste museer i Norden var kommunale.

Direktør *Nørlund* gav A. Th. ret i, at provinsmuseerne var i en alvorlig situation. Især gjaldt det deres fremtidige ledelse. Hvordan man skulle gribe sagen an, var det vanskeligt at sige. Måske skulle man stræbe efter at få en ministeriel konto til hjælp for aflønning af museumsstillinger. Det var absolut bedst at få en række faguddannede folk, der udelukkende beskæftigede sig med museumsarbejde. Det andet var det organisationsmæssige. Ønskede man et filialsystem eller en række centraler ude over landet omtrent som det svenske?

Fru *Overgaard*, Holstebro, mente, at det vigtigste ville være afhjælpningen af den øjeblikkelige trang. Jævnførte iøvrigt med landbrugskonsulenternes stilling, hvor staten yder 50 % til aflønning, medens landboforeningerne har ansættelsesretten, når blot ansøgerne har kvalificeret uddannelse.

J. Paulsen, Frederiksborg, anså det for vigtigt at gøre provinsmuseerne til kulturinstitutioner, sådan at de kom til at spille en rolle i undervisningen. Det ville også få myndighederne til at lukke pengeposen op. Ordningen med skolefolk som museumsledere var udmærket, hvis de fik nedsat deres timetal i skolerne. Men for at opnå dette, måtte man fra lokal side lægge sig i selen.

Skov, Kolding, påpegede, at også andre museer end Nationalmuseet ville egne sig til den faste turnustjeneste. Det gjaldt f. eks. Frederiksborg. Den svenske ordning var noget nær ideel, men dyr. Kunstmuseerne burde sikkert tages med i en kommende nyordning.

Efter frokosten genoptoges diskussionen.

Thomsen fandt den svenske ordning for stram. Han ville derfor slå bestyrelsens syn på sagen fast. Efter den skulle centralmuseernes faguddannede ledere ikke have tilsynspligt med de mindre museer. De skulle kunne tilkaldes, men de skulle ikke kunne komme ukaldede.

Klem, *Kronborg*, mente, at sagen kunne være rejst for længe siden. Det kunne vare mange år, inden den gik i orden, og det havde man på visse punkter ikke råd til at vente på. Han foreslog derfor at løse sagen i to tempi. I første omgang skulle man koncentrere sig om de opgaver, der kom til at foreligge, og imens kunne udvalget udarbejde et forslag på langt sigt. Herunder hørte også oprettelsen af en lærestol i nordisk etnologi.

Christophersen, *Faaborg*, støttede varmt nedsættelsen af et udvalg, men det måtte arbejde hurtigt, sådan at det allerede ved næste årsmøde kunne fremlægge et program.

Riismøller advarede mod at få fastslået en bestemt sum, som staten skulle yde. I tilfælde af inflation ville en sådan sum blive til intet. Ydelsen til museerne burde indgå som et fast led på et budget, hvad enten det så var statens eller anden institutions.

Både *Riismøller* og *Woksnæs*, *Skagen*, støttede iøvrigt forslaget.

Jungersen, *Maribo*, henstillede, at diskussionen kom til at dreje sig om udvalgets nedsættelse. Selv foreslog han et udvalg på fem, udelukkende fra provinsmuseerne. Dette udvalg kunne så til sin tid forhandle med Nationalmuseets direktør og de to tilsynsførende.

Svend Larsen, *Odense*, støttede formandens forslag, men *Christophersen*, *Faaborg*, foreslog et 5-mands udvalg med blot een repræsentant for Nationalmuseet. Dette sidste forslag blev vedtaget med stort flertal.

Udvalget fik flg. sammensætning: et medlem udpeget af bestyrelsen, et fra hver af de tre grupper af museer og et fra Nationalmuseet. De fire første medlemmer blev udpeget med det samme, idet provinsmuseerne valgte gruppevis. Det blev henh. formanden, *Riismøller*, *Christiansen*, *Roskilde*, og *Jørgen Jensen*, *Grenaa*. Senere udpegede Nationalmuseet museumsinspektør *Uldall*.

Som afslutning på diskussionen ville formanden gerne præcisere, at man kunne tilkalde de tilsynsførende og konsulenterne som sagkyndige i udvalget.

Under *punkt 5* redegjorde formanden ganske kort for arbejdet i årsbogsudvalget. Der var ført mange forhandlinger med to forlag. Sagen syntes at kunne gennemføres, men der manglede endnu penge til forfatterhonorarer. Uden at disse var sikret, ville man ikke begynde. Det var nødvendigt at opnå et tilskud fra ministeriet, men der var endnu ikke kommet svar desangående.

Under *punkt 6* blev de tre afgående, *C. A. Jensen*, *V. Norn* og *Albert Thomsen*, alle genvalgt. Desuden afgik dr. *Steensberg* efter ønske, og her foreslog formanden i stedet *Halkjær Kristensen*. Forskellige andre for-

slag blev trukket tilbage, da der blev gjort opmærksom på, at hovedvægten måtte lægges på sekretærposten. Halkjær Kristensen blev derefter valgt til foreningens sekretær.

Formanden udtalte bestyrelsens dybe beklagelse af, at dr. Steensberg af helbredshensyn ønskede at udtræde af foreningens ledelse. Ud fra sin levende interesse for provinsmuseernes vilkår og fremtid havde han ydet et meget værdifuldt arbejde. Formandens forslag om at sende dr. Steensberg en blomsterhilsen med en hjertelig tak for trofast arbejde vedtoges med repræsentantmødets fulde tilslutning.

Under *punkt 7* blev Markussen, Svendborg, valgt til revisor for et år i stedet for afdøde L. Engelstoft, Køge.

Under *Eventuelt* tog *Riismøller* ordet og ankede over, at en indsamling i provinsen til Frihedsmuseet blev foretaget uden om eller endnu værre i modsætningsforhold til de stedlige museer. Han ville i den forbindelse gerne vide, hvad Frihedsmuseet var, hvor det holdt til o.s.v.

Ellen Andersen, Nationalmuseet, der er medlem af Frihedsmuseets præsidium, redegjorde kort herfor.

Under *punkt 10* gav *Halkjær Kristensen* en orientering om museernes indretning i Norge og Sverige. Foredraget ledsagedes af lysbilleder. Konservator *Aksel Christensen*, Nationalmuseet, fortalte kort om konserveringen i de to lande, og i tilslutning hertil udspandt sig en mindre diskussion om konserveringen ved de danske museer. *Andrup* slog herunder et stort slag for at få oprettet en virkelig tidssvarende konserveringsanstalt.

Årsmødet sluttede med en middag i »Karnappen«.

DANSK HISTORISK FÆLLESCOREENINGS
REGNSKAB FOR 1948.

INDTÆGT.

Kassebeholdning marts 1948	16772,36
Kontingenter: A. Foreninger	1421,39
B. Byråd	520,00
C. Institutioner	1615,00
Statstilskud	1000,00
Tilskud fra Dansk historisk fællesfond	480,00
Renter	401,96
»Fortid og Nutid«	988,24
Salg af skrifter	287,64
Undervisningsministeriets tilskud til Lokalhist. Håndb.	3750,00
I alt kr.	27236,59

UDGIFT.

Sekretærens honorar	500,00
Trykkeriudgifter	3979,60
Styrelsens rejseudgifter	285,60
Årsmødet	298,75
Ekspedition af »Fortid og Nutid«	369,83
»Fortid og Nutid«, honorarer	802,50
Porto og diverse	401,27
Præstegårdsværket	218,33
Lokalhistorisk Håndbog	1600,00
Kassebeholdning pr. 31. marts 1949	18780,71
I alt kr.	27236,59

Af kassebeholdningen udgør:

Bevilling til præstegårdsværket	7334,07
Bevilling til Lokalhistorisk Håndbog	10180,99
Foreningens øvrige midler	1265,65
kr.	18780,71

Krogerup, den 31. marts 1949.

Roar Skovmand.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

Knud Klem.

Georg Galster.

FORTID OG NUTID

udgives af Dansk historisk Fællesforening ved foreningens sekretær, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg under medvirken af *Gunnar Knudsen* og *Chr. Axel Jensen*. Tidsskriftet udkommer een a to gange årlig. Ved henvendelse til landsarkivar Hvidtfeldt, Viborg, kan alle medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening få Fortid og Nutid til en favørpris af 6,00 kr. plus porto (bogladepris 10,00 kr.). Bidrag til tidsskriftet samt bøger, der ønskes anmeldt deri, bedes sendt til *redaktøren*.

Tilbud til vore Medlemmer.

Medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening kan til favørpris erhverve:

<i>E. Kroman</i> : Skriftens historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden	4,50 (bogladepr. 6,00)
<i>Holger Hjelholt</i> : Skriftprøver	6,80 (bogladepr. 8,50)
<i>Nygaard</i> : Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier	0,75
<i>Chr. Axel Jensen</i> : Bibliografisk Vejledning for historiske Lokalsamlinger	0,75
<i>Holger Hansen</i> : Om Opbevaring og Ordning af Købstadarkiver	0,75
Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning	0,75

Desuden kan De få *Fortid og Nutid* til følgende reducerede pris (enkelte af de ældre hefter mangler dog):

Fortid og Nutid 1914—1930, bd. I—VIII:.....	4,80 kr. pr. bd.
» » 1931—1942, bd. IX—XIV:.....	6,80 kr. pr. bd.
» » 1943— , bd. XV— :.....	8,00 kr. pr. bd.

H. HAGERUPS FORLAG KØBENHAVN

TRYK: NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKIÆR) KØBENHAVN